

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра політичних теорій

Серія: Навчально-методичні посібники

А. І. КОРМИЧ
Т. М. КРАСНОПОЛЬСЬКА

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів другого (магістерського) рівня
вищої освіти*

Одеса
2022

Автори:

Кормич А. І. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

Краснопольська Т. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

**Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 30.06.2022 року)**

Рецензенти:

Сіленко А. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри українознавства та соціальних наук, помічник ректора Одеського державного екологічного університету;

Третьякова Т. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія».

Кормич А. І., Краснопольська Т. М.

Соціально-політична думка України : навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Одеса, 2022. 120 с.

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Соціально-політична думка України».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, перелік тем доповідей та презентацій, а також список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітніх програм вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за другим (магістерським) рівнем вищої освіти.

© Кормич А.І., 2022
Краснопольська Т.М., 2022

I. ВСТУП

Навчальна дисципліна «Соціально-політична думка України» призначена для здобувачів вищої освіти, що навчаються за другим (магістерським) рівнем вищої освіти.

Навчальна дисципліна спрямована на формування політичної і правової культури майбутніх фахівців у сфері політології. Одним із складових професійної політичної культури є глибоке знання ідейного та наукового потенціалу минулого, кращих зразків соціально-політичної думки свого народу. Масштабність охоплення соціально-політичних знань і специфіка цього предмета дають змогу через використання різноманітних підходів синтезувати широке розмаїття ідейно-теоретичних напрямків у єдине ціле та поєднати його з основними надбаннями світової соціально-політичної думки.

В наш час звернення до традицій соціально-політичної думки є одним з найважливіших компонентів професійного бачення як минулого України, так і розуміння напрямків її розвитку в сфері політики та соціального життя.

Мета навчальної дисципліни – засвоєння здобувачами ідей і поглядів українських мислителів щодо держави, політики, права

Після успішного завершення курсу навчальної програми здобувач вищої освіти буде:

- визначати та аналізувати етапи становлення і розвитку української соціально-політичної думки; аналізувати першоджерела з історії соціально-політичної думки України;

- критично оцінювати суспільно-політичні погляди українських мислителів доби Київської Русі; розуміти закономірності та особливості розвитку соціально-політичної думки доби Ренесансу;

- знати основні концептуальні ідеї та політико-правові доктрини українських мислителів доби Козацько-Гетьманської держави;

- розуміти закономірності та особливості розвитку соціально-політичної думки України у XVIII-XIX століттях; знати та критично осмислювати основні твори видатних політиків;

- визначати особливості формування національно-державницької ідеології в Україні; критично осмислювати основні ідеї вітчизняної соціально-політичної думки XX століття;

- застосовувати знання соціально-політичної думки України для оцінки сучасної правової політики та політико-правової реальності;

- сформувати свідому громадянську позицію, ціннісно-

нормативне праворозуміння та професійні якості.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є залік.

II. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Соціально-політична думка України» є однією зі складових програми підготовки магістра за спеціальністю 052 «Політологія».

Успішне вивчення курсу «Соціально-політична думка України» передбачає освоєння здобувачами вищої освіти лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (потоксом), що проводять провідні викладачі – лектори (професори та доценти) навчального закладу, а також провідні вчені або спеціалісти, запрошені для читання лекцій, що містять основні положення навчальної або спеціальної дисципліни, їх теоретичні проблеми, в тому числі новітні наукові досягнення. Тематику курсу лекцій наведено у тематичному плані навчальної дисципліни.

Основними завданнями, що визначають напрямок лекційних занять, є: характеристика структури теми; розкриття змісту категоріального апарату теми; висвітлення зв'язку теорії з практикою.

Лекція є теоретичною основою практичних занять, подальшого самостійного вивчення курсу здобувачами вищої освіти.

Самостійну роботу здобувача вищої освіти над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

1) підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що її викладатимуть на лекції;

2) сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записів (конспектуванні). При конспектуванні необхідно в результаті «переробки» інформації виділити основну думку лектора і стисло її викласти. Лекція не підлягає дослівному запису, за винятком формулювань, визначень, імен, найменувань політико-правових актів та літератури, хронологічних і статистичних даних, підсумкових висновків за темою;

3) подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної та наукової літератури.

Лекції спрямовані на формування сучасного рівня професійних знань, професійної культури здобувачів, здатності творчого осмислення навчального матеріалу.

Практичні заняття, які проводять з академічною групою, є логічним продовженням лекційного курсу. На них поглиблюють, закріплюють та деталізуються знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи.

Практичні заняття спрямовані на підвищення рівня розуміння найактуальніших проблем становлення й розвитку демократичного ладу, більш поглиблене вивчення складних або дискусійних питань відповідної теми, на поточний контроль засвоєння знань, умінь, навичок здобувачів вищої освіти.

Практичному заняттю має передувати підготовка здобувача вищої освіти за завчасно визначеним планом. Для цього необхідно:

- вивчити і доповнити конспект лекції з даної теми;
- вивчити рекомендовані політико-правові акти, навчальну та наукову літературу;
- скласти конспект або тези відповіді по найбільш складним питанням заняття;
- вміло використовувати вивчений матеріал при відповідях.

Здобувач вищої освіти на практичному занятті має продемонструвати знання теоретичного матеріалу, здатність використовувати його при вирішенні практичних завдань, уміння ясно та аргументовано висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, оперуючи термінологією.

Під час проведення практичних занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним здобувачем; виконання письмових, в тому числі контрольних, робіт; заслуховування доповідей, рефератів з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Практичні заняття є також одним із видів поточного контролю за успішністю освоєння здобувачами навчального матеріалу. На кожному занятті викладач оцінює ступінь підготовки здобувача з теми. Підсумкові оцінки вносять до журналу обліку успішності.

Метою практичних занять є: навчання застосуванню теоретичних положень у практичній діяльності; вироблення навичок самостійної роботи здобувача; розвиток професійної свідомості та мислення.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Індивідуальні навчальні заняття організують з окремими здобувачами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. До видів індивідуальних завдань з курсу належать реферати, доповіді, презентації та тестові завдання.

Самостійна робота здобувача є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Мета самостійної роботи – закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих на лекційних та практичних заняттях. У процесі самостійної роботи у здобувачів формуються індивідуальні вміння та навички самостійного засвоєння навчальної та наукової літератури, нормативних джерел, використання сучасних інформаційних засобів і технологій.

Для підвищення ефективності самостійної роботи здобувача доцільно її планування. Планування та організація самостійної роботи мають ґрунтуватися на достовірній інформації згідно з такими позиціями: вид роботи (наприклад, підготовка до лекції, практичних занять); трудомісткість процесу підготовки (з урахуванням індивідуальних здібностей і особистісних якостей здобувача); форми і методи навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення виду самостійної роботи; місце і форма виконання самостійної роботи (наприклад, у бібліотеці, спеціалізованому навчальному кабінеті, комп'ютерному класі, вдома; письмово, усно тощо); форми і способи контролю виконання самостійної роботи здобувача; необхідний і достатній обсяг часу за диференційованими нормативами щодо кожного виду самостійної роботи.

Особливість самостійної роботи полягає в необхідності самостійного, творчого пошуку та аналізу інформації. Це дає змогу розширити обсяг інформації з теми, отримати системне уявлення з конкретного питання.

До видів самостійної роботи віднесені підготовка презентації в рамках теми практичного заняття.

Результати, отримані здобувачами вищої освіти на практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни «Соціально-політична думка України» є залік.

Результати заліку оцінюють за національною двобальною шкалою – «зараховано», «не зараховано», вказуючи відповідність ECTS.

Результати заліку вносять до залікової відомості та залікової книжки здобувача.

Здобувача вважають допущеним до заліку лише за умови виконання всіх видів робіт, передбачених планом навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу або не повністю вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C	Задовільно	
64-73	D		
60-63	E		
1-59	Fx	незадовільно	не зараховано
1-34	F		

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	НАЗВА ТЕМИ	Аудиторні заняття (в год.)		Самостійна робота (в год.)
		Лекції	Практ.	
1.	Етапи становлення і розвитку української соціально-політичної думки	2	2	5
2.	Зародження соціально-політичної думки за доби Київської Русі	2	4	5
3.	Соціально-політична думка України за доби Ренесансу	2	2	4
4.	Роль Києво-Могилянської академії і її представників в процесі українського державотворення	2	4	4
5.	Соціально-політична думка доби Козацько-Гетьманської держави	4	4	5
6.	Вітчизняна соціально-політична думка у XVIII столітті	2	2	4
7.	Вітчизняна соціально-політична думка у першій половині XIX століття	2	2	5
8.	Вітчизняна соціально-політична думка у другій половині XIX століття	4	4	5
9.	Політико-правові аспекти класичної української літератури	2	4	5
10.	Формування національно-державницької ідеології в Україні	4	4	5
11.	Українські концепції держави та права першої половини XX століття	2	2	4
12.	Вітчизняна соціально-політична думка у революційний та міжвоєнний час (1917-1939 рр.)	2	2	5
13.	Політична наука та освіта в Україні у 1939-1991 рр.	2	2	5
14.	Політико-теоретичний контекст становлення сучасної незалежної України	2	2	5
Індивідуальне завдання		-	-	10
Всього 150 годин:		34	40	76

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Етапи становлення і розвитку української соціально-політичної думки

1. *Предмет та методологічні основи навчального курсу «Соціально-політична думка України».*
2. *Періодизація розвитку соціально-політичної думки в Україні.*

Соціально-політична думка є узагальнюючою, цілеспрямованою діяльністю у формі понять, категорій, доктрин з метою пізнання політичних зв'язків, форм і функцій політики і влади, політичних процесів, інститутів, політичної культури. Вона — важливе джерело творення нових ідей, прогнозування і моделювання політичного майбутнього. Для історії соціально-політичної та правової думки характерними є два аспекти: історичний і теоретичний. Предметом історії соціально-політичної та правової думки в Україні є не просто сукупність вчень минулого, а саме їх історія. В історії політичної та правової думки України прослідковується розвиток, прогрес як теоретичних знань, так і методів пізнання. Як історія теорій вона є також своєрідною історією методів політичного, правового та соціального пізнання, що поступово зароджувалися і формувалися в українській науці.

Метою навчальної дисципліни є всебічне ознайомлення з вітчизняною соціально-політичною думкою на тлі розвитку світової політичної думки і політології як науки.

Предмет навчального курсу: з'ясування умов формування, закономірностей і особливостей розвитку української соціально-політичної думки, ідей, концепцій і напрямів з метою розуміння витоків, суті і перспектив української політики, всього українського політичного життя.

Завдання навчальної дисципліни: опанувати розвиток владних і владнозначущих відносин; розглянути проблеми українського державотворення в історичній перспективі; дослідити процес формування і розвитку вітчизняної національної і політичної ментальності; ознайомитися з діяльністю суспільно-політичних рухів і політичних партій минулого і сьогодення; розглянути політичні біографії, політичні погляди і політичні програми видатних українських суспільно-політичних діячів і вчених; опанувати політологічні підходи вчених минулого і сучасності – представників української діаспори; визначити особливості і завдання нинішнього політологічного ренесансу в Україні; прослідкувати конституційний розвиток України.

В історії соціально-політичної думки використовується система філософських і спеціально-наукових методів, передусім:

- методи формально-логічного і діалектичного пізнання (методи побудови політичних теорій різних рівнів узагальнення);

- методи порівняльно-історичного пізнання: метод історичного описання, порівняльний, періодизації, проблемно-хронологічний, ретроспективний, прогностичний;

- методи системного аналізу: вивчення політики як комплексного процесу, виявлення на загальному фоні розвитку того чи іншого явища, його найважливіших елементів.

Соціально-політична думка виконує ряд функцій:

- пізнавальну (надає системи поглядів на українське суспільство, українську державу за різних історичних епох і умов, розширює і збагачує світогляд людини);

- аналітичну (на підставі аналізу різних підходів, різних ідей щодо існуючого ладу, розвиває аналітичні здібності людини, яка опановує їх на сучасному етапі);

- інструментальну (політична думка є важливим теоретичним джерелом, яке можна використовувати і на основі якого можна будувати аналіз політологічних проблем);

- виховну (формує повагу і толерантне ставлення до інших думок і позицій, визнаючи за іншими права на захист власних ідей і цінностей).

Українська соціально-політична думка виникла в період існування Київської Русі і розвивалася на рівні наукової думки передових країн світу, оскільки українські мислителі уважно стежили за досягненнями світової суспільно-політичної думки, часто безпосередньо спілкувалися з провідними мислителями зарубіжних країн і досліджували в душі сучасних їм концепцій і поглядів проблеми як загальнолюдського значення, так і українські. Конкретні внутрішні і зовнішньополітичні умови визначали зміст української соціально-політичної думки. Цей зміст пронизаний ідеалами демократії, гуманізму, свободи, християнської моралі і добротності і, звичайно, пошуків шляхів єдності всіх частин української землі, єдності народу українського, шляхів відродження української держави. В історії української соціально-політичної та правової думки виділяють певні етапи її розвитку. При виділенні цих етапів хронологічний підхід не характерний (майже 700 років не існувало української держави). Хронологічний підхід застосовується тільки до періоду Київської Русі, для всього наступного часу – змістовний, бо всі ці етапи, за своєю суттю, виглядають як процес розгортання в українській політичній

думці ідей демократії, гуманізму, християнської моралі і добротності, започаткованих ще в часи Київської Русі.

Найважливіші передумови формування соціально-політичної думки на території України були: перехід українського суспільства до цивілізованого розвитку від варварського; поширення давньої письменності, освіти; прихід християнства і його статус як державної релігії Київської Русі.

В історії розвитку соціально-політичної думки можна виділити наступні етапи:

Перший етап – доба розвитку Київської Русі. В цей час вперше політичні ідеї були сформовані у творах державних діячів, церковних ієрархів, літописців. Вони стосувались таких питань:

- виникнення української державності;
- суспільно-політичний устрій;
- відносини влади і церкви.
- незалежність та єдність Русі;
- верховенство світської влади над церквою;
- засудження князівських міжусобиць.

Найбільш відомі твори - «Слово про закон і благодать» Іларіона (1052); Руська правда (XII ст.); «Повість минулих літ» (1113-1116р.); «Повчання В.Мономаха» (1117р.).

Наступний етап розвитку української соціально-політичної думки пов'язують із галицько-волинським і польсько-литовським періодами (XIV – перша половина XVII ст.). Це період втрати Україною незалежності і перехід під владу іноземних держав (Золота Орда, Литва, Польща). За цих умов розвиток політичної думки гальмується.

Пам'ятки політичної думки: Судебник 1468 р. (Казимир IV); Литовські статuti 1529 р.

В творах висвітлювалась думка про: централізацію держави, зміцнення королівської влади. Відомими політичними мислителями в Україні в XVI-XVII ст. були Філалет, І. Вишенський (1560-1620), П. Могила(1597-1647р.) та інші.

Філалет в творі «Апокрисис» висловив наступні думки:

- заперечував абсолютну владу королів, магнатів і
- необхідність дотримання прав народу
- обмеження влади законом.

І. Вишенський писав памфлети спрямовані проти всевладдя духовних і світських владик. Він велику роль відводив правосуддю і суворому захисту громадських прав, ідеї рівності.

Третій період - середина XVII ст. характеризується появою

козацтва і козацької боротьби за волю, що стало новим витком розвитку соціально-політичної та правової думки.

В ці часи вперше йде мова про міжнародні і міждержавні союзи (Україна і Польща, Росія, Османська імперія)

Політичні мислителі цього періоду: Гізель (1600- 1683р.), Баранович (1620-1693р.), Прокопович (1682-1736р.), Яворський (1658-1722). Гізель в своїй праці «Мир з богом людині» визнавав право народу в разі порушення володарем угод відібрати в нього владу. Баранович в своїй творі висвітлював ставлення до реформ Петра I.

В цей період було прийнято першу конституцію – «Конституцію П. Орлика», яка була розроблена групою українських старшин.

Перша конституційна пам'ятка закріплювала такі положення:

- національно-державна незалежність України;
- права і свободи козаків;
- обмеження влади правом;
- поділ державної влади;
- спадковість українських козацьких традицій.

Підсумком розвитку політичної думки в Україні в XVII-XVIII ст. є погляди Г.Сковороди (1722-1794р.):

- критика існуючого суспільно-політичного ладу;
- мріяв про демократизацію республіки;
- поширення освіти в народі;
- дотримання народних традицій.

Наступний етап характеризується тим, що на зламі XVIII-XIX ст. в українській політичній думці домінувало національно-зорієнтоване просвітництво. Ґрунтувалось воно на принципах: природньої рівності та свободи всіх людей, критики кріпацтва та тиранії. Це був час знищення залишків автономії, тому захищали державні традиції України лише одиниці.

Просвітницькі ідеї закликали до обмеження царської влади, модернізації суспільства сприяли появі низки течій в соціально-політичній та правовій думці.

I. Демократичне народництво – виникнення пов'язують із російським декабристським рухом. Його ідеї висловлено в Програмі Товариство об'єднаних слов'ян:

- ворожість до кріпацтва і самодержавства;
- демократизація суспільного і державного життя;
- конституційний устрій;
- створення демократичної панслов'янської федерації.

Ідеї народництва в II пол. XIX ст. продовжили Антонович,

Драгоманов, Подолинський, Петлюра, Грушевський, Винниченко наступними тезами:

- прагнення до громадської і національної свободи;
- вимоги соціальної справедливості для народу.

У 20-30 рр. ХХ ст. позиції народництва ослабли. В еміграції їх розвивав Винниченко (1880-1951), Багряний (1906 - 1963).

II. Лібералізм. Поширення ліберальних ідей в Україні не мало такого розмаху як в Європі. Причина – всеохоплюючий контроль російського царизму і порушення будь-яких національно-визвольних спроб.

Поширення ліберального світогляду в Україні сприяли М. Драгоманов, М. Туган-Барановський, А. Кримський, М. Ковалевський. Основні ідеї:

- існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи;
- у співвідношенні «людина-суспільство-держава» найціннішою є людина, незалежно від її соціального статусу;
- в соціально-економічній сфері центральною категорією є право власності;
- верховенство права в суспільстві.
- пріоритет загальнолюдських цінностей над соціальними, класовими чи національними;
- обмеження державної влади, самоврядування.

Більшість українських лібералів вірили, що все це може бути у межах оновленої та демократизованої федеративної Росії.

Лібералізм був байдужим до ідей самостійності України.

В ХХ ст. - ліберальний світогляд відновили майже 10 політичних партій (ЛПУ, ЛДПУ, НДП).

III. Націонал-демократія. Цей напрямок зародився в Галичині в кінці ХІХ ст. і пов'язаний з іменами І. Франка, Ю. Бачинського, Л. Цегельського.

Основні принципи: інтерес нації і держави це найвищий критерій; ідея демократичного режиму і республіканські форми правління як основи політичного ладу української нації; визначення національних ідей та психології основою буття й сутності нації. Спадкоємці в 90 – ті рр. ХХ ст. – Народний Рух, УРП.

IV. Консерватизм. В Україні мав ще менше поширення ніж лібералізм (монархічні традиції). Ідейним підґрунтям українського консерватизму було спричинене існування в Україні гетьманату Скоропадського (1918р.) (правонаступництво монархічно-гетьманської традиції).

Представники: В. Лижинський (1882-1931р.) С. Томашівський (1875-1930р.) Д. Дорошенко (1882-1951р.). Основні ідеї:

- критичне ставлення до української народницько-соціалістичної демократії, націоналізму і більшовизму.
- визначення провідної ролі держави в усіх сферах життя
- визнання керівної ролі нової української політичної еліти в державотворчому процесі.

Політичні партії – спадкоємці - УРП.

V. Український націонал-соціалізм. Його поширення спричинене прогресивними визвольними змаганнями в 1917 р. і розпочатою в 1923 р. більшовиками політикою. Окремі українці вирішили, що можна виправити становище, в якому опинилась Україна, методом порозуміння, компромісу із російськими більшовиками. Вступаючи у таку співпрацю українські націонал-комуністи сприяли розколу боротьби за самостійність України і прирікали себе на поразку. Найяскравіший представник боротьби за незалежність цього періоду М. Хвильовий, виступав за незалежну Соціалістичну Українську республіку.

В 60-х р. XX ст. послідовниками цих ідей стали Дзюба, Плющ, Руденко (УГС). Але далі ідеї поширені не були.

Інтегральний націоналізм представлений в роботах М. Міхновського, Д. Донцова, С. Бандери. Основні положення: Росія найзапекліший ворог; «Україна для українців»; «творче насильство ініціативної меншості» має підпорядкувати власний народ національним завданням та формувати готовність до агресії сусідів; слід насаджувати войовничість, романтизм і патріотизм; зміцнювати волю до життя, влади.

В 20-30 рр. XX ст. ідеї Донцова були популярні в Галичині. Причина: перемога тоталітарних рухів у Європі.

З часом інтеграційний націоналізм втрачає соціальну активність.

Тема 2. Зародження соціально-політичної думки за доби Київської Русі

1. *Початок становлення української державності. Княгиня Ольга та розвиток права.*
2. *Розквіт Київської Русі за Володимира Великого. Християнізація та державність.*
3. *Утвердження української ранньофеодальної держави. Правові настанови Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.*

У середині IX ст. Наддніпрянщина в господарському, культурному та політичному відношенні залишалася тихою заводдю. Але десь через 150 років вона стала серцевиною Київської Русі - могутнього політичного об'єднання, яке швидко перетворювалося на одне з найбільш розвинутих і економічно процвітаючих суспільств тогочасної Європи.

Процес виникнення і становлення Руської держави відбувався у першій половині IX наприкінці X ст. Цей час пов'язаний з правлінням останніх представників династії давньоруських князів - Діра та Аскольда. (За версією «Повісті временних літ», яку написав монах Нестор-літописець у XI ст., Діра та Аскольда підступно вбив Олег близько 882 р.).

Початок князювання в Києві династії Рюриковичів започаткував Олег (882-912). Він проголосив Київ «матір'ю міст руських». Потім - **Ігор** (912-945), **Ольга** (945-964), **Святослав** (964-972). Княжіння Олега в Києві дало підстави для виникнення у XVIII ст. теорії про норманське походження Русі.

IX століття стало початком феодальної формації, що проіснувала на Русі тисячу років. З того часу усі соціальні, ідеологічні та політико-правові процеси відбувалися в рамках цієї формації і нею визначалися. Період феодалізму пройшов у своєму розвитку декілька етапів. Ранній феодалізм - охопив К-К! ст. Він становив собою перехідний період від первісного суспільства до феодального. В цей період центральна влада була неспроможна обмежити права місцевої знаті. В містах, що були, як правило, центрами племінних князівств, сиділи місцеві князі, які знаходилися у васальній залежності від Києва і виплачували данину та залучалися як союзники для участі у закордонних походах. Київська держава являла собою тоді своєрідну асоціацію «світлих» і «великих» князів, які перебували «під рукою» великого київського князя.

Поступово сформувалася ранньофеодальна монархія, особливістю якої стало те, що первіснообщинний лад тут змінився

безпосередньо на феодальний, оминаючи рабовласництво. Початок київської державності, як писав М. С. Грушевський, був тісно пов'язаний з інтересами князівської торгівлі, і це привело до того, що пізніше державні інтереси тісно переплелися з торговими, а купецький клас з урядовим.

Еволюція Київської держави йшла шляхом розширення і розгалуження системи «руських» намісників і їхніх гарнізонів. Управління і суд були джерелами прибутків. Збільшення числа княжих намісників та їх апарату давало можливість збільшувати дружину, а приріст дружини давав можливість збільшити число гарнізонів і адміністративних пунктів, розширювати і зміцнювати адміністративну мережу держави. Певне значення для централізації влади мала й така зовнішня ознака, як те, що великий київський князь привласнив собі в IX ст., існуючий на Сході титул хакан (каган), відповідний західноєвропейському - імператор.

Протягом певного часу не було відповідної феодальної ідеології, окрім релігійної. Тому київський князь **Володимир Святославич** (Великий, Святий, зійшов на престол у 980-1015 рр.) започаткував нову добу в історії та політико-правових поглядах Київської Русі. Він здійснив релігійну реформу. Для підготовки християнства західні країни пройшли майже тривіковий період. Київська Русь для підготовки «своєї» релігії не мала такого тривалого часу відповідно до запитів феодальної формації. Не мала держава й відповідного кола людей, здатних взяти на себе роль провідників нової релігії. На Русі в IX-X ст. ще не було своєї книжності.

Виникла проблема вибору релігії. Треба було слов'янське язичництво змінити на нову релігію. Це спромігся здійснити Володимир і його оточення. У «Повісті временних літ» є повідомлення, що об'єктом вибору було декілька релігій, поширених на той час у сусідніх з Київською Руссю країнах. Вони проникали на Русь: Іслам (Волжсько-Камська Болгарія), Іудаїзм (Хазарія), християнство в його західному (католицькому) і східному (православному) різновидах.

Літописи засвідчують, що Володимир зробив вибір східної гілки християнства через особливу красу богослужіння. Але реальні причини були зовсім інші: 1. Київська Русь робила орієнтацію на Візантію, а відтак і на релігію, яка там була державною. 2. Введення християнства східної гілки санкціонувало зближення Київської Русі з Візантією. 3. Прийняття християнства зміцнило становище феодальних верхів. 4. Підняло міжнародний престиж держави. 5. Дало змогу Київській Русі приєднатися до візантійської культури.

Процес хрещення Русі пройшов декілька етапів: 1. Спонтанне. 2. Спорадичне (окремі випадки). 3. Перше офіційне хрещення Русі за Аскольда. 4. Утрата новим віровченням функції державної релігії в результаті перевороту 882 р. 5. Боротьба християнства з поганством протягом X ст. 6. Друге офіційне хрещення 988 р. Володимиром Святославичем.

Володимир дуже енергійно запроваджував християнство. «Путя- та хрестив вогнем, а Добриня - мечем» - так підлеглі князя виконували його наказ стосовно хрещення. Але зближення з Візантією мало і негативні наслідки: 1. Економічна і культурна перевага Візантії над Заходом була недовговічна і зберігалася лише до XII—XIII ст. 2. Православ'я надовго пов'язало Русь із Візантією, яка у своєму розвитку зазнавала все більшого занепаду. 3. Одночасно відбувалося віддалення Візантії, а з нею разом і Київської Русі від Західної Європи, що ставала передовим регіоном. 4. У Київській Русі вплив, заподіяний християнством на соціальну дійсність, сприяв зміні однієї соціальної форми іншою. Після того як феодальна цивілізація зайняла панівні позиції, відповідна їй релігія стала фактором її стабілізації, а згодом і консервації. 5. Християнізація зміцнила феодальну орієнтацію суспільної свідомості і використання нею культурних досягнень Візантії. 6. Християнство і ті процеси, що відбувалися під час хрещення Русі, визначили тип, характер і спрямованість політико-правового життя держави.

Утвердження в середині XII ст., княжої боярської та церковної власності спричинило такі явища: 1) оформлення складної та взаємопов'язаної системи сюзеренітету-васалітету, зближення публічної влади з земельними власниками; 2) посилення не лише економічної, а й особистої залежності селян-общинників, що досягалося різними шляхами (часом - і прямого насильства).

Хрещення Київської Русі стало, безперечно, вагомою загальноцивілізаційною подією. Цим актом Русь остаточно визначила своє входження в загальноєвропейський історично-культурний та політико-правовий простір. Розширювалися її економічні та культурні зв'язки з багатьма європейськими країнами. На Русі поширювалася писемність, література, мистецтво, архітектура, зачатки права, виникли школи. Нова релігія здійснила цементуючу дію на процес формування давньоруської народності, сприяла державному єднанню всіх руських земель. У галузі соціально-економічного розвитку Давньої Русі християнська ідеологічна та політико-правова система стала явищем прогресивним настільки, наскільки був прогресивним на даному етапі феодальний спосіб виробництва.

Староруська держава не формувалась на незайманому ґрунті. Вона увібрала досвід усіх тих слов'янських та неслов'янських державних і напівдержавних організацій, які в минулому існували на цій території. Багатоетнічний характер цієї в своїй основі слов'янської держави сприяв засвоєнню історичної спадщини Візантійської та Римської імперій. Історіографічне окреслення «Імперія Рюриковичів» зустрічаємо в Іларіона, який згадує «старого Ігоря» та «Славного Святослава» - перших творців цієї держави у своєму творі «Слово про закон і благодать». У трактуванні Іларіона нова християнська держава Русь займала своє гідне місце серед інших державних утворень того часу.

Церква і держава на Русі не знали протистояння. Логіка говорить про перевагу політичного та правового чинника - княжої влади - над церковною організацією. Церква на Русі не відразу стала самостійною політичною силою. Поступово такою вона ставала у XII, особливо у XIII ст. Церква була суттєвим елементом державної структури. Руський клір завжди почувався відповідальним за долю держави. У 1073 р. Феодосій Печерський привселюдно звинувачував Святослава в тому, що «неправедно сотворима і не по закону сідеша на столі том, і яко отца і брата старійшого почневама Ізяслава христолюбця».

Виступи на захист моральних принципів, обов'язкових князеві, ставали для проповідників нагодою формувати у слухачів християнський світогляд. З великим тактом митрополит Никифор повчав Володимира Мономаха, як поєднувати справедливе володарювання з турботою про спасіння своєї душі. Церква зміцнювала авторитет державної влади та виправдовувала розширення володінь Київської держави. Князь брав духовних осіб на державну службу, призначав ієрархів, залучав клір до управління державою. Всі ці риси були притаманні Руській церкві вже за часів Володимира та Ярослава.

Про авторитет релігії та кліру в державі свідчать давньоруські пам'ятки. Так, у «Повчанні» Володимира Мономаха дітям читаємо: «Більше над усе майте страх Божий. Не лінуйтеся, не покладайтеся на бояр і воевод, а самі доглядайте за всім. Шануйте старого чоловіка як батька, а молодого як брата. Будьте справедливими судьями, присяги не ламайте. Гостей і послів вітайте, як не дарунками, то напоями, бо вони по чужих землях несуть добру і злу славу. Не забувайте того, що знаєте, а чого не знаєте, того научайтесь».

Треба окремо сказати про княгиню Ольгу - дружину Ігоря й регентку у пору неповноліття їхнього сина Святослава. Автори

«Повісті вре- менних літ» були, без сумніву, прихильними до Ольги (945-962). Вони описують її як дуже вродливу, енергійну, хитру і передусім мудру правительку. Про Ольгу говорили, що у неї «чоловічий розум». Ще у 955 р. вона прийняла християнство.

Ольга швидко і жорстоко помстилася древлянам за смерть свого чоловіка Ігоря. Разом з тим вона розуміла, що необхідно в державі Київській Русі змінити довільний та безладний спосіб збирання данини, який став причиною смерті Ігоря. Тому Ольга впроваджує перші в Київській Русі «реформи», чітко встановлюючи землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини.

Ольга також стежила за тим, щоб її підлеглі не позбавлялися всіх засобів до існування і відтак могли знову сплачувати данину. Закріпивши за княжою казною виняткові права на багаті хутровим звіром землі, Ольга в такий спосіб забезпечила себе постійні притоки прибутків. Аби краще знати свої неозорі володіння, вона часто подорожує до великих міст і земель.

У зовнішніх зносинах вона віддає перевагу дипломатії перед війною. Для переговорів із візантійським імператором у 957 р. Ольга їде до Константинополя. Те, що наймогутніший правитель християнського світу взагалі погодився зустрітися з Ольгою, свідчить про зростаюче значення Києва та Київської Русі.

Першим кодексом законів на Русі була «Руська Правда» Ярослава Мудрого. Це перший юридичний кодекс 1015-1016 рр. З нього видно, як високо цінувалася людська честь, осуджувались злочини та вбивці. Наші предки шанували старших і були милосердними - не запровадили смертної кари на Русі. За всякий злочин існував штраф, і можна було відкупитися грішми. Найважчою карою було вигнання з рідної землі - за крадіжку коней і за підпал. Князь Ярослав будував церкви, при них організував школи, збирав бібліотеки, поширюючи на Русі освіту.

Динаміка історичного та політико-правового розвитку давньо- київської доби викликала стрімке зростання внутрішніх спонукань людської діяльності, індивідуальної самосвідомості. Це яскраво відбивають пам'ятки цього періоду - «Повчання» Мономаха, «Ізборник» Святослава, «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Києво- Печерський патерик» Феодосія Печерського, твори Кирила Турівського, Климента Смолянича, де утверджується активність людського розуму, відчувається пафос «книжного панування», етичність інтелектуальність.

Християнська течія значно посилила ці мотиви. Саме християнство з його концепцією «внутрішньої людини», самопізнання,

самовдосконалення, з утвердженням свободи призвело до визнання київськими політико-правовими мислителями «самовільного» вчення, що передбачало високу активність людини з питань соціального, політичного і культурного життя.

Особливо важливі пам'ятки періоду Київської Русі, які дають змогу нам зрозуміти політико-правову діяльність влади та розвиток концепцій того часу: «Слово про закон і благодать» XI ст. київського митрополита Іларіона, «Повість временних літ» XII ст. літописця Нестора, «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Повчання дітям» XII ст. Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім» XII ст.

Таким чином, політико-правова думка Київської Русі розвивалася під впливом політичних ідей Візантії, ортодоксального християнства та політичної спадщини слов'янських і неслов'янських державних утворень і напівдержавних організацій. У системі влади князя вагома роль належала судовій діяльності, а також регуляції правових відносин між громадянами. Найвищою судовою інстанцією в країні був князь. Безумовно, він, як і вся тодішня адміністрація та правова система, відстоював класові інтереси феодалів. Але в свідомості народу ще довго зберігалася повага до родоплемінної старшини. Тому князя і його суд сприймали як найвищий і справедливий суд.

Згідно з церковно-державною та політико-правовою доктриною князь був утіленням божої справедливості на землі. З наростанням класових суперечностей у суспільстві ідеал справедливого суду втілювався в шануванні князівської влади, яка розв'язувала ці суперечності. Поступово судова діяльність на місцях переходила до рук васалів, адміністрації князя й стала державною функцією. Тому склалася необхідність судової реформи, котра яка була проведена Володимиром. У результаті здійснено розмежування сфери юрисдикції між князем, церквою та васалами. За князем залишався розгляд найважливіших кримінальних справ. Князівський суд поступово став регулятором відносин між феодалами.

У Київській Русі не вдалося ввести смертну кару. Видану постанову через кілька років довелося скасувати. Русь, аж до самої монгольської навали, чи не єдина середньовічна держава, не знала юридично санкціонованого вбивства як методу запобігання злочинам або покарання за них.

У системі політичних поглядів руської феодальної держави формування владних відносин належало представницьким установам, що мали глибокі демократичні традиції. На той час існували відповідні структури: князівська рада, боярська рада, князівські з'їзди, собори.

Серед них найвпливовішою була князівська рада, становлення якої було результатом компромісу міцної державної структури з відживаючими, ще з періоду воєнної демократії, установами. Структурою, що справляла помітний вплив на функціонування князівської влади, відносин між князем і «людьми», широкими масами селян і міським населенням, залишалося віче. Воно прийшло із сивої давнини родоплемінного суспільства.

Здійснюючи своє особисте право, народ, що сходився на віче, брав безпосередню участь в обговоренні й вирішенні важливих для держави питань. Компетенція віча надзвичайно широка. Кожний учасник віча нічим не був обмежений у своїх міркуваннях і висловлюваннях. Без народного бажання віче ніколи не могло відбутися, коли б навіть скликав його князь. Цей верховний орган влади міст і земель вирішував такі питання: 1. Війни та миру. 2. Фінансів. 3. Обговорював закони. 4. Мав право «закликати князів». 5. Ставити князів на володіння. 6. Виганяти князів, які не влаштували громаду.

Усі ці ситуації регулювалися не лише бажанням народного зібрання, а й правилами, законами, що діяли як у містах, так і в сільській місцевості, відкриваючи широкі можливості для самоврядування. Отже, незважаючи на авторитет і громадську вагу князя, існування віча в добу Київської Русі обмежувало князівську владу.

Церква брала участь у виконанні державних функцій шляхом ідеологічного примусу й виправдання соціальної політики держави. У сфері її впливу перебували сімейно-шлюбні відносини, а також правотворчі функції держави, оскільки вона боролася за визнання божественності князівського законодавства. Церква освячувала карально-владні дії держави, поряд із цим у відносинах між церквою і державою, особливо в XII ст., спостерігаємо претензію духовництва на керівну роль стосовно світської політичної влади, що ставило його в опозицію до великокнязівського престолу. Ця тенденція посилюється в умовах князівських міжусобиць і феодалної роздрібненості.

Отже, український народ і його предки з найдавніших часів були автохтонами на території сучасної України. Тут у ході розвитку складних суспільних процесів відбулися великі прогресивні зрушення у формуванні політико-правових та владних структур. В умовах існування могутньої ранньофеодальної держави - Київської Русі, яка займала гідне місце серед цивілізованих європейських країн, політичні та правові ідеї виступали важливим фактором державотворення, регуляції суспільно-політичних та правових відносин.

Тема 3. Соціально-політична думка України за доби Ренесансу

1. *Гуманістичні погляди на державність доби Ренесансу в Україні. (Ю. Дрогобич, С. Оріховський, В. Острозький, М. Смотрицький).*
2. *Політико-правові ідеї реформації і контрреформації на українських землях. (І. Вишенський, К. Транквіліон-Старовецький, Л. Зізаний, С. Зізаний, Я. Длугош. І. Борецький, Ф. Христофор, П. Скарга).*

Склалося так, що з середини XVI ст. Україна втратила свою державність, усі землі України були захоплені сусідніми державами. Після Люблінської унії 1569 р. між Польщею і Литвою переважна частина українських земель опинилася під польсько-шляхетським пануванням. Закарпатська Україна належала Угорщині, Буковина – Румунії, Чернігівщина перебувала у складі Московського царства. Кожна з цих держав перетворювала захоплені землі на свої провінції. В рамках цього процесу, відповідні держави насаджували: свій спосіб господарювання, свою культуру, свою мову, свою віру.

Уже з тих часів політико-правова ідея українського народу була спрямована на возз'єднання своїх земель, на відновлення державності. Це була головна суспільно-політична, економічна, правова думка України. Але ця боротьба була неоднорідною, проводилась різними політичними колами, виражала інтереси різних верств українського населення. Однак у кінцевому підсумку вона зводилась до одного – єднання народу в єдину державу.

На тодішніх землях України панував феодально-кріпосницький лад. Аграрна реформа 1557 р. закріпила селян за наділами, повністю позбавивши їх права на придбання землі. Юридично феодально-кріпосницьке право було затверджене Литовським статусом 1529 р, постановою сейму Речі Посполитої 1573 р., III Литовським статутом 1588 р.

У XVI ст. відбувся процес відокремлення ремесла від сільського господарства у феодальних маєтках, а також у містах, де особливо зростала кількість ремісників. Товарний обмін сприяв розширенню і зміцненню економічних зв'язків між українськими землями та іншими державами. Соціально-економічний процес в Україні зумовив подальший розвиток культури та прогресивні зрушення в ідеології, сприяв розвитку політико-правової думки, зокрема поширенню ідей гуманізму. Розпочалося відродження національної самосвідомості народу.

Тривалий час на Україні не було ні вищих навчальних закладів, ні гуманістичних наукових, політичних, правових, культурних центрів. Перед українським народом у той час постало історичне завдання: самозбереження за умов чужоземної експансії.

В історії нашої країни цей період означається оформленням і зміцненням такої важливої суспільної сили, якою є національна ідея. Д. Донцов, відомий український учений кінця XIX – першої половини XX ст., писав, що без такої ідеї ми всі лишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме з роздвоєною душею, неспроможним витворити спільної волі, народом без пафосу, сателітом сильніших, партією, верствою, навіть у себе вдома невільником не лише політичним, а й духовним і соціальним. Формування української нації було загальноісторичним, об'єктивним явищем. І національна ідея відіграла в цьому процесі надзвичайно важливу роль.

Актуальні соціально-політичні думки, що відповідали новим суспільним потребам українського народу, розвивали видатні українські філософи, богослови, політики, правники. Вони впроваджували гуманістичні ідеї в українському суспільстві.

Так, **Юрій Дрогобич** (1450–1494) навчався у Краківському і Болонському університетах, на той час найбільших гуманістичних центрах Європи. Він одержав ступінь доктора філософії та медицини у Болонському університеті. Пізніше там викладав математику і астрономію. У 1481–1482 рр. – ректор університету у Болоньї. Його основні політико-правові погляди: 1. Приносити користь власному народові. 2. Полегшити його національне і соціальне буття. 3. Поширювати серед народу України етичні, соціально-політичні, культурно-просвітницькі та політико-правові знання. 4. З позицій теорії «природного права» та «суспільного договору» розглядав питання держави, релігії, власності, людського суспільства.

Найяскравішою постаттю в українській політико-правовій думці і гуманізмі був **Станіслав Оріховський-Роксолан** (1513–1566). Народився в селі Оріховці, Перемишлянської округи. Навчався у Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському університетах. Вдосконалював свої знання у Венеції, Римі, Лейпцигу. На це у нього пішло 17 років. Перед ним були великі перспективи працювати на Заході. Але він повернувся на батьківщину, де брав активну участь в гуманістичному русі та розробці політико-правових вчень. Його називають найвизначнішою постаттю східнослов'янського Відродження. Сучасники про Оріховського говорили, що його ім'я відоме в Італії, Іспанії, Франції, Німеччині. Там

чути схвальні відгуки про його твори, які становлять гордість і захист Вітчизни.

Держава, на думку Оріховського, це рівні між собою король, рада і народ. Людина як духовно-тілесна істота втілює в собі єднання двох світів – матеріального і духовного, тіла й душі. У суспільстві народ є тілом, рада – душею, а король – розумом. Суспільство пов'язане правом і привілеями, а його елементи взаємопереплетені й відокремлено існувати не можуть: тіло без душі мертве, душа без розуму недієздатна, розум без душі бездиханий, тіло без розуму – порожнеча, душа без тіла спустошена, розум без тіла знедолений. Стабільна й вільна держава можлива лише за дотримання права, шляхетство має бути наділене привілеями, а монарх, як верхівка піраміди влади, повинен спрямовувати діяльність законодавчої та судової її гілок. Незадовго до смерті С. Оріховський висловив думку, щоб на верхівці була духовна влада (апостольська церква), підпорядкувавши монарха, священнослужителів, привілейоване шляхетство і підлеглий йому простолюд.

Принципово важливою умовою існування і розвитку держави Оріховський вважав виховання у громадян любові до батьківщини, патріотизму, як найвищої добродієності. Важливу роль він відводив освіті народу. Оріховський писав, що ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися. Людина, яка буде управляти таким народом в особі короля, повинна бути «філософом на троні»: мудрою, справедливою, поважати закони, мужньою і ласкавою.

С. Оріховський відстоював інтереси прихильників «монархічної шляхетської республіки». В середні віки, в епоху феодальної роздробленості і панування релігійного світогляду існував конфесійний патріотизм, патріотизм окремого міста. І лише за доби Відродження, в період формування буржуазних відносин і зумовленого ними виникнення націй, з'являються патріотизм народу, нації, держави. Це питання особливо гостро ставив Оріховський у своїх політико-правових теоріях. У листі до Італії, а саме до кардинала, він з великою любов'ю розповідав про свою вітчизну і народ. Оріховський особливо тяжко переживав відсталість свого народу від європейських народів. У тому ж листі пояснював, що народу України доводиться тривалий час боронитися від нападів іноземних загарбників. Оріховський завжди залишався зі своїм народом, навіть відсталим. Звертаючись до польського короля, Оріховський вважав за потрібне наголосити: «Я українець, пишаюся цим і про це говорю прямо!».

Значні кроки у розвитку просвітницького руху та політико-правових вчень в Україні зробила відома Острозька школа. Заснував цю школу у 1576 р. князь *Василь-Костянтин Острозький* (1526–1608) при фінансовій допомозі племінниці-княжни Гальшки. У питаннях віри князь – складна і суперечлива людина. Спочатку він виступав і боровся за православ'я, але був не проти унії. Пізніше йому стали близькі ідеї Реформації та протестантизму. В кінці кінців увесь клан Острозьких повністю перейшов у католицьку віру.

Будучи дуже заможною людиною (його багатства переважали навіть королівські), Острозький керувався принципом: «моє царство, моя релігія». Його заслуги перед Україною незаперечні. Князь Острозький неодноразово особисто подавав до польського короля і польського сенату прохання (супліки) про надання українцям прав і свобод.

Князь Острозький об'єднав навколо заснованої ним школи багатьох учених, письменників, педагогів. Першим її ректором був відомий український письменник і педагог Герасим Смотрицький. Острозька школа нічим не поступалася кращим західноєвропейським навчальним закладам, а в деяких випадках стояла значно вище. Викладачі школи мали змогу вільно викладати свої думки та погляди. Острозька школа була проникнута духом доби Відродження. Вона виховувала високоосвічених, всебічно розвинених людей, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної політико-правової думки. Серед вихователів цієї школи були: відомий мовознавець, письменник, публіцист і політик, доктор медицини Мелетій Смотрицький; письменник, перекладач, поет, перший ректор Київської братської школи Іван Борецький; полководець, талановитий державний діяч, гетьман Війська Запорозького Петро Канашевич-Сагайдачний та ін.

Максим Герасимович Смотрицький, чернече ім'я Мелетій (близько 1575–1633), народився у містечку Смотрич, тепер Хмельницька область. Разом з братом Стефаном закінчив Острозьку академію. Потім навчався в університетах Лейпцига, Нюрнберга, Віттенберга. Він знав особисто Борецького і Могилу. Останні роки життя відвідав святі місця Близького Сходу і в 1627 р. приймає унію та стає настоятелем Дермансько-Троїцького монастиря.

Мелетій Смотрицький творець «Граматики слов'янської». До середини XVIII ст. це був єдиний підручник з граматики в школах України, Білорусі та Росії. Його перевели навіть на латину. Мелетій критикував польську владу і особисто короля, закликав людей не забувати своєї історії. Закликав український народ до свободи. В одній із головних своїх робіт «Верифікація прав народу руського» захищає

права, звичаї, віру, обряди та культуру українського народу.

У другій половині XVI ст. Острозька школа переростає в Академію. В 1581 р. в Академії завершується велика робота з підготовки і видання Острозької Біблії. Це була найперша повна друкована Біблія не тільки у східних слов'ян, але серед усього слов'янського світу. Тільки через 80 років, у 1663 р. Москва надрукувала свою Біблію (передрукувавши Острозьку). Острозька Академія дала великий поштовх розвиткові політико-правових вчень в Україні, зародженню церковних братств, які боролися за віру, справедливість, відродження своєї держави.

Політико-правову концепцію колективної соборності держави, ідеї рівності всіх людей перед Богом, висунув визначний український письменник-полеміст **Іван Вишенський** (1550–1620). Народився в місті Судава Вишня біля Перемишля. Закінчив Перемишлянську єпископальну школу. Працював в Острозі, Луцьку прийняв чернецтво у Дубнівському монастирі. Жив і провів останні роки життя на Афоні. Займався містиком, а завершив свій шлях – як великий церковний діяч. Але для України він є значним політичним та правовим діячем. Написав низку робіт, де на перше місце поставив: 1. Ідею соборності України. 2. Захищав православ'я. 3. Намагався за свій кошт більше молоді з України відправити в Європу для отримання гарної освіти з умовою повернутися в Україну. 4. На перше місце ставив віру в Бога. 5. Був прихильником повного аскетизму. Виступав проти розкоші. 6. Головний лозунг Івана Вишенського, що людина повинна добиватися всього за допомогою «розумного діяння» та «вольових зусиль». 7. Закликав кожную людину знати молитви та заповіді.

Принцип соборності як вияв демократизму він відстоював також у відносинах між церквами. У цьому ж контексті І. Вишенський заперечував не тільки абсолютизм духовної влади Папи Римського, а й абсолютизм світської влади – королів і царів, вважав, що будь-який володар отримує владу від Бога і не може користуватися нею на свій розсуд. Суспільно-політичні та правові погляди І. Вишенського були пройняті реформаційними ідеями, глибоким демократизмом, палкою любов'ю до трудового народу.

Кирило Транквіліон-Старовецький (р. н. н. – 1646) релігійний діяч, філософ, політик, поет, богослов, письменник, проповідник, видавець. Мав гарну освіту, володів польською, грецькою, латинською, старослов'янською мовами. Займав посади ігумена, архімандрита уніатського Єлецького монастиря, заснував друкарню. Помер у Чернігові.

Старовецького називають представником українського

ренесансного гуманізму. Підтримував ідеї західноєвропейського Відродження і Реформації. Бога називав «премудрим художником і архітектором світу». Розробив свої концепції створення світу Богом, яка нараховує чотири світи: 1. Світ духовності (небесна ієрархія). 2. Макрокосм – світ видимих тілесних речей. 3. Мікрокосм – (людина). 4. Світ злих людей (грішники, зло). Доводив, що всі люди вірні і рівні перед Богом. Виступав та підтримував розвиток політико-правових наук світського характеру.

Лаврентій Іванович Зизаній-Густановський народився в 60-х рр. XVI ст. – помер після 1634 р. в місті Потеличі на Галичині. Закінчив Львівську та Острозьку братські школи. Релігійний та політико-правовий діяч, був особистим вихователем дітей князя Острозького. Після смерті князя, дружина князя його звільнила, так як вона була єзуїткою. Головна робота Зизанія «Катехізис», де викладені основні засади православного вчення. В Москві цю книгу визнали еретичною. За наказом патріарха Філарета книгу спалили.

Стефан Іванович Зизаній, чернець ім'я Сільвестр народився (бл. 1550 р. – помер восени 1600 р.). Релігійний і політико-правовий діяч. Проводив антикатолицьку проповідницьку діяльність. Намагався провести реформу церкви, виступав на захист українського народу, був проти гноблення українців польською владою. Папу Римського називав «антихристом». Підтримував ідеї Реформації.

Ян Длугош народився в Кракові (1415–1480), польський історик, дипломат, католицький діяч. Написав дуже багато наукових праць, але головна, яка зробила його дуже відомим – це «Історія Польщі в 12 томах». За своє життя мав багато зустрічей з Папою Римським. Все життя, до самої смерті, вів збірник «Хроніка Длугоша». Тут зібрані всі церковні та світські документи того часу (польські, чеські, угорські, українські, московські). Свою освіту отримав в Краківському університеті. Успіхи Длугоша в церковній та світській діяльності викликали заздрість та незадоволення короля Польщі Владислава III. Після цього у Длугоша починаються великі проблеми і він переходить в опозицію до влади.

Після написання роботи «Історія Польщі в 12 томах» Длугош став дуже великим авторитетом у суспільстві. Король був вимушений проявити повагу і милість. Але в 1461 році знову королівська опала і ще більше – немилість. Склалася така ситуація, що Длугошу прийшлося тікати, а його майно за наказом короля знищили. В 1464 р. король пробачає всі справи Длугошу, тому що на цей час він уже дуже досвідчений і відомий в Європі дипломат. У короля великі проблеми з ворогами Польщі і треба вести дипломатичні перемовини і

домовлялись. Це може зробити тільки Длугош.

В знак примирення в 1467 р. король довіряє Длугошу виховувати своїх синів. На цій посаді він в 1480 р. помирає. Але до цього в 1479 р. Папа Римський своєю «буллою» призначає Длугоша Львівським архієпископом, чим він цікавий нам. В «Історії Польщі» дуже багато уваги було приділено історії та політиці Київської Русі, але ця історія трактується в інтересах Польщі.

Іван (чернече ім'я **Йов**) **Матвійович Борецький** (р. н. н. – 1631), релігійний, політичний та правовий діяч. Народився в с. Бірча на Львівщині. Закінчив Львівську та Острозьку братські школи. Священик Воскресенської церкви в Києві, ректор Львівської братської школи. З жовтня 1620 р. і до кінця життя – митрополит Київський і Галицький. Помер у Києві. Його головні роботи «Протестації» та «Юстифікація», в яких захищав право, права, звичаї, віру українського народу від Речі Посполитої. Бореться за створення шкіл та освіти в Україні, викриває колонізаційну політику держав, які захоплювали українські землі.

Важливим джерелом освіти для молодих представників України за часів Середньовіччя були європейські навчальні заклади, зокрема, університети Італії, Франції, Німеччини, Чехії, Польщі. Популярними серед молоді в ті роки були Паризький (Сорбона), Кембриджський, Болонський, Гейдельберзький, Лейпцизький, Кенінгзберзький, Страсбурзький, Краківський університети. З кінця XIV до початку XVIII ст. тільки в одному Падуанському університеті (Італія) одержали наукові ступені або вчилися більше 600 юнаків з України. Вони поверталися на рідну землю, де впроваджували ті знання, які отримали на заході, а також ті ідеї, політико-правові концепції, які існували в суспільствах розвинутих країн. Це давало змогу відроджувати ідею української державності, політичну свідомість народу.

Арабський мандрівник, архідиякон Павло Алепський, який у середині XVII ст. перебував в Україні, повідомляв, що на тій землі існує багато прекрасного, що викликало здивування у нього. Більшість людей, навіть жінок і дочок, уміли читати й знали порядок церковних служб і церковні співи. Ченці монастирів Києва не тільки уміли читати, але були обізнані з філософією, логікою, історією, правом, писали твори.

Полеміка здебільшого торкалася питань релігійного життя, реформи церкви. Але в контексті цих проблем порушувались політичні і правові питання. В політичній боротьбі прославився **Філалет Христовфор** (кінець XVI – поч. XVII ст.) – український письменник –

полеміст. Справжнє ім'я Мартин Броневський, рік народження, як пишуть після 7.12.1650 р., а коли помер – невідомо. Але відомо, що він був ще і релігійним діячем. Захищав православ'я від католицизму, виступав за Реформацію в Україні. Христофор Філалет підтримував та розробив свою договірну теорію походження держави і особливо наполягав на ідеї, що всі в державі повинні дотримуватися законів.

У праці «Апокрисис» він вів полеміку з Петром Скаргою. Відстоював ідею демократизації церкви, право світських людств на участь у церковних справах, вибори духовної влади.

Христофор Філалет, виходячи з договірної теорії походження держави, був переконаний, що королі і піддані повинні суворо дотримуватися закону, бо свавілля з обох боків підриває державу. Він заперечував абсолютизм як монарха, так і Папи Римського.

Петро Скарга (1536–1612) – монах єзуїт, політичний діяч Польщі. Критикував православну церкву, втручання світської влади в церковні справи. Підтримував жорсткий централізм у церковному житті. Єдиний порятунком для православних П. Скарга вбачав в унії церков, яка передбачала виконання трьох умов. Ці політико-правові та релігійні ідеї він висловив у книзі «Про єдність церкви Божої». Умови такі: 1. Визнання влади папи православними. 2. Єдність віри. 3. Послух перед папою.

Справжнє ім'я Петра Скарги – **Петро Повенський**. З 1552 по 1555 р. навчався у Краківській академії потім у Відні, Римі, в 1564 р. вступив в орден єзуїтів. За дорученням Папи Римського з 1571 р. займався створенням єзуїтських колегій в Польщі, а з 1588 року стає придворним проповідником короля Сигізмунда III. Працював не тільки на території Польщі, а й на українських землях – в Рогатині, Львові і т. д. Написав багато наукових праць, одна з головних «Про єдність церкви Божої». В цій роботі виступив за союз католицької та православної віри. Піддає критиці польську владу за знищення православ'я в Україні, особливо гостро критикує Москву, яка скидає митрополитів, а царі церкву перетворили в «слухняного раба». Скарга назвав три причини, що заважають українцям навести лад у православної церкві: I. Шлюб духовенства. II. Слов'янська мова. III. Вплив світської влади на церковні справи. Це все впливає на рівень християнської науки. П. Скарга намагався утворити унію церков.

У Римі у 1595 році відбулася таємна зустріч частини православного духовенства з Папою Клементом VIII про з'єднання східної церкви з римською. В жовтні 1596 р. це рішення офіційно затвердили в Бресті (Брестська унія) і на знак цієї події була вилита навіть спеціальна медаль. До цих подій мав відношення П. Скарга. 24

роки служив при дворі польських королів і на всі посади поставив своїх – єзуїтів.

Тема 4. Роль Києво-Могилянської академії і її представників в процесі українського державотворення

1. *Значення Києво-могилянської академії для розвитку соціально-політичної думки. Внесок Петра Могили.*
2. *Політико-правові ідеї Феофана Прокоповича.*
3. *Погляди Семена (Стефана) Яворського.*

Зростання освіченості українського народу стало важливою передумовою створення й функціонування Києво-Могилянської академії. Протягом усієї своєї історії український народ не мав іншого навчального закладу, який би здійснив такий вплив на розвиток освіти, науки, культури. Навколо академії були зібрані найкращі викладачі, науковці, громадські і церковні діячі. Їхня діяльність була спрямована на згуртування всіх сил для відродження національної культури та боротьби за національну незалежність.

Засновником Києво-Могилянської академії був провідний український релігійний діяч XVII ст. **Петро Могила** (1596 р. н.). Початкову освіту отримав у Львівській братській школі. Потім навчався в Парижі, в університеті. Після того, як отримав освіту, повертається в Україну і робить кар'єру священника. В 1627 р., у 31-річному віці стає архимандритом Києво-Печерської лаври, а через п'ять років – митрополитом київським. У 1632 р. Могила проводить необхідні реформи у православній церкві, її культурних та навчальних закладах. Підготував до друку перший православний Катехізіс. Об'єднує засновану ним у Києво-Печерській лаврі школу зі школою Київського братства. Так була створена основа Могилянської колегії, яка згодом стала одним із найважливіших навчальних закладів слов'янського світу. Коли Києво-Печерський монастир стає важливим культурним центром всієї України в 1615 р. дружина мозирського маршала Лозки, Гальшка Гулевичівна подарувала Київському братству садибу під монастир та школу. У 1615–1616 рр. була організована Київська братська школа, яка мала чотири відділи: граматичний, риторичний, філософський та мовний (вивчали грецьку, латинську, слов'яно-руську, польську). Крім засновника Петра Могили ректорами цієї школи були Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович. Діяльність школи була спрямована на захист українських церковних традицій. Вона отримала велику моральну та матеріальну підтримку від козацтва і гетьмана П. Сагайдачного.

У 1701 р. цей навчальний заклад отримує статус Києво-Могилянської академії. Фінансово її підтримував гетьман України Іван Мазепа. Щороку в академії навчалося 2 тис. студентів. Правила були дуже суворими. Навчалися 12 років. Кожного року з-за кордону приїздили від 200 до 300 студентів. Академія отримала ще одну назву, неофіційну – «Київські Афіни». До чотирьох відділів додається ще три і стає сім – математика, астрономія, музика. Поступово в Академії з'являються нові предмети і вивчаються нові мови – французька, німецька, давньоєврейська та ін.

В бібліотеку академії йшли книги зі всієї Європи «Книгозбірня» (так тоді називалася бібліотека) була визнана кращою в Європі. Свою власну бібліотеку П. Могила передав Академії.

Зі стін Академії вийшли самі видатні політичні, правові та військові діячі, а також ціла низка гетьманів України. Великий вплив Академія мала на Московське царство. Там, на той час не було такого наукового центру. Більше 100 років готували науковців і для Москви.

У 1734–1735 рр. **Феофан Прокопович** допоміг стати «спудеєм» (студентом) Києво-Могилянської академії М. В. Ломоносову. Ф. Прокопович у той час був її ректором. Царський уряд у Москві не міг спокійно дивитися на розквіт культури, науки, освіти в Києві. В 1786 р., за наказом Катерини II, академію насильно переводять на російську мову викладання, а в 1811 р. російський цар Олександр I закрити її зовсім. Викладачам запропонували їхати до Московського університету, який був заснований у 1755 р. Більшість перевезли насильно, а тих, хто виступив проти, відправили до Сибіру. Підготовку і відкриття Московського університету за наказом царського уряду проводили викладачі Києво-Могилянської академії.

Гетьман Розумовський разом із старшиною звернувся до царя за дозволом заснувати новий університет у Батурині, але дістав відмову. До кінця XVIII ст. ситуація стала цілком протилежною. Провідні навчальні заклади знаходились тепер не в Україні, а в Росії. Але ідеї творців Києво-Могилянської академії вплинули на світогляд і правосвідомість багатьох.

Основні політико-правові погляди Петра Могили: 1. Протистояв католицизму, але мирним шляхом. 2. Захищав православ'я. 3. Добивався рівноправного статусу католицизму та православ'я. 4. У полеміці з ідеологами католицизму доводив, що православна церква має свою давню історію і володіє законним правом на своє існування. 5. Петро Могила вирішував питання про співвідношення церковної влади і світської. 6. Церковну владу ставив вище світської. 7. Розробив концепцію ідеального володаря (керівника): Сильний проти ворогів

батьківщини, гуманний щодо підданих. 8. Володар мудрий у керуванні зовнішньою і внутрішньою політикою держави. 9. Володар сам створює закони і сам їх суворо дотримується. 10. Володар-законодавець мусить бути взірцем виконання як громадських законів, так і моральних норм. 11. Володар-цар сильний, мудрий, освічений, у ньому має бути зібрана історична пам'ять народу. 12. Боровся за піднесення самосвідомості українського народу в процесі визвольної боротьби. 13. Могила звертався до історії Київської Русі і за приклад ставив усім князя Володимира. 14. Дуже багато робив для збереження давньоруських святинь – Десятинної церкви, храму Спаса на Берестові, Софійського собору. 15. Захищав народну культуру, звичаї, обряди. 16. Петро Могила у своїх політико-правових та релігійних концепціях дуже багато уваги приділяв майбутній українській державі. 17. Створення української держави пов'язував з національно-визвольною боротьбою українського народу.

Погляди П. Могили розвивав філософ, учений, письменник, професор і ректор Києво-Могилянської академії, сподвижник Петра I у його реформаторській діяльності **Феофан Прокопович** (1681–1736). Крім філософії він дуже цікавився і зосереджував свою увагу на теорії держави і права. У трактатах «Слово про владу і честь царську», «Правда волі монаршої», «Духовний регламент» створив першу в Росії й Україні концепцію освіченого абсолютизму. Використовуючи думки Т. Гоббса і С. Пуфендорфа про природний стан, Ф. Прокопович сформулював тезу, що в додержавному стані існували як мир, любов, добро, так і війна, ненависть, зло. Для того, щоб надійно захистити природні права від зовнішніх ворогів і внутрішнього розбрату народ передає свою волю монарху. Ф. Прокопович, як і Т. Гоббс, вважав, що договір між підданими і монархом є одностороннім, і тому засуджував будь-які виступи проти влади монарха. Він також обґрунтував необхідність підпорядкування духовної влади владі монарха.

Абсолютний монарх як верховний носій державної влади ставився над усіма громадянськими законами. Всі його дії, спрямовані на загальнонародну користь, виправдовувались. Верховним носієм державної влади міг бути лише освічений володар – «філософ на троні».

Освіта і розвиток науки розглядалися як основа історичного процесу, сила держави і добробуту. Тільки освічена монархія може забезпечити розвиток науки, мистецтва, ремесел, мануфактур. Теорія абсолютизму тісно пов'язувалась з тогочасною соціально-політичною та правовою боротьбою за владу та майнові інтереси світської аристократії і церковної ієрархії.

У цій боротьбі Феофан Прокопович займав позиції, відмінні від письменника, філософа, церковно-політичного діяча, викладача Києво-Могилянської Академії **Семена (Стефана) Яворського** (1658–1722). Останній підтримував державницькі реформи Петра I щодо розвитку армії, флоту, економіки, освіти. Але С. Яворський був незадоволений церковною реформою, захищав інтереси церкви, її владу в духовному житті суспільства, виступав проти підпорядкування церковних справ світській владі. Церковні справи – компетенція церкви, світські – царської влади. Зрештою С. Яворський проводив думку про те, що церква підноситься над державою і повинна володіти не лише церковною, а й світською владою.

Своєю церковною політикою С. Яворський своєрідно виражав протест діянням Петра I. Будучи людиною прозахідного типу, Яворський виступав за автономію церкви, за її роль як головного арбітра у всіх справах моралі та суспільного життя. С. Яворський був у добрих стосунках з гетьманами І. Мазепою та П. Орликом. З останнім він тривалий час листувався і подав йому ряд ідей, які той використав при написанні своєї Конституції.

Тема 5. Соціально-політична думка доби Козацько-Гетьманської держави

1. *Внесок Богдана Хмельницького в українське державотворення.*
2. *Політико-правові ідеї України часів Руїни (Ю. Хмельницьки, І. Виговський, Ю. Немирич).*
3. *Іван Мазепа в боротьбі за українську державність.*
4. *Конституція Пилипа Орлика.*

У другій половині XVII ст. на політичній карті Європи з'явилась українська козацька республіка з яскраво вираженими демократичними рисами політико-правового устрою та соціально-економічних відносин. Її поява пов'язана з ім'ям видатного політичного і державного діяча **Богдана Хмельницького** (27.XII.1595-27.VII.1657). Він не лише поставив завдання створення незалежної держави, до складу якої мали увійти всі етнічні українські землі, а й зробив усе можливе для його вирішення.

25 січня 1648 р. розпочалась національно-визвольна війна в Україні під проводом Б. Хмельницького, завершилася 8 січня 1654 р. Розпочав він війну спочатку проти «злої шляхти», а не проти польського короля. Але поступово Б. Хмельницький розуміє, що треба вести боротьбу саме з королем. Від політико-правових ідей переходить

до практичних дій. Хмельницький підіймає народ України на збройну боротьбу під такими гаслами: «За своє благочестя», «За вітчизну», «За свої колишні права і вольності», «За народ». Після битв під Жовтими водами 6 травня 1648 р., під Корсунем 16 травня 1648 р. Україна, козаки, Хмельницький майже шість років жили без панування Польщі.

У Гетьманській державі існували елементи республіканської форми правління. Гетьман обирався безпосередньо народом. Свої дії він мав погоджувати з генеральною старшиною. Найвища влада в державі поєднувала риси монархії (гетьман), аристократії (рада старшин) і демократії (генеральна рада). Найяскравішим виявом демократичних традицій залишалася виборність посадових осіб. За Б. Хмельницького влада тяжіла до монархії. За інших гетьманів - до аристократії чи станової демократії. У 1648-1649 рр. Б. Хмельницький висунув політико-правову ідею самовизначення України в межах Давньоруської держави на чолі з єдиновладним, самодержавним гетьманом-монархом.

У конкретних історичних умовах середини ХУП ст. Б. Хмельницький пішов на підписання Переяславської угоди 18 січня 1654 р. Починаючи з 18 січня, увесь лютий по козацькій Україні для прийняття присяги на вірність московському царю їздив посол із Москви В. Бутурлін. Присягати відмовилися частина населення Переяслава, Києва, Чорнобиля та багатьох інших міст і сіл.

Підписання Переяславської угоди стало поворотним пунктом в історії України, Росії і всієї східної Європи. Раніше ізольоване й відстале Московське царство зробило гігантський крок уперед на шляху перетворення на велику державу. А доля України стала в усьому - доброму й лихому - невід'ємно пов'язаною з долею Росії. Пізніше виникало багато всіляких конфліктів між цими державами. Вони були предметом різних теоретичних суперечок і політико-правових концепцій.

Російський архіваріус Петро Шафранов довів, що підписана Переяславська угода була сфальсифікована царськими переписувачами на догоду Москві. На думку російського історика права Василя Сергєєвича, угода являла собою персональну унію між Московією та Україною, за якою обидві сторони мали спільного монарха, зберігаючи кожна окремо свій уряд. Інший фахівець із російського права Микола Дьяконов доводив, що погоджуючись на «особисте підкорення» цареві, українці безумовно погоджувалися на поглинання їхніх земель Московським царством. Тому ця угода була «реальною унією». Такі історики, як росіянин Венедикт Мякотін та українець Михайло Грушевський вважали, що Переяславська угода

була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (цар) погоджувалася захищати слабшу (українців), не втручаючись в її внутрішні справи. Українці ж зобов'язувалися сплачувати цареві податки, надавати військову допомогу і т. ін. Інший український історик - Вячеслав Липинський - пропонує своє бачення: угода 1654 р. була не чим іншим, як лише тимчасовим військовим союзом між Москвою та Україною.

Справа ускладнюється в цій полеміці тим, що оригінальних документів немає, вони втрачені, збереглися лише неточні копії чи переклади, до того ж сфальсифіковані. У 1954 р., під час урочистих святкувань 300-річчя Переяславської угоди, Комуністична партія Радянського Союзу зробила висновок, що ця угода стала кульмінаційним моментом у віковому прагненні українців та росіян до возз'єднання. Возз'єднання двох народів було основною метою повстання 1648 р. в Україні під проводом Б. Хмельницького, який розумів, що «порятунок українського народу можливий лише в єдності з великим російським народом». Це була офіційна радянська теорія. Для учених, які піддавали сумніву дану концепцію, це мало катастрофічні наслідки, як, наприклад, для Михайла Брайчевського та ін. Різні теоретичні уподобання формувались на підставі висновків з державотворчої практики.

У козацько-гетьманську добу політико-правова думка України розвивалася в контексті правових документів, які відображали аспекти державного устрою і міжнародних відносин України, а також у руслі концепції просвітників щодо суспільства і держави. До важливих правових документів того часу можна віднести «Березневі статті», «Гадяцький трактат», «Угоду та Конституцію» Пилипа Орлика. В них було закладено правову основу міжнародних договорів України з іншими державами, чітко простежувалися атрибути суверенітету української державності, визначалися конституційні засади державного і суспільного ладу.

«Березневі статті» від 27 березня 1654 р. передбачали збереження козацьких, міщанських і шляхетських прав, вольностей. Право українців самим визначати, хто до якого стану має належати. Право самостійно збирати податки. Право обирати гетьмана. Право самостійно вирішувати питання міжнародної політики (за винятком Росії і Туреччини). Зміст статей розкривав, з одного боку, демократичну сутність української державності, яка ґрунтувалася на принципі виборності вищих посадових осіб і суддів, з іншого - правові зобов'язання української сторони перед Московським царством, які передбачали військово-політичну єдність України і Московії та

недоторканість суспільно-політичних порядків в Україні.

Після підписання Переяславської угоди українське суспільство розділилося на два табори. Перший табір «прозахідний». Його очолили І. Виговський, Ю.Немирич, які засудили діяльність Б. Хмельницького в Переяславі. Їх підтримали і не прийняли присяги на вірність московському цареві київські митрополити Сильвестр Косів і Діонісій Балабан. Другий табір «промосковський». Його очолили полковник М. Пушкар, кошовий отаман Запорозької січі Я. Барабаш і представники вищого духовенства Іван Гізель, Л. Баранович, І. Галатовський. Однак і ці представники не бажали, щоб Україна була перетворена у провінцію Московії. Але їхні побажання мало турбували московського царя.

27 липня 1657 р. помирає Богдан Хмельницький, його похованими у Суботіві. 26 серпня 1657 р. козацька Старшинська рада в Чигирині ухвалює рішення передати гетьманство Юрію Хмельницькому (синові). За те, що він зовсім підкорився московському цареві, 25 жовтня 1657 р. в Корсуні Генеральна козацька рада визнає гетьманом України Івана Виговського, а Юрія Хмельницького звільняє. Наприкінці жовтня 1657 р., І. Виговський укладає союз зі Швецією.

Такі дії і політика гетьмана І. Виговського не сподобались московському цареві. За наказом царя на чолі 150-тисячного війська Олексій Трубецькой відправляється окупувати українські землі, проводячи на шляху карательні дії. Для захисту свого народу і землі І. Виговський швидко збирає своє військо і виступає назустріч московському війську.

29 червня 1658 р. під Конотопом московське військо під керівництвом О. Трубецького зазнало одну з найбільших і страшних в своїй історії поразку. Російський історик Сергій Соловйов так описав наслідки поразки: «Цвет московской кавалерии погиб за один день. Московский царь больше никогда не сможет собрать такую прекрасную армию. Царь Алексей Михайлович появился перед своим народом в жалобном одеянии и Москву охватила паника... Начали говорить, что царь собирается переправляться в Ярославль за Волгу и что Выговский наступает прямо на Москву». Проте гетьман не зміг скористатися своєю блискучою перемогою. В Україні було багато проблем.

6 вересня 1658 р. І. Виговський у м. Гадяч уклав угоду «Гадяцький трактат» із польським урядом про входження до складу Речі Посполитої козацької держави, яку назвали Велике князівство Руське (землі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств) на

федеративних засадах, зберігаючи гетьманське правління. Православна церква урівнювалася в правах з католицькою. Автором цього політико-правового проекту був Юрій Немирич (1612-1659) український політичний діяч, учений.

Основні положення «Гадяцького трактату»:

- Україна на федеративних засадах як Велике князівство Руське входить до Речі Посполитої.

- Гетьман стає цивільним і військовим правителем України, а спільний для всіх король обирається трьома народами.

- Передбачається існування власної скарбниці, монетного двору, війська, генерального трибуналу.

- Без дозволу українського уряду коронне військо не має права входити на територію князівства.

- Православне духовенство урівнюється в правах з римокатолицьким, а права унії обмежуються територією, на якій вона існує. Київська академія прирівнювалася до Краківської.

11 вересня 1659 р. кілька промосковських старшин - Т Цицюра, В. Золотаренко, Я. Сошка - звинуватили під Германівкою гетьмана І. Виговського в тому, що «він продає Україну полякам» і повстали. Це був останній удар для гетьмана. 17 жовтня 1659 р., на знак протесту, І. Виговський відмовляється від гетьманства. На його місце промосковські старшини і полковники повертають Ю. Хмельницького, який того ж дня 17 жовтня 1659 р., підписує нову кабальну угоду в м. Переяслав з московським урядом. Документ мав назву «Переяславські статті». Тепер Російські воєводи мали право стояти зі своїм військом у Києві, Ніжині, Переяславі, Брацлаві, Умані. Україна повинна була повністю їх утримувати. Це була капітуляція, підкорення, окупація України.

Зрозумівши, якого лиха натворив молодий гетьман Ю. Хмельницький, козаки повстали проти нього. У січні 1663 р. пригнічений власною неспроможністю і становищем, що швидко погіршувалося, Ю. Хмельницький під тиском козацтва складає гетьманську булаву

і йде в монастир. Україна вступила в добу Руїни. Козацька Україна розділилася на дві окремі частини, кожна на чолі з власним гетьманом. Правобережна Україна, гетьман П. Тетеря - під Польщею. Лівобережна Україна, гетьман І. Брюховецький - під Москвою. Тепер вони вели війну між собою. Це був апогей Руїни.

Вирішальний етап у стосунках з Москвою настав під час гетьманування з 1687 до 1708 р. Івана Мазепи. 25 липня 1687 р. на річці Коломак у поході козаки обрали гетьманом І. Мазепу,

позбавивши гетьманства І. Самойловича. І. Мазепа укладає політико-правовий документ - договір з московським урядом - «Коломацькі статті», який визначав: 1. 30-тисячний реєстр козацького війська. 2. Збереження прав

І привілеїв козаків. 3. Але московські воєводи залишались у Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині, Острі.

Іван Мазепа - найвидатніший гетьман України, тонкий політик. 21 рік він гетьманував, і намагався перетворити потенційно катастрофічну для себе ситуацію на особистий тріумф. Мазепа був одним із найбагатших феодалів Європи. Мав близько 20 тис. маєтків.

Основні політико-правові напрями діяльності гетьмана І. Мазепа: 1. Значну частину своїх особистих прибутків скеровує на розвиток релігії та культурних установ України. 2. Ревнотний покровитель православ'я. 3. По всій Гетьманщині побудував цілу низку чудових церков (Мазепинське, або козацьке, бароко). 4. За гетьманування Мазепа Києво-Могилянська академія, завдяки його підтримці, досягла свого піку в будівництві нових корпусів і збільшенні кількості студентів до

2 тисяч. 5. Заснував багато шкіл і друкарень, щоб «українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти».

3. Захищав як власні, так і загальноукраїнські інтереси, зберігаючи водночас добрі стосунки з Московією. 7. Коли в 1689 р. на трон зійшов Петро I, гетьман застосував свої риси політика, щоб схилити царя на свою сторону. 8. Давав увесь час поради молодому царю, активно допомагав в походах на турків, татар. У 1696 р. доклав чимало зусиль для здобуття Азова (ключ в Азовське море). 9. Домігся дружби з Петром I. Козаки цій дружбі дали таку оцінку: «цар скоріше не повірить ангелові, ніж Мазепі». Російські урядники заявляли, що «ніколи ще не було гетьмана кориснішого і вигіднішого для царя, як Іван Степанович Мазепа».

10. Приєднує Правобережжя до Лівобережжя, об'єднує обидві частини України в одну.

На початку ХУІІІ ст. у взаємовигідних стосунках між царем і Мазепою з'являється напруженість. У 1700 р. вибухнула велика Північна війна, під час якої Петро I перед українцями висунув нечувані раніше вимоги: 1. Козаки вперше повинні були воювати виключно за інтереси царя. 2. Замість того, щоб захищати свою землю від безпосередніх ворогів - поляків, татар, турків, українці були тепер змушені битися зі шведськими арміями у далекій Лівонії, Литві. 3. Втрати козаків сягали 50, 60 і навіть 70% їх складу. 4. На чолі

козацьких полків Петро I поставив російських і німецьких командирів, моральний дух козаків занепав. 5. Козацькі полки почали використовувати як «гарматне м'ясо».

Усе це разом викликало занепокоєння як у козацьких військах, так і на їхній рідній землі серед селян і міщан. 7. Російські війська в Україні на війну не ходили, а чинили свавілля. «Звідусіль, - писав цареві Мазепа, - я отримую скарги на свавілля російських військ». 8. Гетьман Мазепа відчував постійну загрозу. Коли до Мазепа дійшли чутки про намір Петра I замінити його чужоземним генералом чи російським вельможею, це дало поштовх для пошуку іншого покровителя. 9. Коли польський союзник Карла XII, Станіслав Лещинський, став погрожувати нападом на Україну, Мазепа звернувся за допомогою Петра I. Той відповів: «боронися, як знаєш». Це була для Мазепа остання крапля. Петро I порушив зобов'язання обороняти Україну від поляків, що було основою угоди 1654 р. 10. Український гетьман І. Мазепа перестав вважати себе зобов'язаним зберігати вірність цареві.

Коли 28 жовтня 1708 р. Карл XII ішов на Москву, Мазепа, в надії запобігти спустошенню свого краю, перейшов на бік шведів. За ним пішли 5 тис. козаків і провідних членів старшини. Інші козаки про цей намір не знали, оскільки все це робилося таємно. У підписаному пакті І. Мазепа і Карла XII було заявлено: «За надання військової допомоги та провізії Карл XII обіцяв захищати Україну й утримуватися від підписання миру з Петром I аж до повного звільнення України від влади Москви та відновлення її давніх прав».

За наказом Петра I 2 листопада 1708 р. російські війська під командуванням князя Олександра Меншикова вирізали 6 тисяч жінок, дітей, чоловіків гетьманської столиці Батурин, а місто зруйнували і спалили.

11 листопада ті козаки та старшини, що залишилися у царя, за наказом Петра I вибрали нового гетьмана - Івана Скоропадського. В знак протесту за те, що робив Петро I у березні 1709 р., запорозькі козаки на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком переходять на сторону Мазепа.

14 травня 1709 р. російські війська зруйнували Січ, а цар видав постійно діючий наказ страчувати на місці кожного пійманого запорозьця. Нарешті, 28 червня 1709 р. відбулася Полтавська битва. Переміг Петро I. Українці втратили останній шанс відокремитися від Росії. Петро I вважав англійське поневолення Ірландії придатною моделлю для здійснення своїх намірів щодо України. Біля м. Бендери, що належало Туреччині, 21 вересня 1709 р., вбитий горем 70-річний

Мазепа помер.

В особистій трагедії Мазепа, якому не судилося здійснити свій задум - визволити Україну з-під царського гніту - і який мусив утікати з рідного краю, відбулася трагедія українського народу. Для російських царів та офіційної ідеології І. Мазепа став уособленням сепаратизму і зрадництва. Водночас вітчизняні і більшість закордонних дослідників високо оцінили дії Мазепа, його намагання звільнити Україну від колоніального російського ставлення. Його ім'я сьогодні займає гідне місце серед імен борців-патріотів таких як Іван Виговський, Петро Дорошенко, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Данило Апостол та ще багато гетьманів і старшин, а не серед тих, хто допомагав знищувати свій край, народ і його майбутнє.

Після Полтавської битви настали тяжкі дні і роки для українців, захоплених у боях козаків. Цар Петро I видав постійно діючий указ. Шведський історик Нордберг, очевидець, із жахом про те згадував: «Людям ламали кістки рук і ніг, розтягували на колесах тіла, сажали на кіл, вирізали всіх, навіть маленьких дітей і старих людей». Петро I хотів силою знищити саму думку українського народу про незалежність. Але слова, які проголосив Іван Мазепа, Вольтер доніс усій Європі: «Україна завжди прагнула бути вільною».

Уся політико-правова історія українського народу є виявом його демократизму. Своє перше юридичне осмислення, оформлення й втілення цей ідеал знайшов у «Пактах і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», укладених 16 квітня 1710 р. між гетьманом Пилипом Орликом та старшиною і запорожцями, очолюваними кошовим К. Гордієнком. Пилип Орлик (1672-1742) - представник старшинського роду, генеральний писар. 5 квітня 1710 р. козаки у м. Бендери вибирають його гетьманом. При обранні були присутні 50 провідних представників старшин, 4 тисячі запорожців, 500 козаків із Гетьманщини (представники). Події, які проходили в м. Бендери, історики, політики, правники називають першою українською політичною еміграцією.

Конституція П. Орлика має велике значення як документ, який уперше в історії України на юридичному ґрунті фіксує принципи, що покладаються в основу державно-політичного устрою. Конституція складалася з 16 статей і починалася з урочистої декларації: «Україна з обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування». Визначалися кордони України з Польщею і Московією, передбачалося після закінчення війни підписання трактату зі шведським королем як постійним протектором України, закріплювалося право запорожців на повернення всіх відібраних у них

земель і поселень, на відновлення колишнього статусу православної церкви під зверхністю царгородсь- кого патріархату.

Конституція передбачала розподіл влади між гетьманом, як вищою виконавчою владою, генеральною радою, як вищою представницькою владою, і генеральним суддею. Хоч прерогативи органів влади не були ще чітко визначені, все ж тогочасна конституція наближалася до реалізації принципів розподілу влади. Було здійснено спробу узагальнити суспільно-політичний устрій козаччини на основі державницьких традицій пращурів українства та політичного досвіду Запорозької Січі, досягнень західноєвропейської політико-правової науки.

Завершили перший етап українського конституціоналізму Решетилівські 1709 р. та Петербурзькі 1728 р. конституції, які зводили нанівець політичні права Гетьманщини, ухвалені за доби Б. Хмельницького. Крапку на праві українського народу на політичне самовизначення поставила Катерина II та створена нею II Малоросійська колегія, скасувавши у 1764 р. Гетьманство, а залишки автономії - упродовж наступних двох десятиліть.

Тема 6. Вітчизняна соціально-політична думка у XVIII столітті

- 1. Політико-правові ідеї Яківа Козельського та Семена Десницького.*
- 2. Василь Капніст про автономію України.*
- 3. Григорій Сковорода та Іван Котляревський – видатні мислителі XVIII століття.*

Політико-правову думку українського відродження розвивали визначні вітчизняні мислителі. Серед них виділявся Яків Козельський (1729–1794) – автор роботи «Філософічні пропозиції». Він був прихильником ідей соціального договору та природного права, палким проповідником демократії.

Яків Павлович Козельський народився в родині козака в Полтавській губернії. Освіту здобував у Київській духовній семінарії, а потім гімназії при Академії наук в Петербурзі. В 1757 р. вступив у військово-інженерний корпус, потім працював у артилерійській школі, а потім перейшов на службу в Сенат. У 1766 р. виходить у відставку і повністю присвячує себе філософії, просвітництву, політиці та праву. Вивчає різні форми правління в державі, проявляє інтерес і симпатію до республіки. Мріяв та створював теоретичну модель суспільства, де не буде багатих і бідних, а всі люди будуть жити своєю працею і

працювати тільки 8 годин на добу. Приватна власність буде обмеженою.

Право ділить на чотири види: 1. Божественне. 2. Натуральне (природне). 3. Світове (міжнародне). 4. Цивільне (державне). Відстоював рівноправність всіх народів в Російській імперії, вимагав відмінити кріпосне право. Для вирішення цих проблем потрібно поширювати: 1. Просвітництво. 2. «Добра воля» монарха.

Засуджував загарбницькі війни. «Армія в державі потрібна для захисту від ворогів». На перше місце ставив мирні домовленості та мирні договори, міжнародне право. Дуже поважав Німецьке та Французьке просвітництво (Пуфендорфа, Вольфа, Томазія, Руссо, Монтеск'є та Вольтера).

Семен Юхимович Десницький (бл. 1740–1789) народився в м. Ніжин на Чернігівщині. Український та російський просвітник, вчений-правознавець, колезький асесор, доктор римського і російського права, публічний ординарний професор юриспруденції Російської академії наук. Його ще називають «Прабатьком російської юридичної професури». Семен Десницький – автор роботи «Подання про запровадження законодавчої, судової і каральною влади в Російській імперії» (1768).

Семен з'явився на світ у простій козацькій сім'ї. Освіту здобув у семінарії Троїцької лаври. В 1759 р. студент Московського університету, потім студент Російської академії наук у Санкт-Петербурзі. За відмінне навчання та як кращий студент отримав право та був направлений на навчання до Великої Британії (в Шотландію), в університет міста Глазго, де вивчав юриспруденцію.

У 1765 р. захищає ступінь магістра права, а в 1767 р. отримав звання доктора цивільного і церковного права. При цьому Десницький отримує спеціальний «привілей англійського громадянства».

Після повернення до Москви з 1767 по 1787 рр. він обіймав посаду професора права Московського університету. Читає лекції з римського права і перший почав розробляти російське право, та відповідно вперше починає викладати його російською мовою. Це викликає конфлікт, тому що право в університеті викладають тільки латинською і німецькою мовами і робили це професори-іноземці. Ця проблема дійшла до Катерини II, яка підтримала Десницького і видала спеціальний указ: «В університеті пристойніше читати лекцію російською мовою, а надто по юриспруденції».

Десницькому подобалися закони і суди Великої Британії. Німецьке право вважав «надмірним захопленням схоластичними тонкощами в праві». Був експертом Кодексної комісії 1767–1768 рр. У

травні 1768 р. йому присвоєно звання екстраординарного професора і допущено до засідань Кодексної комісії. З 1773 р. Десницький ординарний професор. Його вважають засновником Петербурзької масонської ложі Озіріса (з 1781 р. діяла в Москві) – один із трьох ораторів ложі. Історики вважають, що масоном він став, ще перебуваючи в Шотландії.

У 1783 р. при заснуванні Літературної російської академії – Десницького, як видатного оратора, було обрано її дійсним членом. Він створив російський словник – вибірку правових термінів починаючи зі старовинних законодавчих пам'яток Київської Русі і закінчуючи «Кодексом» царя Олексія Михайловича. Починаючи з 1783 і по 1786 рр. Десницький крім правових дисциплін став викладати англійську мову. Весною 1787 р. Десницький став себе погано почувати, залишив всі посади, кафедру права і 26 червня 1789 р. помер у Москві.

Він поділяв права людини у галузі «природної юриспруденції» на: 1. Права природні (які людина має для захисту свого тіла, честі, гідності і власності). 2. Права набуті (які виникають у суспільстві від різного стану і звання людей у сферах влади: «законодавчої, судової та каральної»). 3. Права, що «виникають від різних і взаємних справ між обивателями: власність, право дозволене, спадкоємство, застава, особливі та інші персональні привілеї, контракт і подібне контрактове право». 4. Права, що «належать до благоустрою і добробуту, зручного утримання і безпеки обивателів..., до запобігання внутрішнім заворушенням і до захисту від ворожих нападів».

Держава, на думку Десницького, виникла з первісного стану на основі «суспільного договору». Розробив проект нового «Положення», як реформувати владу в державі з метою захисту «прав людини», та право людини на всебічний розвиток, задоволення її потреб. Десницький засудив кріпосне право і вимагав поступового і остаточного звільнення селян від кріпацтва. Доводив необхідність встановлення юридичної, формальної рівності всіх людей.

Семен Десницький – перший на Наддніпрянщині вітчизняний доктор і професор права. Він започаткував українську та російську юриспруденцію, був палким прихильником природних прав людини та ідеї договірної походження держави.

Капніст Василь Васильович (1758–1823), автор робіт про автономію України, як першого кроку до відновлення державності. Народився в селі Великі Обухівці, тепер Миргородський район. Поет, драматург, просвітитель, політичний та правовий діяч. Батько – бригадний генерал Василь Капніст одружився на козачці Софії

Андріївні Дунін-Борковській. 23 лютого 1758 року в них з'явився Василь. Батько на цей час загинув в бою 19 серпня 1757 р. Тому мати назвала його на честь батька і виховання сина лягло на плечі матері, яка виховала його в «українській національній свідомості», як писали і розповідали сучасники.

Після смерті генерала Василя Капніста, імператриця Єлизавета Петрівна запросила до себе дружину Софію Борковську на «аудієнцію». Софія з'явилася в українському народному вбранні. У 13-річному віці Василь Капніст був капралом лейб-гвардії Ізмайлівського полку. Вивчав латину, німецьку мову, ознайомився зі світовою класикою, політикою та правом.

З 1775 року офіцер Преображенського полку в Петербурзі. Після відставки оселився в Обухівці, садибі Капністів.

У 1782 році очолив дворянство Миргородського повіту, пошту, театральні відомства, став директором народних училищ Полтавської губернії, розробив статут Полтавського «громадського дворянства училища (гімназії)».

З 1802 р. – генеральний суддя Полтавської губернії. Маєток Василя Капніста у Великій Обухівці став осередком просвітництва в Україні. Сюди приїздили Г. Державін, М. Гоголь, М. Гнедич, майбутні декабристи: С. Муравйов-Апостол, М. Бестужев-Рюмін, М. Лунін, О. Поджіо, П. Пестель та ін. Капніст підтримував зв'язки з багатьма представниками інтелігенції Петербурга, був вхожий у вище дворянське суспільство, але ніколи не забував про своє українське коріння і завжди залишався патріотом поневоленої Батьківщини.

Василь Капніст дуже добре володів українською мовою, писав українські пісні, музику на слова Сковороди, створював хори на Полтавщині, які виконували українські пісні. В маєтку діяв домашній театр, поставили комедію «Ябіда», де ролі виконували навіть батьки Гоголя. Перший твір «Ода» Капніст написав у 1775 році з приводу укладання миру з Туреччиною. В 1783 році Василь Капніст пише «Оду на рабство», яка була реакцією на указ Катерини II про закріпачення селян на Лівобережній Україні (3 травня 1783 р.), у якому виступає на захист права людини на свободу та проти скасування автономії України. Капністу як Київському губерніальному маршалу шляхетства було доручено супроводжувати в 1787 р. Катерину II по Україні та Криму. Маючи нагоду перед Катериною II поставив питання про автономію України, як першого кроку до відновлення держави. Підготував та подав проект створення незалежного від імперії козацького війська. Катерина II в 1788 р. його відхиляє.

Троє синів Василя Капніста – Олексій, Семен, Іван були

причетні до руху декабристів. У квітні 1791 року Капніст звертається до Пруської влади із секретним листом про допомогу Україні де вказує, що Катерина II, князь Потьомкін, російський уряд довели український народ до жебрацтва, тиранії, знищують все українське. Зустрічався з самими високими російськими політичними діячами, представниками польських магнатів, відстоюючи інтереси України.

У 1806 році Василь Капніст написав збірку «Ліричні твори», яку вважають вищим досягненням його творчості та комедія у віршах «Ябіда», де викривалися царські суди, судді і бюрократія. Дочка Софія Капніст згадувала: «Батько мій так сильно любив Україну, що готовий був жертвувати всім своїм майном і життям для блага українців».

Григорій Сковорода (1722–1794) – автор роботи «Сад божественних пісень». Відстоював велич людини, її прагнення до щастя, самопізнання, рівності, права, свободи. Найвидатніший мислитель українського народу народився 3 грудня в селі Чорнухи на Полтавщині, в сім'ї малоземельного козака. В 1734 р. вступив до Києво-Могилянської академії. Три рази полишав академію, сам потім повертався і таки закінчив її в 1753 р. з дуже гарними знаннями. Одного разу втік з академії і добрався аж до Петербургу. Там його помітили, коли він співав десь на вулиці і запросили служити в придворній царській капелі.

З 1747 по 1753 рр. Сковороду включили до складу дипломатичної місії, яка вирушала до Угорщини, так як він знав багато європейських мов. Через деякий час він полишив місію і пішки обійшов Австрію, Польщу, Словаччину, Італію, Німеччину. Потім повертається в Україну і в Переяславі викладає в школах, а з 1759 р. в Харківських колегіумах. Потім кидає викладацьку діяльність і робить висновок, що хоче бути тільки вільним викладачем. Починає працювати домашнім учителем в сім'ях поміщиків, а останні 25 років з 1769 по 1794 рр. Сковорода веде життя вільного філософа, мандруючи по Слобожанщині і всій Україні. Зупиняється взимку в селянських хатах, навчаючи безкоштовно селянських дітей за харчі та ночівлю. Григорій Сковорода відмовляється від всіляких посад, які йому постійно пропонують. За цей час він створив основні свої філософські, політичні та правові твори. З'являється багато переказів, легенд, навіть анекдотів про життя мандрівника.

Основні погляди в сфері філософії, політики та права Григорія Сковороди:

1. Глибока віра в людину, її можливості, хист, довершеність. 2. Людина і природа тісно взаємопов'язані. Природа – «макрокосм», а людина «мікрокосм». 3. Головне завдання людини на землі – пізнати

та реалізувати все те, що закладено в ній природою. 4. Григорій Сковорода вивів – формулу людського щастя. Щастя для людини – це праця. Несчастя, – коли людина займається не своєю справою, проявляє несправедливість до людини, або пригноблю іншу людину. 5. Різко засуджує кріпосне право. 6. Поділ суспільства на багатих і бідних це погано. Багатії – трутні. Трудовий народ – бджоли. 7. Молодь потрібно виховувати відповідно до законів природи. 8. Його розуміння: Бог – це природа, людина як частина природи носить Бога в серці. Тобто, сама людина є частиною Бога, а значить і творцем на землі. Цю теорію Сковороди підтримали вчені XIX ст. П. Юркевич, П. Куліш, В. Соловйов та інші. В XX ст. продовжували підтримувати цю теорію. 9. Філософію, політико-правові погляди Сковороди називають ще «епохою бароко», а саме – вірою в людину. «Епоха бароко» Сковороди під кінець його життя вступає в «епоху романтизму», яка почне як політико-правові погляди розвиватися в XIX ст. 10. Визвольну війну українського народу під приводом Б. Хмельницького 1648 – 1654 рр. називає найяскравішою сторінкою історії. 11. Гостро засуджував розпалювання ворожнечі між народами, особливо на релігійному ґрунті.

Помер Григорій Савич Сковорода 29 жовтня у селі Пан-Іванівці, нині Сковородинівка, на Харківщині. Попросив своїх учнів, послідовників написати на його могилі ці слова згідно заповіту: «Світ ловив мене та не впіймав».

Безпосередніми провісниками національних політико-правових ідей означеної доби можна вважати невідомих авторів «Історії русів» та видатного українського письменника Івана Котляревського (1769–1838).

«Історію русів» не без підстав називали Декларацією прав української нації. Але насправді вона є гімном природних, божественних, історичних, моральних прав кожного народу на державну незалежність, права на боротьбу з гнобителями. Трактат підготовлено на засадах відомої з часів Д. Локка на Заході платформи «рівноваги влади» – інтелектуальної й моральної течії, яка визнає, насамперед, політичні й економічні права особистості, її абсолютну цінність, свободу привілейованих верств, рівність серед рівних того ж кола громадян, існування невід’ємних природних прав індивіда, суспільно-договірний характер держави, зверхність законів у суспільних відносинах тощо. На думку автора «Історії русів», створивши власну Київську державу, український народ згодом втратив державну самостійність, об’єднавшись на добровільних засадах з рівними Україні Польщею та Литвою у федеративній Речі

Посполитій. І лише тому, що польські королі почали позбавляти українців прав і вольностей, переслідувати православну віру, козаки підняли повстання.

«Історія русів» переконливо доводить, що тиранське, насильницьке правління в Україні ніколи не було сталим і довготривалим, бо народ умів боронити свою свободу. Він виходить з платформи рівності народів, гостро виступає проти національної зверхності. В політичному трактаті засуджується багатство, набуте за рахунок власного народу, зрадливість української шляхти. Твір сповнений поваги до простолюду, кріпаків, родового козацтва.

Мріями про час, коли проста людина буде «у вольності вік доживати», відповідатиме природному призначенню особи – рівної серед рівних у суспільстві, сповнена її творчість та політико-правова діяльність І. Котляревського. Герої письменника – прості люди, наділені індивідуальною свободою, вільні від офіційних приписів і канонів. Котляревський заперечує становий поділ суспільства, кріпацтво, стверджує велич індивіда не за займаною посадою, а як рівного серед рівних громадян, вимагає втілення природних прав людини на практиці, засуджує самодержавне гноблення особистості.

Тема 7. Вітчизняна соціально-політична думка у першій половині XIX століття

- 1. Західноукраїнські вчені – засновники Петербурзького імператорського університету (М. Баудянський, П. Лодій, В. Кукольник).*
- 2. Представники Харківської та Київської філософської школи та їх погляди на політику та право (Й. Шад, К. Неволін, М. Іванишев).*
- 3. Національне відродження в Галичині. Іван Могильницький – борець за права української мови.*

З іменами відомих вчених західноукраїнського походження М. Баудянського (Балуг'янського), П. Лодія та В. Кукольника пов'язано створення Петербурзького імператорського університету. У зв'язку із занепадом вищої освіти у Петербурзі кінця XVIII ст. у 1803 р. було прийнято рішення запросити професорів із Австрії, «карпаторусинів» за національністю, які могли викладати російською мовою.

Народився **Михайло Андрійович Баудянський (Балуг'янський)** 26 вересня 1769 р. в Словаччині, в сім'ї уніатів-русин. Різні написання свого прізвища, сам Михайло Андрійович пояснював особливостями транскрипції у німецькій та угорській мовах.

Освіту отримав в гімназії, потім в Королівській академії Кашау, а потім у Віденському університеті на юридичному факультеті в 1789 р.

Був запрошений читати лекції по праву в академію поліцейського, фінансового і торгового права в місті Гроссвардейні. В 1796 р. Михайло Андрійович отримує ступінь доктора права і переходить в Пештський університет, де послідовно очолює кафедри історії, публічного та народного права. Вважався одним з найвидатніших вчених-правників Угорщини того періоду.

В 1803 р. Баудянського запрошують на «русскую службу», як іноземця, відомого правника в Санкт-Петербург. 4 лютого 1804 р. він приїхав у Росію. Завдяки авторитету та високій кваліфікації робить стрімку кар'єру на державній службі, зберігаючи і професорське звання. Відразу по приїзді стає членом «Комісії зі складання законів», очолює одне з її відділень. Готує проекти щодо реформування міністерства фінансів, системи державних фінансів, положення селян тощо. З 1813 по 1817 рр. Михайло Андрійович за наказом цариці Марії Федоровни викладав право та політичні науки великому князю Миколі Павловичу (майбутній цар Микола I).

Декілька разів продовжуючи термін свого перебування в Росії, врешті решт погоджується залишитися там назавжди. З 1822 р. він стає старшим членом Комісії зі складання законів. У тому ж 1822 р. за наказом імператора Олександра I приймає участь у діяльності комісії щодо вирішення спору між Англією та Сполученими Штатами.

З 1826 р. призначений начальником II відділення особистої Імператорської Канцелярії Миколи I., отримує посади статс-секретаря, сенатора, ранг таємного радника. На цій посаді він залишився до кінця життя. Разом з М. Сперанським створює перше Повне Зібрання та Звід Законів Російської Імперії у 15 томах.

В той же час, не полишає і академічної кар'єри. В 1819 р. стає деканом юридичного факультету та першим ректором Петербурзького університету. Приймає участь у створенні статуту університету. Вважається одним з засновників школи юридичних та політичних наук. Намагається підтримувати європейські демократичні університетські традиції. Через це на знак протесту проти переслідувань ряду професорів університету у 1821 р. залишає посаду ректора, хоча зберігає звання професора до 1824 р.

У Михайла Андрійовича було два сини і сім доньок. Помер 3 квітня 1847 р. Похований у Тройці-Сергійовій пустині біля Петербургу. Мав усі нагороди Російської імперії.

Значний вплив на розвиток української та російської політико-

правової думки справив **Петро Дмитрович Лодій** (1764 – 1829), уродженець Закарпаття, професор філософії Львівського та Ягелонського (Краківського) університетів.

Представник закарпатської прогресивної інтелігенції, народився 4 травня 1764 р. в селі Збой (тепер територія Словаччини) у сім'ї священика. Початкову освіту здобув вдома, потім закінчив гімназію в місті Орадї, в Румунії, потім Ужгородська богословська семінарія, 1785 р. – Львівська генеральна семінарія.

17 травня 1787 року семінарію відвідав голова Австрійського уряду Йосиф II, серед кращих слухачів назвав Петра Лодія. Крім того, уряд Австрії дозволив викладати предмети українською мовою. З 1 липня 1787 р. Петро Лодій – професор Львівського університету. В 1802 р. їде до Кракова. В цей час йому присуджують ступінь «доктора мистецтва, права та теології». Стає завідувачем кафедри Краківського університету.

У 1803 р., разом з рядом інших Австрійських професорів українського походження, запрошений до Петербурга, стояв у витоків створення Петербурзького університету, з 1819 по 1829 рр. був деканом філософсько-юридичного факультету. В той же час підтримував зв'язки із рідним Львівським університетом, публікував там свої праці, читав лекції.

Був прихильником ідей рівності та особистої свободи всіх людей та природної теорії походження права. Виходячи з політико-правових поглядів Х. Вольфа про прагнення людини до щастя, як фундамент природного права, категоричного імперативу І. Канта, на основі нових знань збагачував політико-правові доктрини. Наприкінці життя за свої погляди зазнав утисків царської цензури, частина його робіт була заборонена до публікації. Його основні праці – «Логічні настановлення, що ведуть до пізнання й розпізнавання істинного й хибного» (1815) та «Теорія загальних прав, що містить у собі вчення про природне загальне державне право» (1828). Крім того, П. Лодій відзначився як перекладач праць з філософії та права видатних європейських вчених. Видав переклади робіт І. Канта, підручників «Естественное частное право» Ф. фон Цайлера (1809) та «Уголовное право, с приложением российских уголовных законов, к каждому преступлению относящихся» П. Фейербаха (1810), які широко використовувалися в російських університетах.

Помер Петро Лодій 10 червня 1829 р. у Петербурзі. Дружина наказом царя отримувала 1000 крб. пенсії щорічно. Діти, а їх було п'ятеро у Лодія, чотири сини і дочка, кожен отримав по 16 тис. карбованців для оплати за навчання.

Василь Григорович Кукольник – західноукраїнський юрист. Виходець із Австро-Угорщини, карпаторус за національністю. Народився 30 січня 1765 р. в м. Мукачеве. За своє життя працював в Австро-Угорщині, Польщі, Російській імперії. Закінчив Лемберзьку Львівську академію та Віденський університет, юрист, викладав право, професор Замосцького ліцею.

В 1803 р. Кукольника виписали із Австрії в Петербург для того, щоб очолити кафедру «Римського та Руського права» в новому Головному педагогічному інституті (згодом – Петербурзький імператорський університет). Зробив це теж вчений, юрист Росії – М. М. Новосельцев, за порадою І. С. Орлая.

Василь Кукольник відзначився тим, що викладав не лише правові дисципліни, а й природничі, зокрема фізику. У 1813 – 1817 рр. викладав російське право, римське та цивільне право майбутньому царю Миколі I та його братам. У 1817 р. був призначений радником Правління Головного педагогічного інституту, а потім і його директором.

Зштовхнувшись з практичною відсутністю підручників з права у російських університетах (на що скаржився князю А. Голіцину у листі від 13 червня 1817 р.), видає підручники з римського права та російського цивільного права, які були прийняті Міністерством Народної Освіти для «употребления их в учебных заведениях Империи».

У 1819 р. зі створенням Петербурзького університету очолює кафедру Римського та Руського права. На виборах ректора університету вважався першим кандидатом на цю посаду, але у своєму виступі відмовився, і заявив що бажає залишити Петербург.

У 1820 р. повертається в Україну і створює Ніжинський педагогічний інститут. Йому допомагав його син Платон, який потім став доктором права Віденського університету. Але несподівано у Василя Кукольника сталася «гіпохандрія» і 6 лютого 1821 р. він покінчив життя самогубством. Поховали його в Ніжині.

Один із засновників філософської школи у Харківському університеті був представник німецької класичної філософії, професор **Йоган Бантист Шад** (1758 – 1834). Він підтримував контакти з видатними німецькими філософами, такими як Ф. Шіллер, Й. Гете і Й. Фіхте. За їх рекомендацією був запрошений до Харківського університету, де викладав у 1804 – 1816 рр. У 1814 р. видає підручник «Природне право», де виклав свої правові погляди. 1. Свобода совісті, думки, право на освіту є найважливішими для людини. 2. Держава і право походять з розуму людини. 3. Законодавство та державність

повинні відповідати природному праву та людському розуму. 4. Кожна окрема держава і сукупність держав представляють собою єдиний організм. Нормальне функціонування такого організму залежить від вільного функціонування всіх складових. 5. Всі нації є відмінними одна від іншої в залежності від клімату, звичаїв, культури, тілесних та душевних здібностей. 6. Суспільна гармонія можлива лише за умови рівності: правителя і народу в межах окремої держави, різних націй в рамках всього людства. Ідеї Й. Шада справили вплив на формування української національної ідеї. В той же час, погляди Й. Шада викликали невдоволення царської влади, і у 1916 р. він був висланий з Російської імперії.

Серед представників харківської філософської школи принциповим послідовником французьких просвітителів-енциклопедистів був перший ректор Харківського університету І. Рижський. Неодноразово піддавався репресіям з боку царського уряду відомий український економіст В. Каразін, особливо за політичні проекти перебудови державного управління Росії, перетворення імперії на конституційну монархію, заклики до скасування кріпацтва, ідею формування української територіальної економіки тощо.

Костянтин Неволін народився 1806 року у місті Орлові В'ятської губернії в родині священика. Початкову освіту здобув у В'ятській духовній семінарії. В 1828 році закінчив Московську духовну академію. З 1829–1832 рр. – стажування по праву в університетах Берліну, Геттінгену, Гейдельбергу. Після повернення працював у II відділенні власної імператорської канцелярії, де брав участь у кодифікації законодавства.

В 1835 році захистив докторську дисертацію по праву: «Історія російських цивільних законів». Став викладати такий курс юристам.

23 квітня 1837 року його обирають ректором Київського університету ім. Святого Володимира. На цій посаді працює до 4 травня 1843 р. Залишає Київ і їде до Санкт-Петербургу, де очолює кафедру цивільного права, потім проректор, декан юридичного факультету. У травні 1855 р. Неволін виїхав на лікування до Німеччини, потім до Австрії, де й помер 18 жовтня 1855 р. Його прах перепоховали на Смоленському кладовищі у Санкт-Петербурзі.

Основні політичні та правові погляди Неволіна. 1. Закон за своєю сутністю є тільки правда. 2. Закон має бути написаний і поданий не в заплутаній формі, а викладений ясно і чітко. 3. При трактуванні закону не повинно виникати суперечностей. 4. Закон Неволін ділить: А. Державні. Б. Громадянські. В. Закони союзу народів або право народне. Г. Закони державні-зовнішні. 5. Сукупність зведень про

закони називається – законодавством. 6. Закони слугують для теоретичних та практичних цілей. 7. Неволін розрізняв за часом дві категорії: а) закони минулого; б) закони теперішнього часу.

Іванишев Микола Дмитрович народився 5 листопада 1811 р. в дворянській родині в Чернігівській губернії. Історик права, декан юридичного факультету 1849–1865 рр., ректор університету Святого Володимира 1862–1865 рр.

Після смерті батька в 1820 р., його направили в Київське духовне училище, потім духовна семінарія, 1829 р., Головний педагогічний інститут, де вивчав філософію і право. Все це в Києві.

З 1836 року навчання в Берлінському університеті у знаменитого на той час Фрідріха Савін'ї – представника історичної школи права. Потім Прага, де теж вивчав право. Після повернення в 1838 р. з-за кордону Іванишева призначають завідувачем кафедри права в університеті Святого Володимира. Стає доктором російського законодавства.

Іванишев в галузі законодавства розробив: 1. Закони для збільшення народного добробуту. 2. Закони для підвищення народної освіти. 3. Закони для допомоги вироблення багатства. 4. Закони для промисловості. 5. Закони для сільського господарства. 6. Закони для ремесел. 7. Закони для торгівлі. 8. Закони для розвитку мистецтв. 9. Закони для державного благоустрою. 10. Створив кафедру поліцейського права. 11. Створив та викладав курс загальнонародного правознавства.

В березні 1862 року Іванишева вибрали ректором університету Святого Володимира. 5 лютого 1865 р. влада направляє його у Варшаву для створення кримінального судочинства в Польщі. З відрядженнями був у Берліні, Парижі. В травні 1867 р. повертається, як він сам писав у своїй рідний Київ, де займався науковою роботою. 14 жовтня 1874 р. помер у Києві.

Важливу роль в українському національному відродженні в Галичині відіграв отець **Іван Могильницький** (1778 – 1831). І. Могильницький народився 19 серпня 1778 р. у селі Улюч Сяноцького повіту (нині Польща) в сім'ї греко-католицького священника. У 1800 р. закінчив богословський факультет Львівського університету.

У тому ж 1800 р. висвячений на священника. З 1815 р. обіймає посаду референта з питань шкільництва, а з 1817 р. – інспектора українських народних шкіл Перемишльської греко-католицької єпископської єпархії. На цих посадах займався просвітницькою, науковою та громадською діяльністю.

У 1816 р. у Перемишлі створює першу офіційну українську громадську просвітню організацію – Товариство галицьких греко-католицьких священиків (*Societatis Presbyterorum Ritus greco-catholici Galiciesium*). Пише статут цього товариства та домагається його затвердження 5 липня 1816 р. австрійським урядом у Відні. Статут передбачав розвиток народних шкіл, просвітницьку діяльність та видання книжок на релігійну та гуманітарну тематику «простою мовою», уживаною серед українського населення. Хоч Товариство офіційно проіснувало лише два роки, фактично його діяльність продовжувалася і далі.

У 1816 р. І. Могильницький стає ректором Дяковчительського інституту у Перемишлі, створеного для підготовки вчителів для народних шкіл. Пише статут інституту, який був затверджений австрійським урядом 24 серпня 1818 р. За ініціативи І. Могильницького в інституті почалося викладання предмету «Руській правопис», що забезпечило поширення шкільної освіти українською мовою. Разом з митрополитом М. Левицьким домагаються у 1818 р. видання урядового декрету щодо запровадження викладання у народних школах Східної Галичини українською мовою.

У 1821 р. обстоює право митрополита друкувати свої циркуляри (куренди) українською мовою. У відповідь на сумніви австрійської влади щодо того чи зрозуміла ця мова народові, та чи відрізняється вона від польської мови, І. Могильницький складає доповідь на німецький, у якій доводить, що «русська (українська) мова не тільки зрозуміліша для місцевого населення від польської, а і є однією з найдавніших серед слов'янських мов». У 1829 р. ця доповідь була видана українською та польською мовами під назвою «Відомість історическа о рускім язиці (*Rozprawa o języku ruskim*)». Згодом, «Відомість» перевидавалася у Відні, Львові, Петербурзі, увійшла до «Записок о Южной Руси» П. Куліша під назвою «О древности и самобытности южнорусского языка» (1856 р.). Таким чином робота І. Могильницького стала першим науковим обґрунтуванням на захист української мови.

І. Могильницький є автором підручників для українських народних шкіл – «Буквар славено-руського языка», «Наука християнська», «Катехизм малий», «Правила школьні», «Логическія наставленія». Всі ці підручники були вперше написані українською мовою.

Заслуги І. Могильницького високо оцінювались. Так, у 1818 р. за просвітницьку та духовну діяльність австрійський уряд надав йому права шляхетства. Його видатний вклад у національне відродження

визнавали М. Андрусак, І. Франко, М. Грушевський та багато інших відомих українських громадських та наукових діячів.

Помер І. Могильницький 24 червня 1831 р., похований у Перемишлі.

Таким чином, у ході боротьби проти польського і російського колоніалізму українська політико-правова думка XVI–XVIII ст. збагатилася важливими ідеями державної незалежності й автономії, суверенітету і рівності, волі і демократії, правди і справедливості.

Тема 8. Вітчизняна соціально-політична думка у другій половині XIX століття

1. *Концепції конституціоналізму Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, Г. Андрузький).*
2. *Революційно-демократична ідеологія українських народників (М. Драгоманов, В. Антонович, П. Чубинський, В. Вербицький).*
3. *Держава і право в політичних поглядах українських соціалістів та радикалів (С. Подолинський, О. Терлецький, М. Павлик).*

Перші десятиліття другої половини XIX ст. домінуючими в соціально-політичному житті в Україні були такі проблеми: 1. Ліквідація кріпацтва в економіці, соціальній і правовій сферах. 2. Боротьба за поширення ідей європейського лібералізму і просвітництва. 3. Відстоювання у всіх можливих формах інтересів та прагнень селянської маси. Перед освіченим прошарком громадянства постало завдання поширення серед селянства освіти, виховання політичної культури. Тому велику увагу було звернено на організацію шкіл, видання національної літератури, що мало служити пробудженню політичної та правової самосвідомості в українського населення.

Вагомий внесок до вітчизняного конституціоналізму, теорії прав людини і громадянина, політико-правової думки загалом зробило Кирило-Мефодіївське товариство, котре як таємна політична організація утворилось у Львові наприкінці 1845 - початку 1846 р. Товариство об'єднувало молодих учених, політиків, письменників. Це був цвіт української інтелігенції. До нього належали М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш, О. Маркович, Т. Шевченко. Революційно- радикальне крило товариства, до якого входили Г. Андрузький, М. Гулак, О. Навроцький, І. Посяда та ін., керувалося «теорією насилля». З Товариством підтримували зв'язок діячі

визвольного руху Білорусії, Росії, Польщі, Болгарії, Чехії, Сербії, Хорватії.

Кирило-Мефодіївське товариство ставило за мету об'єднати всі слов'янські народи у федерацію. Лідерами більш поміркованого політичного крила товариства були О. Маркович, Д. Пильчиков, М. Савич, О. Тулуб, М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш. Вони сповідували реформізм, християнську смиренність, мирну пропаганду політико-правових ідей товариства.

Політико-правова програма Кирило-Мефодіївського товариства викладена у «Книзі буття українського народу» або її ще називали «Закон Божий» і в «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія». Основними завданнями члени товариства вважали: 1. Ліквідацію самодержавства. 2. Скасування станів і кріпосного права. 3. Визволення й об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку з парламентським ладом. 4. Надання кожному народові автономії. 5. Запровадження загальної освіти народів. Програмні положення розвивали республіканські традиції декабристів. Члени товариства прагнули розкрити політичний ідеал, здійснення якого принесло б, передусім, свободу Україні. Для цього, вони вважали, необхідно добре усвідомити й осмислити минуле та сучасне.

Найбільш рішучу й безкомпромісну позицію у Кирило-Мефодіївському товаристві займав *Тарас Григорович Шевченко* (9 березня 1814 - 10 березня 1861) - великий український поет, художник, мислитель революційно-демократичного напрямку. Він відстоював ідеї народного повстання, кінцевою метою якого мало бути встановлення демократичної республіки. Саме під впливом Т. Шевченка та одного із засновників братства М. Гулака було зроблено кілька варіантів проектів конституції Слов'янських Сполучених Штатів (без Росії), автором якої став 20-річний студент юридичного факультету Київського університету Г. Андрузький.

За доносом Кирило-Мефодіївське товариство в березні 1847 р. було розгромлене. Цар Микола I, наказав заарештувати всіх його членів. Товариство проіснувало лише 15 місяців, проте відіграло значну роль у розвитку суспільно-політичної та правової думки і визвольної боротьби в Україні. Поява Кирило-Мефодіївського товариства викликала у Миколи I страх українського сепаратизму, він розумів його як політичний, духовний і правовий підрив царського режиму.

Миколу Костомарова (1817-1885) відомого українського історика, одного із організаторів і головних ідеологів Кирило-Мефодіївського братства, по праву вважають і фундатором української

політології. Він залишив велику наукову спадщину з політичної історії України: «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа», «Мазепинці», «Гетьманство Виговсь-кого», «Гетьманство Юрія Хмельницького», «Павло Полуботок», «Думки про федеративні начала у давній Русі», «Дві руські народності» та ін.

У цих роботах поряд із політичними ідеями були закладені і правові теорії. Так, наприклад, ідеал М. Костомарова - федеративна демократична слов'янська республіка. Особливо це просліджується у його роботі «Закон Божий» (Книга буття Українського народу): «І встане Україна зі своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх Слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа - ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні в Сербії, ні у Болгар».

М. Костомаров мріяв про втілення ранньохристиянської ідеї повної соціальної справедливості, свободи, рівності, братерства, скасування кріпацтва і станових відмінностей. На засадах християнської моралі будуть неухильно дбати про освіту і добробут народу, його культуру. Як провідник «теорії народного елементу» в політико-правовому процесі М. Костомаров ідеалізував «український дух», «українську раціональну демократію», «братерське співжиття рівних слов'янських народів».

Особливий акцент М. Костомаров робив на федеративному устрою слов'янської держави. Федеративною державою, за його політико-правовою теорією, повинні управляти обрані на чотири роки президент і конгрес. У такій державі мало бути невеличке спільне військо, однакова грошова система, загальне керівництво зовнішніми відносинами. Отже, у такій федерації простежувалося чимало конфедеративних рис.

Микола Костомаров практично був головним ідеологом Кирило-Мефодіївського товариства (братства) та вів полеміку з іншими членами. Слід відзначити, що, поділяючи загальні засади своєї політико-правової програми, члени товариства розходились у питанні про першочергові завдання. М. Костомаров вважав першочерговим домагатись єдності слов'ян. П. Куліш наголошував на розвитку, насамперед, української культури. Тарас Шевченко пристрасно відстоював ідеї соціального і національного звільнення українців. За радикалізм своїх ідей Т. Шевченко був покараний найжорстокіше.

Наступний етап у розвитку політико-правових ідей в Україні пов'язаний з революційним народництвом, діяльність якого проходила

в нерозривній єдності з народницьким рухом у Росії, зокрема, з такими організаціями, як «Народна воля» та «Чорний переділ». Їх діяльність уже мала відчутний вплив марксизму та анархізму, зокрема, стосовно критики капіталізму. Тому програмні документи, прокламації, відозви використовували вже фрази «робітничий клас», «експлуатація», «буржуазний лад» та ін. Головний принцип оцінки держави - кому вона служить, чії інтереси захищає. У програмних принципах народоправління важливе місце відводиться демократичним традиціям сільської общини. В основу прав людини народники ставили природне право, що виходило з цінностей та інтересів людського буття. Для встановлення правопорядку в країні потрібні закони й інститути, які б відображали волю народу. Правам та свободам особи відводилося особливе місце в цих програмах. Багато хто при цьому широко використовував законодавчі акти Франції, США та інших буржуазних держав. Визнання народниками терору як методу політичної, правової боротьби не могло дати бажаних результатів.

Великий внесок у розвиток суспільно-політичної правової ідеї в Україні зробили представники демократичної інтелігенції в другій половині XIX - на початку XX ст. Це були О. Потебня, С. Подолінський, О. Терлецький, М. Драгоманов, Іван Франко, Леся Українка та багато інших. Знайомі між собою, вони не завжди досягали згоди, пропонували різні підходи для вирішення тієї чи іншої справи. Але всі рішуче відстоювали демократичні погляди, боролися за соціальну й національну незалежність українського народу, діяли й творили для нього.

19 лютого 1861 р. Олександр II видав маніфест, що скасовував кріпосне право. Цей епохальний документ являв собою незграбну й заплутану за своєю суттю заяву, яка створювала у селян враження, що жадане звільнення прийде ще нескоро й не задовольнить усіх їхніх сподівань. Але водночас зі скасуванням кріпосного права в Україні розпочинаються репресивні дії царського уряду. Вони спрямовані на придушення національної свідомості. Почали закривати українські школи, видавництва. У 1863 р., 18 липня, в Петербурзі виходить циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про обмеження видання книг і заборону викладання в школах українською мовою (Валуєвський указ). П. Валуєв заявив, «что никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может». Його підтримав Синод, що наклав вето на видання Священного писання українською мовою.

Розпочалася нова хвиля політичної еміграції політико-правових діячів з України за кордон. Посилюючи свою репресивну політику, цар

Олександр II у 1876 р., 18 травня, підписав указ про абсолютну заборону українського письменства, заборонялося навіть співати українські пісні. Цей акт царя отримав назву «Емський акт», який привів до заборони і театральних вистав українською мовою. Провідні українські політико-правові діячі покидали свою рідну землю, хто встиг емігрував, але більшість була затримана і суворо покарана.

У політичній еміграції були О. Кониський, В. Лобода, П. Єфименко, С. Подолинський, М. Зібер, М. Драгоманов, П. Чубинський (написав слова українського гімну «Ще не вмерла Україна» на музику М. Вербицького) та багато інших. Визначне місце в історії суспільно-політичної думки в Україні в другій половині XIX ст. посідав *Михайло Драгоманов* (1841-1895) - український публіцист, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист, основоположник політичної науки в Україні, спеціаліст у вирішенні проблем держави, права, політичної влади, вітчизняний конституціоналіст. Головні його політико-правові праці - «Шевченко, українофіли і соціалізм», «Пропаший час - українці під Московським царством», «Історична Польща і великоруська демократія», «Автобіографічна замітка», «Вільний союз - Вільна спілка», «Лібералізм і земство в Росії», «Австро-Руські спомини, 1867-1877», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Листи на Наддніпрянську Україну» та ін.

Основу політико-правових поглядів М. Драгоманова становила автономно-федералістична концепція. Унітарна, жорстко централізована держава - це втілення деспотизму, диктатури небагатьох. Федеративна держава базується на громадському та місцевому самоврядуванні, гарантіях природних прав і свобод людини, суворому обмеженні центральної влади. Драгоманов вважав, що тільки автономно-федеративний лад може вирішити соціально-економічні, державно-політичні, національні та правові питання. Людина для нього - це основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями права якої може бути лише вільна самоврядна організація (громада), конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США чи Англії.

Головна ідея конституційного проекту, розробленого Драгомановим, - перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де українці створюють громаду «Вільна спілка». Основні її завдання: 1. Забезпечення політичних свобод: права людини і громадянина. 2. Недоторканність тіла для ганебних покарань і смертної кари. 3. Недоторканність помешкання для поліції без судової ухвали. 4. Негайна передача заарештованого до рук судової влади. 5. Недоторканність приватних листів і телеграм. 6. Свобода вибору місця

мешкання й занять. 7. Свобода совісті та відокремлення церкви від держави, держави від церкви. 8. Свобода слова, друку, навчання. 9. Свобода зібрань, мітингів і процесів. 10. Свобода звернень до владних структур.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча, судова. Законодавча належала двом думам - державній і союзній. Зміни до основних законів мали вноситися в разі згоди третини членів двох дум і затверджуватися Державним собором, що обирався зі складу двох дум, а також делегатами від обласних зборів. Головою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Він призначав міністрів, відповідальних перед обома думами.

Разом із державною владою на місцевому рівні передбачалося самоврядування: громадське (в містах і селах), волосне, повітове та обласне, репрезентоване сходами і зборами, яким були підзвітні всі посадові особи, крім суддів. На рівні міст, волостей, повітів та областей обиралися думи, а з їх складу - управи.

До третьої гілки влади - судової, окрім Верховного суду, входили судові палати обласних, повітових і міських дум. Статус суддів визначався законом. Члени Верховного суду призначалися довічно главою держави. Їм належало мати вищу юридичну освіту і практику роботи в судових палатах.

Найкраща форма політичного життя - асоціація гармонійно розвинених особистостей в Україні - «громадський соціалізм», «громадівська праця», які «мусять мати українську одягу». Самоврядування є основою основ руху до повної справедливості, до соціалізму, до найголовнішої мети - «повернення української нації до сім'ї націй культурних».

У 1876 р. в Женеві М. Драгоманов, разом з іншими українськими діячами, заснував українсько-російський збірник, а потім журнал «Громада», який мав помітний вплив на українську молодь. Він мріяв, що нове покоління скористається його конституційним проектом «Вольного Союзу - Вільної Спільки» 1885 р. Не відкидаючи революційних методів боротьби із самодержавством і переходу до нового суспільного устрою, М. Драгоманов відав перевагу еволюційному розвитку суспільства. Здійснення соціалістичного ідеалу «можливе тільки у певній поступовості та за високого розвитку мас, а тому і досягнуте буде більше з допомогою розумової пропаганди, чим кривавих повстань».

Значний внесок у розвиток політико-правової думки в Україні

зробив Сергій Подолинський (1850-1891). Він був одним із перших популяризаторів економічного вчення Карла Маркса в Україні. Ідеал С. Подолинського - суспільство, в якому народ сам управлятиме всіма економічними та культурними справами. Народ організує виборчу адміністрацію повітів, волостей, керівні федеральні органи, створить народні суди, «громадське козацтво» (поліцію), до якого буде причетний кожний громадянин, придатний до військової служби.

Михайло Іванович Павлик народився 17 вересня 1853 р. в селі Монастирському поблизу Косова. Освіту здобув у Косові, Коломийській та Львівській академічних гімназіях, з 1874 р. навчався на філософському факультеті Львівського університету на відділенні класичної філософії.

Основні державницькі погляди М. Павлика були викладені у політичних програмах УРП 1895 та 1905 рр. 1. Федералізація Австро-Угорщини і утворення національної автономії з українських частин Галичини та Буковини. 2. Запровадження загального виборчого права, свободи зборів, товариств, слова, науки і преси. 3. Скорочення робочого дня для робітників, затвердження вихідних днів, заборона дитячої праці. 4. Ви рішення земельного питання шляхом викупу земель у великих поміщиків за рахунок громадського фонду і передачі її селянам.

Крім того, М. Павлик обстоював надання жінкам рівних прав з чоловіками. Багато уваги приділяв історичним та моральним аспектам української національної ідеї. Саме завдяки йому до програми УРП ще у 1895 р. було внесено пункт про федералізацію Австро-Угорщини, хоча сам М. Павлик вважав таке завдання лише першим етапом на шляху до створення Української держави.

Важливим передбаченням М. Павлика можна вважати його критику позиції російських революціонерів щодо національного питання. Так, у листі до М. Драгоманова у 1886 р. він висловив впевненість, що ті стануть стовпами реакції вже на другий день після революції. Неодноразово вказував на те, що соціалізм, організований центральністами-державниками, стане «могилою народів».

Обстоював ідеї соборності України, об'єднання всіх українських земель. На посаді заступника голови ГУР у 1914 р. прямо вказував, що вільна Україна повинна повстати на руїнах Австрії та на руїнах деспотичної Росії.

Партійна праця, журналістика та видавнича діяльність поглинали М. Павлика цілковито. Витрачаючи всі свої сили і кошти, він не мав ні побутових умов, ні матеріального забезпечення. Доки були живі М. Драгоманов та С. Подолинський вони час від часу

допомагали йому. Помер М. Павлик у злиднях 26 січня 1915 р. в окупованому на той час російськими військами Львові. Окупаційна влада прийняла підвищені заходи безпеки, щоб похорон М. Павлика не переріс в антиросійську демонстрацію.

Тема 9. Політико-правові аспекти класичної української літератури

1. *Тарас Шевченко – ідеолог народної революції.*
2. *Демократичні та національно-державницькі погляди Івана Франка.*
3. *Суспільно-політичні погляди Лесі Українки.*

Найбільш рішучу й безкомпромісну позицію у Кирило-Мефодіївському товаристві займав **Тарас Григорович Шевченко** (9 березня 1814–10 березня 1861) – великий український поет, художник, мислитель революційно-демократичного напрямку. Він відстоював ідеї народного повстання, кінцевою метою якого мало бути встановлення демократичної республіки.

Характерною ознакою політико-правових поглядів поета-бунтаря Т. Г. Шевченка є глибоке неприйняття, засудження самодержавства. Для нього немає «добрих» царів. У поемі «Сон», яку Т. Шевченко сам називав комедією, він із нищівним сарказмом розвінчує образ царя як помазаника божого на землі. У творі «Юродивий» називає царя «фельдфебелем на троні», верховодою зграї насильників і кровожерних поміщиків-нелюдів. У творі «Царі» поет розкриває і рішуче засуджує злочинну сваволю самовладців-деспотів. Івана Грозного у своїх творах Т. Шевченко називає «мучителем», особливо перепало Петру I за те, що він зробив з Україною, «поклав сотні тисяч у каналах козаків і на їх кістках збудував собі столицю». Не менш критично характеризувалася Катерина II. «А німкеня Катерина, розпусниця всесвітня, безбожниця, мужевбивця знищила козацтво і свободу».

Майбутнє України Т. Шевченко, якого сучасники називали «пророком», пов'язував не з буржуазно-правовим ладом, а з самоуправлінням народу, з громадською, колегіальною формою реалізації влади як гарантією від свавілля властителів. В основу самоуправління народу він поклав суспільну власність і, передусім, власність на землю.

Т. Г. Шевченко, як ніхто інший, дав глибоку й нищівну критику російського законодавства, організації суду та судочинства. Першим в історії революційної думки та політико-правових вчень в Україні Т. Г.

Шевченко показав злочинну суть тодішніх законодавчих актів, висловив рішучий протест проти царських законів та юридичного їх трактування як способу пригнічення трудової людини. Він писав, що ці закони «катами писані», що «правди в суді немає». Його ідеалом була трудова демократична республіка.

На світ Тарас з'явився в сім'ї кріпаків. Батько його був винятком серед кріпаків-односельчан. Він умів читати і щонеділі батько читав сім'ї «Житіє святих». Дід Тарасу розповідав про Коліївщину, про гайдамаків, тому, що був сам учасником. Рано залишився сиротою.

В 1838 році Шевченка викупили з неволі. Російський художник К. Брюллов намалював портрет В. Жуковською і розіграли його в лотереї серед членів імператорської родини. Вільний стан дав можливість Шевченку закінчити Академію митців, а в 1840 р., видати збірку поезій під назвою «Кобзар». Своїми творами Шевченко заклав основи створення політично свідомої нації.

Він додав власні оцінки багатьом історичним постатям. У поемі «Сон» для Шевченка Петро I тиран і кат, людоїд України. Для Пушкіна «Великий», для Шевченка «Гнобитель». Катерина II – доконала політичну незалежність України, а гетьману Дорошенку «Слава!» Гетьман Богдан від Шевченка заслужив таке: «О, Богдане! Нерозумний сину! Подивись тепер на матір, на свою Вкраїну...Ой Богдане, Богданочку, як би була знала, у колісці б придушила, під серцем приспала». Шевченка називають духовним батьком політично свідомого українства.

У творах Т. Г. Шевченка поряд з антикріпосницькими, антицарськими ідеями червоною ниткою проходить думка про самостійність України. Його творчість та політико-правова діяльність справила великий вплив на розвиток визвольних ідей, національної самосвідомості українського народу, на формування української інтелігенції, здатної до боротьби за ідеали соціальної, політико-правової та національної свободи.

Через свої погляди Т.Г. Шевченко постраждав найбільше зі всіх членів Кирило-Мефодіївського товариства. Вирок суду: в солдати на 10 років без права писати, малювати та ін. Вісаріон Бєлінський у листі до П. Анненкова у грудні 1847 р. про Шевченка писав: «Я лично не читал этих пасквилей «Кавказ», «Сон» и друзьям своим не рекомендую. Мне совсем не жаль Шевченко, что его осудили и сослали на неопределенный срок на Кавказ солдатом. Будь я судьей, сделал бы тоже». Бєлінського роздратувало, що Шевченко та інші стали писати українською мовою. «Этой «мовой» разговаривает

тільки «малоросійська чернь». Ету «мову» надо вообще уничтожить». Тож ідеї Т. Г. Шевченка дратували однаково, що царську владу, що російську інтелігенцію.

Тарас Григорович помер 26 лютого 1861 р. Поховали його в Петербурзі на Смоленському цвинтарі. 10 травня 1861 р., виконуючи «Заповіт», інтелігенція України добилася у царської влади права переховати Т. Г. Шевченка у Каневі на Чернечій горі. В 1884 р. на могилі зробили земляний насип і встановили чавунний хрест. Його постать на багато років стала символом національно-визвольного руху України.

Одним із видатних представників політичної та правової думки України був **Іван Якович Франко** (1856–1916) – поет, публіцист, філософ, учений-дослідник, громадсько-політичний діяч. Народився 27 серпня в селі Нагуєвичі, Львівська область (Дрогобицький повіт) в родині селянина-коваля, мати – Марія Кульчицька із шляхетського польського роду. Закінчив гімназію в Дрогобичі. В 1875 р. став студентом філософського факультету Львівського університету. 1 липня 1893 року захистив докторську дисертацію у Віденському університеті.

В 1894 році хотів викладати історію української літератури в Львівському університеті, але його не взяли на роботу. Вважали, що він неблагонадійний і революціонер. В молоді роки захоплювався марксизмом за що його виключили з Львівського університету. Але поступово деякі положення марксизму піддає гострій критиці.

Самі відомі вірші та твори І. Франка – це «Смерть Каїна», «Мойсей», «Борислав сміється», «Іван Вишенський», «Каменярі» та інші, де правдиво відтворив життя селян, робітників, боротьбу людей праці за свої права. Засуджував суди, виборчі закони. Право і закон пов'язував з ідеями гуманності і справедливості. Велику увагу приділяв розв'язанню українського питання та розвитку національної мови.

Разом з М. Павликом заснував у 1890 р. Українську Радикальну Партію, до 1899 р. був її головою. Був членом багатьох товариств, редколегій.

Погляди І. Франка на майбутню державу багато в чому сформувалися під впливом М. Драгоманова та базувалися на популярних в той час ідеях федералізму. Слід зазначити, що федералізм І. Франка відрізнявся від сучасного розуміння федеративної держави. Концепція федералізму І. Франка була частиною його соціалістичних поглядів і будувалася на декількох положеннях. 1. Федерація є способом об'єднання людей з людьми і

народів з народами, як вільних з вільними. Тим самим це є протиставленням марксистській ідеї диктатури пролетаріату. 2. В соціалістичній ідеології федералізм прагне ліквідацію всякої політичної залежності, уярмлення одного народу іншим, ліквідації війн («Що таке соціалізм» 1878 р.). 3. Федералізм – це якнайширше самоуправління общин, повітів і країв, складених з вільних людей і поєднаних між собою вільною федерацією, що ґрунтується на солідарності інтересів («Програма галицьких соціалістів (1881 р). 4. Через ідею федералізму І. Франко намагався добитися об'єднання українських земель, розірваних на той час між двома імперіями – Російською та Австро-угорською.

В той же час, І. Франко негативно ставився до федерації, як форми державного устрою, вказуючи на історичний приклад Речі Посполитої. Він зазначав, що федеративний устрій може призвести до великого лиха, адже ухвала державних законів, податків та війська залежить від доброї волі репрезентантів краю, і кожна ухвала може бути спинена голосом одного репрезентанта. Саме федеративний устрій, на думку І. Франка, призвів до повного поневолення селян, занепаду міст, і до того, що Польщу без скарбу, без війська, безвладну розірвали між собою сусідні держави.

З-під його пера вийшло близько 3 000 творів (літературних, наукових, публіцистичних), які охопили 50 років суспільно-політичного та правового життя України та українського народу. Іван Франко негативно ставився до ідеї диктатури пролетаріату, «державного соціалізму», жорсткої централізації усього суспільного життя. Майбутнє суспільство, на його думку, – справжнє народовладдя, а не формальна демократія. Державу і політику замінить діяльність самих громад.

Відносини між громадянами, об'єднаннями і народами визначатиме громадівсько-федеративний принцип, який своїм змістом передбачає федерацію при збереженні автономії особи, громади, народу. Для І. Франка майбутня Україна – це розвинута, висококультурна нація Європи. В рамках ідей утопічного соціалізму він відстоював ідею об'єднання слов'янських націй у єдину федерацію і навіть оформлення всесвітньої федерації.

Наприкінці свого життя Івана Франка, селянського сина, який став світовим письменником, вченим – висунули кандидатом на Нобелівську премію з літератури. Помер І. Франко 28 травня 1916 р., похований у Львові.

Видатна представниця української культури *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка)* народилася 25 лютого 1871 р. в місті

Новограді-Волинському. Протягом усього свого дорослого життя була під пильним наглядом поліції. Вона цікавилася діяльністю багатьох політичних партій, але не визнавала жодної з них. Усі свої роботи Леся Українка присвятила боротьбі українського народу проти національного гноблення. На перше місце вона ставила боротьбу проти російського царизму та російської державної машини.

Її мати – Олена Петрівна Драгоманова-Косач, письменниця, яка працювала під псевдонімом Олена Пчілка. Особливо багато вона написала поезій та оповідань для дітей українською мовою. Її добре знали в Україні, вона була активною учасницею жіночого руху, видавала альманах «Перший вінок». Батько – високоосвічений поміщик, який дуже любив літературу і живопис. У будинку Косачів часто збиралися письменники, художники, музиканти, політичні та правові діячі. Вечорами влаштовували різні дискусії і домашні концерти.

Частим гостем був дядько Лесі (так звали її вдома, і це стало її літературним псевдонімом) – Михайло Драгоманов, брат матері Лесі, відомий учений, громадський і політичний діяч. Драгоманов зіграв провідну роль у формуванні світогляду племінниці згідно своїх переконань, щодо служіння Україні, допоміг Лесі як літературному критику.

Писати Леся почала з 9 років. Вірш «Надія» присвятила своїй тітці Олександрі. Вперше надрукувала вірші «Конвалія» і «Сафо» в 1884 р. у львівському журналі «Зоря». Влітку 1884 р. Леся з матір'ю, братом та сестрою відвідує урочище «Нечимне», зараз воно зветься «Лісова пісня» неподалік від села Колодяжного. Там народилася «Лісова пісня». Освіту Леся і брат Михайло отримали у приватних учителів. Потім Леся навчалася в школі М.І. Мурашки в Києві. Далі освіту вона здобувала самостійно, їй допомагала мати.

В 1881 р. вона захворіла на туберкульоз. Тяжко хвора Леся вивчала класичні грецьку і латинську мови. Восени 1883 р. їй зробили операцію на лівій руці. Мати Олена Петрівна виховувала Лесю як сильну людину, яка не мала права на надмірне виявлення своїх почуттів.

Про рівень її освіти може свідчити той факт, що до 19 років вивчила російську, польську, болгарську, німецьку, англійську. Написала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів». Зробила переклади Гоголя, Міцкевича, Гейне, Гюго, Гомера та ін.

Через загострення хвороби у 1888 р. їде до Варшави на лікування. Там написала «Подорож до моря», «Пісня», «Самсон»,

переклала «Одіссея». З 1890–1891 рр. вона лікується в Києві, Криму, Луцьку і в цей час вступає в гурток «Плеяда». В 1892 р. їде до Відня на консультацію. З 1893 р. живе в Гадячі, Одесі, Колодяжному, Києві. Але за нею встановлено вже негласний нагляд поліції, так як її політичні та правові погляди не подобалися владі.

В 1894 році дядько М. Драгоманов, який в цей час знаходився в еміграції, забирає Лесю на лікування в Німеччину, Австро-Угорщину, Італію, а потім відправляє в Єгипет. За цей час він знайомить її з І. Франком, М. Павликом, О. Кобилянською та ін.

У 1895 р. Михайло Драгоманов помирає у Софії. Для Лесі це була велика трагедія і вони пише цілий цикл поезій «Невільничі пісні». Прогресуюча хвороба змушує Лесю весь час змінювати місця перебування.

Після революції 1905 р. в Росії та деяких послаблень царських законів по всій Наддніпрянській Україні організуються осередки товариства «Просвіта». У 1906 р. Леся, яка тоді з родиною мешкала у Києві вступає до київської «Просвіти», а 25 червня 1906 р. її обирають членом правління Товариства. Опікувалася питаннями заснування бібліотеки та народної школи. У ніч з 17 на 18 січня 1907 р. жандарми заарештовують цілий ряд учасників «Просвіти», в тому числі і Лесю Українку. В результаті обшуку вилучають заборонену літературу.

В 1907 році Леся вийшла заміж за відомого музикознавця, фольклориста – Климентія Квітку. Живуть вони в Криму. Жандарми знову роблять обшук у них в квартирі – забрали 121 збірку віршів, а Лесю Українку і сестру Ольгу заарештували. Стан Лесі був важкий і в 1908 р. вона їде до Берліну на консультацію щодо чергової операції. Останні роки вона з чоловіком перебувають в Єгипті, а потім на Кавказі.

У поглядах на походження держави Леся Українка виходила з теорії насильства. Держава виникла внаслідок завоювання одного народу іншим, або з добровільним підкоренням слабшого народу сильнішим. Російська абсолютна монархія побудована на насильстві й не обмежена ніякими законами. У своїх творах Леся Українка закликала народ до активної революційної боротьби з поневолювачами. Відстоюючи право народу на революційну боротьбу проти своїх гнобителів, Леся Українка заперечувала вчення Л. Толстого про «непротилвнення злу насильством».

Деякі погляди Лесі Українки на державу та право викладені в її незакінчених статтях «Державний лад» та «Джон Мільтон», які вона готувала до публікації у 1895-98 рр., про що повідомляла у своїх листах до М. Павлика. 1. Розрізняє незалежність держави та

незалежність народу. Незалежність держави не означає волі народів, що в ній живуть. 2. Географічна відособленість або національна ідентичність ще не є гарантією від розпаду держави. 3. Найкраще стримати державу і вдержати добру згоду між людьми може лише воля і добрі порядки. 4. Воля – це право кожної людини робити все, що їй хочеться, але не ламати прав інших людей. Волю можна обороняти навіть зброєю. 5. Щоб уміти жити по волі, а не по сваволі, то треба учитись.

Леся Українка зробила великий внесок у розвиток політичних та правових поглядів України. Намагалася адаптувати марксистську теорію до української дійсності. Виступала за свободу та права людини. Відстоювала ідеї українського національного патріотизму. Не визнавала утопічний соціалізм. Стоячи на позиціях активної революційної боротьби проти своїх гнобителів Леся Українка у статті «Політика і етика» відкидала терор як засіб боротьби. Терор – безперспективний, безцільний шлях, бо на місце одного правителя приходять інші. Міра свободи особи, за переконанням Лесі Українки, залежить від ступеня її духовного розвитку. Справжня свобода – національна свобода, свобода вільного розвитку всіх націй.

На початку літа 1913 р. чоловік Климентій Квітка повідомляє з Кавказу матері Лесі, Ларисі Петрівні, що дочка знаходиться в дуже важкому стані, і мати приїхала до неї. Леся ще диктувала матері проекти своєї нової так і ненаписаної драми. Померла Леся в 19 липня 1913р. в Сураті, Грузія. Їй було 42 роки. Поховали на Байковому кладовищі в Києві.

Тема 10. Формування національно-державницької ідеології в Україні

1. *Михайло Грушевський – центральна постать українського державотворення початку ХХ століття.*
2. *Політична концепція Ю.О.Бачинського.*

Центральною постаттю в українській політико-правовій думці кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. був **Михайло Сергійович Грушевський** (1866–1934), видатний український історик, політико-правовий діяч, автор кількох конституційних проектів та майже 2 000 наукових праць.

Народився 17 вересня 1866 р. у Холмі, Польща, в сім'ї вчителя. Дитячі роки проходили далеко від рідних міст Ставрополь, Кавказ. Великий вплив на нього мав батько, який навчив сина співати українські пісні, знати історію рідного краю, народу. Це у

Грушевського залишилося на все життя. В 1880 р. навчається в Тифліській гімназії.

Вищу освіту здобув у Київському університеті Святого Володимира. Одним із його викладачів, який багато йому допоміг, був відомий український історик В. Б. Антонович, під керівництвом якого Грушевський зробив перші кроки в науці. На третьому курсі університету його наукова робота була відзначена золотою медаллю, а у травні 1894 р. успішно захищає магістерську дисертацію. Запрошують до Львівського університету, де очолив кафедру української історії. З 1895 по 1913 р. керував науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка і видавав «Збірник записок». Вийшло 100 томів. З 1903–1907 рр. Грушевського запрошують читати лекції в Парижі, Лондоні, Берліні, Лейпцигу тощо.

1 вересня 1914 р. Грушевський їде до Києва, де намагається перетворити «Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка» на Українську Академію Наук. Але починається перша світова війна, яка застала Грушевського в Карпатах. З великими перешкодами він повертається до Києва. Його арештували та посадили в Лук'янівську в'язницю, звинуватили його в антивоєнних поглядах, назвали це «антиросійською» діяльністю. В лютому 1915 р. етапом вислали до Сибіру. Через рік, як світовому вченому, дозволили переїхати до університету в Казань, а потім переводять в Московський університет під постійний нагляд поліції.

У Москві Грушевський видає журнал «Промінь». Його запропонували бути кандидатом від Києва на виборах до Державної Думи. Зустрічався з М. Горьким, О. Керенським, В. Фігнер та ін. 11 березня 1917 р. М. Грушевський повертається до Києва, де очолює створену 4 березня Центральну Раду. Рішенням від 15 березня 1917 р. над будинком вчителя і педагогічного музею, місцем знаходження Центральної Ради, було піднято Національний жовто-блакитний прапор. Грушевський проводить активну політичну, правову та наукову діяльність в Києві.

Його основна робота – десяти томна «Історія України-Руси», найбільша історіографічна праця про український народ, яка увійшла до скарбниці світової історіографії. Роботу «Історія України-Руси» називають ще історичним посвідченням чи паспортом українського народу. В ній М. Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної та правової історії українства. М. Грушевський відкинув традиційну схему і московську династичну генеалогію С. Соловйова, В. Ключевського, довівши, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний із них має власне коріння.

Історію України М. Грушевський веде від Київської Русі через Галицько-Волинське князівство, далі – литовсько-руську добу, період визвольних змагань козацько-гетьманських часів і Переяславського договору з Московським царством.

Історія великоруська, за М. Грушевським, починається зі свого кореня – Володимиро-Московського князівства, яке еволюціонувало під найсильнішим впливом Київської Русі. Загальноросійської історії, як і загальноросійської народності, не існує: це штучна конструкція.

Період Київської держави є давнім періодом української політико-правової історії, київські князі – українськими князями, культура XI–XII ст. – українською культурою. Договори Київської Русі з Візантією, «Руська правда» – українське право. Саме українські племена започаткували Київську державу.

Завдяки старанням М. Грушевського значно просувалась уперед теорія та практика українського конституціоналізму. Під його головуванням Центральна рада прийняла чотири Універсали.

Перший універсал (червень 1917 р.). «Не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям».

Другий Універсал (липень 1917 р.). Проголошено прагнення України до автономії в складі Росії. Право на справедливе представництво у Центральній раді інших народів, які живуть в Україні. Право формування перших окремих військових частин України.

Третій Універсал (листопад 1917 р.). Проголошено Україну Українською Народною республікою (УНР) у складі Російської республіки. Поставлено питання про негайні мирні переговори з Радою народних комісарів Росії. Проголошувалися всі демократичні свободи: «слова, друку, віри і т. д.».

У грудні 1917 р., в Харкові, за наказом Леніна, більшовики скликали I Всеукраїнський з'їзд Рад і проголосили, що з'їзд Рад робітників і солдат оголошує рішучу боротьбу Центральній Раді і що Україна не є УНР, а частина Російської Республіки. 25 грудня 1917 р. проголосили, що в Україні встановлюється Радянська влада і діють тільки закони Російської Федерації, а місто Харків проголошувалося столицею радянської України.

У відповідь на ці дії 22 січня 1918 р. Центральною Радою у Києві було проголошено Четвертий Універсал, в якому заявлялось, що УНР стає «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу».

29 квітня 1918 р. – останнє засідання Центральної ради, на якому ухвалено проект Конституції УНР. Нова Конституція УНР передбачала посаду президента. Відповідну посаду, як голова Центральної Ради, на цей час обіймав М. С. Грушевський. Тому його вважають Першим президентом України.

29–30 квітня 1918 р. в Києві відбувається «Гетьманський переворот», до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. У «Грамоті до всього українського народу», було проголошено розпуск Центральної Ради. Грушевський відходить від політичних справ і знаходиться на нелегальному становищі у Києві.

3 березня 1919 р. почалася еміграція в житті Грушевського. Прага, Берлін, Женева, Париж, читає лекції, займається науковою діяльністю, але не поривав зв'язки з Україною. В березні 1924 р. за рішенням радянського уряду, великого вченого, політичного та правового діяча запрошують повернутись до Києва. Грушевський погоджується та повертається, де його обирають Академіком Української академії наук, а у 1929 – дійсним членом Академії наук СРСР.

В рамках наукових розробок проблем держави та права М. Грушевський дав визначення таких категорій: 1. Політична теорія. 2. Політичні процеси. 3. Політичні інститути. 4. Політична культура. Розробив проект конституції перебудови Російської імперії: 1. Децентралізація держави. 2. Надання на місця широкої національної територіальної автономії. 3. Парламентське правління. 4. Поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову. 5. Права і свободи людини.

Свої ідеї він намагався впроваджувати в практику, що знайшло відображення у чотирьох Універсалах Центральної Ради та проекті Конституції УНР.

У березні 1931 р. М. Грушевського змушують переїхати до Москви, де його заарештували, але через деякий час випустили. 25 листопада 1934 р. Грушевського змушують їхати на відпочинок на лікування у Кисловодськ, де він раптово помер. Всі його наукові роботи, а це як ми знаємо понад 2 тисячі сховали у спецховища, а його ім'я викреслили за наказом Сталіна, більшовиків, КПРС на десятки років з історії та науки. Навішали на Грушевського різні ярлики, що ворог, шпигун, націоналіст тощо. Але його наукова спадщина сьогодні відроджена.

Юліан Олександрович Бачинський (1870–1940), український державний і політичний діяч, правознавець. Народився 28 березня 1870 р. в с. Новосілки-Куть Підгаєцького повіту на Тернопільщині, в

родині священика, згодом провідного діяча греко-католицької церкви. Закінчив юридичний факультет Львівського університету.

Разом з І. Франком, М. Павликом у 1890 р. був серед співзасновників Української радикальної партії (УРП). Після розколу в УРП, у 1899 р. засновує Українську соціал-демократичну партію Галичини і Буковини. Виступає головним ідеологом цієї партії.

В своїх працях багато уваги приділяє питанням становища українців в Галичині, української еміграції. У 1905 – 1906 р. відвідує Північну Америку, де досліджує українську еміграцію в США та Канаді.

З 1915 по 1918 р. під час Першої світової війни перебуває у лавах австро-угорської армії. Із проголошенням 13 листопада 1918 р. ЗУНР його обирають членом парламенту – Української національної ради. Коли 22 січня 1919 р. було проголошено «Акт злуки» ЗУНР та УНР, об'єднана Українська народна республіка призначає Ю. Бачинського головою дипломатичної місії УНР у Вашингтоні, де він перебуває разом з місією з 1919 по 1921 р.

Після поразки визвольних змагань перебуває у еміграції, з 1921 р. у Відні, з 1923 у Берліні. До Львову повертається лише у 1929 р. Але у 1931 р. був арештований польською поліцією, після чого, у 1932 р. пристає на пропозицію радянського уряду приїхати працювати в УРСР. В той час за особистим наказом Й. Сталіна була розроблена таємна операція по поверненню в СРСР відомих політичних та наукових діячів-емігрантів для подальшої розправи. Тих же, хто лишався за кордоном, намагалися знищувати таємні агенти ГПУ/НКВС. У листопаді 1933 р. Ю. Бачинський разом з донькою приїждять до СРСР. Працює співробітником головної редакції «Української Радянської Енциклопедії» у Харкові.

В кінці 1934 р. заарештований та безпідставно звинувачений у контрреволюційній, терористичній, шпигунській діяльності. В березні 1935 р. засуджений на 10 років виправно-трудових таборів. Відбував покарання на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. Загинув у концтаборі ГУЛАГу 6 червня 1940 р.

Основні політико-правові погляди Юліана Бачинського викладені у його найбільш відомому творі «Ukraina Irredenta» (Україна поневолена), виданому у 1895 р. 1. Соціально-економічний розвиток Галичини та Наддніпрянщини сповільнено через їх фактично колоніальний статус в Австро-Угорській та Російській імперіях. Це спричиняє зубожіння селянства та пролетаріату, масову еміграцію та втрату найкращих трудових ресурсів. 2. Нормальний економічний розвиток у Європі та Америці було забезпечено через створення

національних держав. Буржуазія, національна ідея та національна держава – є вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції. 3. Провідною верствою населення у здобутті Україною незалежності має стати національна буржуазія. Головна складність у тому, що українська буржуазія не витримує конкуренції з австрійською, польською та російською. 4. Потенційно всі українські землі становлять економічну цілісність, а єдності економічній мусить відповідати єдність політична. 5. Насувається загроза загальноєвропейської війни, до чого слід бути готовими. Тому, необхідно на Галичині переводити національні змагання в політичну площину, а на Наддніпрянській Україні, наскільки можливо, будити думки про політичну самостійність України. 6. Боротьба за політичну самостійність України не відноситься виключно до українського народу, а взагалі до всіх, хто населяє Україну, без огляду на те чи це українць-автохтон, чи колоніст – великорос, поляк, єврей чи німець. Спільний інтерес українізує їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами. 7. Тільки шляхом «унезалеження» України трудящі можуть здійснити соціалістичні ідеали, здобути заможне і вільне життя, оскільки поневолення національне тягне гніт та експлуатацію економічну. 8. У майбутньому Україна може стати повноправним членом європейської чи всесвітньої федерації вільних народів, але шлях до такого об'єднання лежить лише через повне унезалеження.

Дані положення знаходять своє відображення в наступних працях Ю. Бачинського, зокрема він обґрунтовує необхідність поділу Галичини на Західну (польську) та Східну (українську), об'єднання Східної Галичини з Буковиною («Поділ Галичини», 1897), закликає до надання суверенітету Наддніпрянської України («Автономія України», 1906). Слідом за І. Франком обґрунтовує застосування «етнографічного» а не «історичного» принципу у державотворенні («Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині», 1910).

Фактично Ю. Бачинський був першим хто розробив та обґрунтував цілісну наукову концепцію незалежної соборної України. Багато з його ідей актуальні і по-сьогодні.

Тема 11. Українські концепції держави та права першої половини ХХ століття

1. *Концепція держави та права В. Вернадського.*
2. *С. Дністрянський та його погляди на державу.*

3. Внесок М. Лозинського в розвиток державотворчої концепції.

4. В. Винниченко та його концепція державності.

Вслід за Наддніпрянською Україною, 1 листопада 1918 р. у Львові землі, які були під Австро-Угорщиною, Польщею проголошуються Західноукраїнською Народною Республікою, першим президентом став Кость Левицький (ЗУНР), а потім Євген Петрушевич. 22 січня 1919 р. в Києві проголошується акт возз'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну Україну. Це була важлива історична подія, адже вперше в історії всі українські землі були об'єднані в одній державі. Ця подія наближалася зусиллями багатьох провідних українських мислителів та політичних діячів, і одночасно послугувала основою для нового етапу у розвитку українських вчень про державу і право.

Одним з найвідоміших українських вчених, зі світовим ім'ям, засновником Української академії наук був **Володимир Іванович Вернадський**. Він народився 28 лютого (12 березня за н. ст.) 1863 р. в Петербурзі родині професора політичної економії Київського університету І.В. Вернадського. Дитячі роки провів у Харкові. Освіту отримав в родині, потім гімназії. Цей період виховання він пізніше назвав «ідеалом особистої святості». В 1885 р. закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Далі працює і одночасно навчається в Європі, а саме Париж, Лондон, Мюнхен. Потім його запрошують викладати в Московський університет.

Погляди Вернадського на політику та право в Російській імперії не сподобалися владі і у нього почалися проблеми. Разом з Миколою Бердяєвим, викладачем Київського університету, вони стали видавати за кордоном опозиційний до влади журнал «Освобождение», де викладали свої конституційні ідеї. В 1905 р. «конституціоналісти», як вони себе називали, вирішили створити політичну партію. Вона дістала назву «Конституційно-демократична» (Кадети), її ще називали «партія народної свободи». Вернадський стає лідером партії, куди ввійшли відомі політики О. Корнілов, Н. Львов, П. Мілюков, В. Набоков, П. Струве та ін.

На знак протесту проти антидемократичних дій уряду Вернадський разом з іншими професорами у 1911 р. залишив Московський університет. У вересні 1917 – він заступник міністра народної освіти в Україні. Добивається самостійності для головних університетів, заклав основи для утворення Академії наук України. У 1918 році за гетьмана П. Скоропадського його одноставно обирають першим президентом Академії наук України, перший подає приклад,

пише заяву і виходить із партії кадетів. Вважає, що неможливо суміщати посаду президента АН з членством у будь-якій партії.

У 1920–1921 рр. Вернадський ректор Таврійського університету в Криму. Ленін оголосив, що кадети вороги, а члени ЦК партії кадетів поза законом і Вернадського більшовики арештували. В 1922 році ректор Сорбони особисто запрошує відомого вченого прочитати курс лекцій. Можливо це врятувало його. В Сорбоні він робить геніальне відкриття, вважають, що це вершина наукової творчості вченого, перехід «біосфери» в «ноосферу».

Вернадському важко було дивитися, що більшовики зробили з університетами. Він писав, що стали набирати непідготовлену молодь, замість освіти займатися партійною пропагандою. Моральний рівень нового студентства нечуваний: винохувати, доносити, вишукувати та придумувати ворогів. Жіноча і чоловіча комуністична молодь перебуває в тимчасових шлюбах, так звані «комсомольські сім'ї», які постійно міняються партнерами.

Класичні університети в Україні більшовики закрили. На їх місці утворили Інститути Народної Освіти, які проіснували до 1933 р. Були створені «Робфаки» та університети «Красної професури». Вернадський робить висновок, що всі соціалісти, комуністи – це вороги свободи і своєю діяльністю привели до терору і насильства.

Вернадський по духу і своїм політичним та правовим поглядам був лібералом. В його розумінні лібералізм – це коли у народі є свої права, право вибору, держава існує для громадян, а не громадяни для держави, народ розуміє свою силу і своє значення в суспільстві. Вернадський підтримував зв'язки із представниками українського національного руху, вів активна листування М. Драгомановим.

Основні свої погляди на підтримку самобутності та прав українського народу він виразив у статті «Українське питання та російське суспільство» (1915).

Так, В. Вернадський дуже тонко відзначає сутність україно-російських взаємин. 1. Українська народність має етнографічну індивідуальність і національну свідомість, завдяки чому всі спроби перетворити його на матеріал підсилення пануючої народності лишалися марними. 2. Національна свідомість українців розвивалася на ґрунті етнографічних, психологічних та культурних особливостей, які зв'язують Україну із Західною Європою. 3. Російсько-українські відносини 17–18 ст. – спроби поглинання Росією України, скасування автономії, ліквідація шкіл, свободи друку, переслідування етнографічних відмінностей. Все це супроводжувалося протестами та повстаннями українців та каральними акціями Росії. 4. Українське

відродження XIX ст. після втрати політичної автономії відбувалося завдяки діячам культури. 5. У XIX ст. розпочато новий етап боротьби Росії з українською національною культурою. Загальна мета російського уряду – досягнути повного злиття українців з пануючою народністю (росіянами) та знищення усвідомлення національної особливості. 6. Завдяки політичним свободам у Австрії Галичина представляє собою український П'ємонт національного відродження. 7. Російська політика під час I світової війни – спроба знищення українства на Галичині шляхом передачі її Румунії та майбутній Польщі.

На основі таких роздумів В. Вернадський ставив ряд принципів для долі українського національного відродження питань. 1. Оскільки український рух живиться корінням народного життя він ніколи не згасне. 2. Позитивне вирішення українського питання невідворотне. Ніякі репресії його не зупинять. 3. Продовження політики національного безправ'я переконає українців у безперспективності еволюційного шляху і зосередить всі їх сили на інтересах свого народу, що забезпечить значні практичні успіхи (фактично, з урахуванням обмежень цензури мова йде про шлях національної революції).

В кінці життя Вернадський написав такі слова: «Я зробив все, що міг. Я не заподіяв нікому лиха. Я постарався, щоб після моєї смерті, на моє місце стало багато таких самих, найкращих діячів, ніж колись був я, які йдуть до тої мети». Помер в Москві 6 січня 1945 р. Похований на Новодевічівському цвинтарі.

Станіслав Дністрянський (1870–1935), український правознавець, політолог, політичний та правовий діяч. Професор Львівського університету, засновник Українського вільного університету (Прага), академік. Народився 13 листопада 1870 р. в Тернополі, в сім'ї інспектора шкіл. Освіту отримав у гімназії Тернополя, яку закінчив у 1888 р. В 1893 р. отримав диплом юридичного факультету Віденського університету, а в 1894 р. – ступінь доктора права і політичних наук.

З 1898 по 1918 р. працював у Львівському університеті на посадах доцента, а з 1901 р. – професора. За часів Австро-Угорщини був послом (депутатом) Державної Ради у Відні від української національно-демократичної партії (1907—1918). З 1917 очолював комісію Державної Ради з реформи цивільного права. У 1918 р. обраний членом парламенту проголошеної ЗУНР – Української Національної Ради. З 1919 р. перебув в еміграції у Чехословаччині, у

1921 – 1933 р. обіймав посади декану факультету права, ректора, проректора Українського вільного університету в Празі.

Активна участь у створенні ЗУНР обумовлює зміну наукових інтересів С. Дністрянського в бік філософії права, конституційного та міжнародного права. Пропонує два проекти конституції ЗУНР – «Проект тимчасових основних законів» (1918) та «Нові проекти українських конституцій» (1920). В основі проекту було закладено наступні принципи. 1. Свобода економічної, політичної, приватної власності. 2. Вищий орган влади – Народна рада (парламент), обраний на 4 роки, загальнонародними виборами. 3. Загальнонародні вибори президента. 4. Забезпечення рівних умов усім національностям рівних умов. 5. Вирішення головних проблем шляхом референдуму. 6. Виконавча влада – міністри (Рада держави). 7. Єдина територія, самовизначення української нації. 8. Надання певних автономних прав «анклавам», національними меншинами.

В наступні роки в еміграції видає цілий ряд робіт з теорії держави та права, філософії права, міжнародного права тощо. Створює національно-державницьку концепцію. Обґрунтовує право на самовизначення. Різко засуджує більшовицький режим, попереджаючи Європу про небезпеку ідеології більшовизму, яка легко поширюється, як «епідемія»

Теорія С. Дністрянського про виникнення держави, взаємовідносини між державою та народом викладена в роботах «Загальна наука права і політики» (1923), «Нова держава» (1927). 1. Розвиток суспільства базується на природних та економічних потребах людей. 2. Необхідність оборони території обумовила об'єднання родин в роди, родів в племена. 3. Держава виникла через те, що племена свідомо вирішили перебувати на певній території, захищати її та жити спільним економічним і суспільним життям. 4. Завдання держави – утворення правового ладу. Вона повинна забезпечувати існування менших соціальних груп, які вона об'єднала. 5. В державі територія носить політичний характер, а в народі виключно етнографічний. 6. Хоч народи старі як світ, національна ідея є витвором новіших часів; вона й поставила народ у безпосереднє відношення до держави. Народ став свідомим суспільним зв'язком в ході історії останніх століть, як протест проти територіальної самовлади держави.

С. Дністрянський дав одно з перших теоретичних обґрунтувань права народів на самовизначення («Самовизначення народів», 1919). 1. Самовизначення народів – відображення ідеї народного суверенітету в її повному змісті. Ніхто не сміє над другим панувати, всі мусять рівно підпорядковуватись під загальне добро народу, так як сам народ це

добро розуміє. 2. Ідея самовизначення результат природного розвитку народів та держав. Це не думки філософа, які міг би замінити другий філософ іншими думками, це змагання, скроплене кров'ю поколінь, нестримна логіка історичних випадків. 3. Самовизначення народів має зовнішній та внутрішній зміст. Зовнішній – бажання самостійно обирати і творити свою долю. Внутрішній – повна самостійність, або повна політична автономія.

У 1933 р. у зв'язку з погіршенням стану здоров'я С. Дністрянянський полишає викладання та переїжджає до Ужгорода, займається адвокатською практикою, читає публічні лекції. Помер 5 травня 1935 р., похований в Ужгороді.

Засновником української школи міжнародного права вважається західноукраїнський політичний діяч, дипломат та правознавець *Михайло Михайлович Лозинський* (1880 – 1937). Народився 30 липня 1880 р. у с. Бабині Калузького повіту (нині Івано-Франківська область). Закінчив Станіславську академічну гімназію та у 1900 р. вступив на юридичний факультет Львівського університету, у 1901 – 1903 рр. продовжив навчання у Віденському університеті. Після того живе у Цюріху, Львові, Києві, через брак коштів починає працювати журналістом і досягає відомості, будучи редактором низки газет у Львові, Чернівцях та Києві. У 1914 р. здобуває ступінь доктора права Віденського університету.

Із проголошенням ЗУНР у листопаді 1918 р. М. Лозинського обирають до складу Української національної ради. Після об'єднання ЗУНР та УНР, починаючи з лютого 1919 р., стає членом української делегації на переговорах з місією Антанти та поляками. 10 березня 1919 р. М. Лозинського призначають заступником державного секретаря закордонних справ Західної області УНР, він на чолі Надзвичайної делегації ЗОУНР вирушає до Парижа на Версальську мирну конференцію, зустрічається з лідерами США, Великобританії та Франції – В. Вільсоном, Д. Ллойд-Джорджем і Ж. Клемансо.

У 1920 р. поселяється у Німеччині, з 1922 по 1927 р. працює в Українському Вільному Університеті (Прага) на посаді професора кафедри міжнародного права. В цей час видає праці, у яких аналізує європейське міжнародне право того часу – «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (1923), «Боротьба за національний характер територій в Версальському договорі» (1923), пише перший український підручник «Міжнародне право» (1922).

У 1927 р. на тлі процесів українізації в УРСР та запровадження НЕПу приймає пропозицію радянського уряду і приїжджає до Києва, потім з 1 жовтня 1927 р. починає викладати у Харківському інституті

народного господарства, а 21 лютого 1928 р. стає штатним професором міжнародного права. Багато публікується з актуальних питань міжнародного права.

У 1931 р. видає підручник «Міжнародне право», в якому викладає основні свої погляди. Цей підручник став першим українською мовою, та «за багатством матеріалу йому не було рівних в СРСР». Сьогодні цей підручник лишився в єдиному екземплярі. Основними положеннями доктрини М. Лозинського були: 1. Міжнародне право представляє собою самостійну цінність і не повинно підпорядковуватися виключно політиці. 2. Визнається існування природного права, відмінного від права позитивного. 3. За наявності політичної волі держав норми природного права можуть бути закріплені в міжнародних актах. 4. Обстоюється примат міжнародного права по відношенню до національного права.

Починаючи з 1928 р. разом з М. Лозинським працював майбутній відомий радянський юрист-міжнародник В.М. Корецкий. В той же час, М. Лозинський розділив трагічну долю багатьох представників української інтелігенції. 21 березня 1933 р. він був заарештований, а 23 вересня 1933 р. засуджений до десяти років таборів за сфабрикованою НКВС справою «Української військової організації». Відбував покарання на Соловках, а 3 листопада 1937 р., вже за новим звинуваченням, був розстріляний. Реабілітований у 1957 р.

Володимир Кирилович Винниченко народився 26 липня 1880 р. в місті Єлисаветград Херсонської губернії в селянській родині. Четверта дитина. Освіту отримав в гімназії Єлисаветграду. В 1901 р. вступив на юридичний факультет Київського університету. За революційну діяльність виключили і забрали в солдати. Український письменник, політичний та правовий діяч, мислитель, член та заступник Голови Центральної Ради. Перший Голова Секретаріату уряду в Україні, Голова Директорії.

З 1919 р. в еміграції, проживав у Австрії та Франції. Під час II світової війни декілька разів був заарештований нацистами. Написав за своє життя, велику кількість публіцистичних статей, понад 100 оповідань, чотирнадцять романів, чотирнадцять п'єс. Намалював біля ста картин. Вів щоденник, який охоплює період 1914–1951 рр.

Помер 6 березня 1951 р. у Франції, похований в місті Мужен біля Кан.

Політико-правова концепція Володимира Винниченка закладена у праці «Відродження нації». Перебуваючи у вимушеній еміграції, у 1920 р. він приїздить до Москви, де намагався

порозумітися з більшовицьким урядом на чолі з Леніним щодо подальшої долі суверенітету України. Його не зрозуміли ні в Москві, ні в еміграції. Він намагався знайти вихід з тієї непростой політичної ситуації. Пише унікальний твір у 1949 р. «Заповіт борцям за визволення», в якому відображена еволюція його політико-правових поглядів на засоби й методи боротьби за незалежність України. Перший заповіт полягає в тому, що незалежну Україну слід творити в Україні, а не поза її межами. Друга заповідь – необхідність орієнтації на розв'язання національно-державного питання України не через війну, а через мир.

В. Винниченко робить висновок, що причина жорстокості суспільно-політичного розвитку – в самій людині. А щоб зробити життя справедливим і рівноправним, слід оновити все, що становить єство людини, – психіку, душу, мораль, побут, родину і навіть систему харчування. Тільки оновлена людина стане спроможною змінити світ.

За роки свого життя В. Винниченко пройшов шлях трансформації поглядів від соціаліста-марксиста до розчарування у соціалізмі, та створення власної концепції, яка базувалася на його ідеях «конкордизму» та «колектократії». Концепцію В. Винниченка можна розглядати як одну із варіацій теорії юридичного солідаризму, згідно якої розвиток людства досягається не через боротьбу класів, а через гармонію інтересів праці і капіталу. 1. Соціалізм – це віра у чорну магію. Проповідують її фанатичні дурні або реалістичні шарлатани, а вірять у неї невдахи та плебеї. 2. Рівності людей ніколи не було, ніде немає й бути ніколи не може. Міняються лише форми, а сам закон лишається непорушним. 3. Інстинкт панування індивідів повинен обмежуватися, оскільки є руйнівним. 4. Ліберальні суспільства, де інстинкт панування індивідів не обмежений державою, знаходяться у стані постійної боротьби між ними. Соціалізм передбачає державний контроль над індивідами, але це вбиває ініціативу, робить маси безвольними. 5. «Конкордизм» (*від фр. concorde – згода*) передбачає життя людини у згоді з собою, природою, іншими людьми, нацією. Є засобом реорганізації людства на базі рівноваги та погодження фізичних та психічних сил. 6. Потрібно переводити приватну власність на колективну, а не державну. «Колектократія» всього національного господарства. 7. «Колектократія» відмінна від кооперативів та комун. В кооперації може бути наймана праця, в колектократії її немає. В комунах не може бути приватної власності на предмети побуту та житло, а колектократія це допускає. 8. Державність це комплекс інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній

національним колективом, які зв'язують його в компактну цілісність, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому. 9. Уряд має виконувати функцію координації планів «колектократичних» підприємств, функції контролю, догляду, обіргання. Але не розпорядження і володіння.

Характерною рисою українських вчень про політику, державу і право початку ХХ ст. є те, що всі їх представники були не тільки теоретиками, але й приймали активну участь у визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. та зробили свій внесок у практику державотворення. Доля їх склалася по-різному. Ті науковці і громадські діячі, що перебували у політичній еміграції мали можливості для розвитку та пропагування своїх політико-правових вчень. Багато мислителів на батьківщині переслідувались і за царату, і пізніше, за радянських часів, та загинули в сталінських таборах. Та ідеї не вмирають. Їх відроджують та розвивають послідовники.

Тема 12. Вітчизняна соціально-політична думка у революційний та міжвоєнний час (1917-1939 рр.)

1. *Концепція українського націоналізму М.Міхновського.*
2. *Д. І. Донцов – родоначальник українського націоналізму.*
3. *Погляди В. І. Липинського на становлення української національної держави.*

В першій половині ХХ ст. ідеологія націоналізму була дуже популярною у всій Європі. Це було, в першу чергу, пов'язано із боротьбою народів східної Європи проти імперського гніту. В цьому аспекті слід розрізняти націоналізм, як елемент національно-визвольної боротьби, та реакційні концепції спрямовані на поневолення інших народів. Найвідомішими авторами концепції українського націоналізму, як ідеї боротьби за створення української держави були Микола Міхновський та Дмитро Донцов.

Микола Міхновський (1873–1924) відомий як автор промови «Самостійна Україна», що ненадовго стала програмною платформою Революційної української партії (РУП) з 1900 р., тобто з часу її створення, і один з ймовірних розробників проекту «Основного закону Спілки народу українського». Микола Міхновський народився 31 березня 1873 р. в селі Турівка, Прилуцького повіту, Полтавської губернії в сім'ї сільського священика. Освіту отримав у Прилуцькій гімназії. В 1890 р. вступив на юридичний факультет Київського університету Святого Володимира. Після закінчення працював у Харкові, де створив власну адвокатську контору.

Він відомий політичний та правовий діяч, юрист, адвокат. У 1891 р. при підтримці студентів заснував «Братство тарасівців», ціль якого повернути права українському народу. Свій національний символ віри Міхновський виклав у промові «Самостійна Україна», яка вийшла друком у Львові. У 1904 р. виходить з РУП та створює Українську народну партію (УНП), пише її програму, куди входило «Десять заповідей Української народної партії». Він перший в Україні дав офіційне тлумачення «націоналізму». Головна причина нещастя нашої нації – це брак націоналізму серед людей, а націоналізм – це велетенська і непоборна сила, яка стала вперше проявлятися в Західній Європі в XIX ст. у Німеччині, Франції. Під натиском націоналізму ламаються кайдани, розвалюються великі імперії, з'являються нові народи, держави, що були рабами і виконували все для чужинців.

Українська нація мусить іти цим шляхом, вважав Микола Міхновський. Він був проти марксистського гасла «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Пояснював, що «у панівної нації зовсім інші інтереси, ніж у поневоленої нації, це утопія». При панівній нації ніколи не переможе демократія.

Національний інтерес може бути забезпечений тільки у власній, ні від кого незалежній державі, вважав Міхновський. А національний принцип – це єдиний принцип справедливого укладання міжнародних відносин. Опиратися можна лише на власні сили у боротьбі за політичне, правове та соціальне визволення української нації.

Міхновський вважається засновником модерного українського націоналізму як політичної та правової ідеології. Цю теорію він виклав у документі «Самостійна Україна»: створення українського війська, захист мови, культури; розробив власний проект Конституції України, де в державі виділяє 9 земель: Чорноморську, Слобідську, Степову, Лівобережну (Гетьманщину), Північну, Гайову (Полісся), Підгірську, Горову, Поднаморську. Далі – рівноправ'я чоловіка і жінки, недоторканість особи, недопустимість покарання і перебування під вартою без судового вироку протягом 24 годин. Заборонити арешт у своїй хаті чи робити обшук від 8 години вечора до 8 години ранку та недоторканість помешкання.

Обов'язково – свобода слова, право на освіту, право на таємне листування, право на рідну мову, державна мова українська, а всі ніші мови мають право на розвиток і спілкування. Скасування надзвичайних чи спеціальних судів.

Класичний поділ влади – законодавча, виконавча, судова. Двопалатний парламент (Дві хати): Рада представників та Сенат. Всезагальні прями, рівні вибори, таємне голосування. Активним

виборчим правом користуються чоловіки і жінки, які є українськими громадянами не менше 1 року і досягли 25 років. Пасивні громадяни після 70 років. Депутати Ради обираються на 3 роки, один депутат від 25 тисяч населення. Сенатори на 5 років. Їх повинно бути вдвічі менше, ніж депутатів Ради. Законодавча ініціатива надається «обом хатам», а закони ухвалюються більшістю голосів.

Президент обирається всім українським народом на 6 років з числа громадян від 35 років і лише на один строк. Він верховний командувач, призначає і усуває міністрів та має право: 1. Достроково скликати парламент. 2. Право амністії. 3. Помилування. 4. За порушення Конституції Президент підлягає відповідальності перед народним судом у складі обох «хат» та Вищого касаційного суду.

Судова влада має належати судам і суддям. Засідання судів повинні бути, як правило, відкритими, присуди вмотивованими і гласними. Для розгляду кримінальних справ, політичних процесів встановлюється обов'язково суд присяжних. Самоврядування на місцях повинно здійснюватися згідно проекту Конституції. Микола Міхновський визначив прапор держави – блакитно-жовтий, столиця Київ.

Коли дві палати вносили зміни в Конституцію, то вони діяли (зміни) для нового складу парламенту. Старий парламент для себе не мав права приймати якісь пільги чи привілеї.

Щодо громадянства – для отримання прав, рівних з правами корінних українців, чужинцю треба: 1. Безперервно мешкати в Україні 10 років. 2. Протягом 6 місяців подати письмову заяву про бажання бути громадянином. 3. Протягом року вирішувалося питання.

В Конституції було навіть розписано про матеріальне утримання депутатів, міністрів, чиновників, суддів.

Для свого проекту Конституції Міхновський запозичив деякі положення проекту Конституції Михайла Драгоманова. Про це він писав і не приховував. Ідеї Конституції Миколи Міхновського знайшли втілення в реальне життя під час створення УНР. Сучасна Україна запозичила кольори національного прапору, ідеї президентства, парламентаризму, які знайшли своє відображення в діючій Конституції.

М. Міхновський вважав, що кожна нація прагне самовиявлення у формі незалежної самостійної держави. Державна самостійність – це головна умова існування нації. Державна незалежність – це національний ідеал у системі міжнародних відносин. М. Міхновський розкрив негативну роль Російської імперії стосовно до України: примусове нищення української мови, підтримка російської культури

за рахунок України, жорстокі репресії щодо українства, зневажання свободи совісті, недоторканності особи, інших природних прав людини.

На цій підставі Микола Міхновський висунув такі гасла: 1. «Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець залишається на нашій території, ми не маємо права покласти зброю». 2. «Візьмемо силою те, що належить нам по праву, але відняте від нас теж силою». 3. «Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і озиратись назад». 4. «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат до Кавказу!» Завдання «розплющення очей у рабів, – небезпечне для панів» на думку М. Міхновського, повинна вирішувати національна інтелігенція, застосовуючи як мирні, так і збройні засоби боротьби.

У вирі громадянської війни М. Міхновський у 1920 р. опиняється у Новоросійську. Згодом оселяється на Кубані у станиці Полтавській. У 1924 р. повертається до Києва. Наприкінці квітня – початку травня 1924 р. його було заарештовано ГПУ, кілька днів постійно вели допити. Потім відпустили. 3 травня цього ж року Миколи Міхновського не стало. Він не хотів більше потрапляти в руки більшовицькому каральному органу. М. Міхновський покінчив з собою, повісився.

Ідеї самостійної України, проголошені М. Міхновським, зумовили розвиток української державотворчої правової ідеології, відомої під назвою «чинного націоналізму». Створив її доктор права, публіцист, журналіст *Дмитро Донцов* (1883–1973). Народився 17 серпня 1883 р. у Мелітополі у сім'ї купця II гільдії Івана Дмитровича Донцова. Мав п'ять братів та сестер. Початкову освіту здобув у Мелітопольському реальному училищі (1900) та Царськосільській гімназії (1902). Навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету (1902 – 1907), факультеті правничих та суспільно-політичних наук Віденського університету (1908 – 1911), відділі права і політичних наук Львівського університету (1911 – 1914). 4 липня 1917 р. отримує диплом доктора права Львівського університету.

Правові та політичні погляди Д. Донцова починають формуватися під час навчання у Петербурзі, де він зближується з українською громадою, вступає до петербурзької організації Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). В цей час знайомиться з роботами Миколи Міхновського, зокрема із книгою «Самостійна Україна», виступає з промовами. Цього ж року його вперше заарештовують, але за місяць звільняють за амністією, що дає йому можливість продовжити навчання. Наприкінці 1907 р. він

переїжджає до Києва, стає членом Київського комітету УСДРП, слідує новий арешт. Через 8 місяців перебування у тюрмі, зусиллями сім'ї його звільняють. У 1908 р. мав відбутися третій арешт, але Дмитра попередили і він їде до Австро-Угорщини.

Поступово Д. Донцов переходить від космополітичних соціал-демократичних поглядів до національно-визвольних. У липні 1913 р. на Другому Всеукраїнському студентському конгресі у Львові, він виступив з доповіддю «Сучасне положення нації і наші завдання», в якій накреслив програму боротьби проти російської імперської політики, зробивши наголос на відокремленні України від Росії. Ця доповідь викликала значний резонанс серед українських та російських соціал-демократів. Д. Донцова згадують в своїх виступах керівники більшовиків, називаючи «буржуазним націоналістом». У тому ж році Д. Донцов пориває із УСДРП.

Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. – Д. Донцов перший голова Спілки визволення України, очлює Українське пресове бюро в Берліні, Бюро національностей Росії у Берні. У 1918 р. за Гетьманату, голова Українського телеграфного агентства. У 1919–1921 рр. – член української дипломатичної місії у Відні, керівник пресово-інформаційного відділу при дипломатичній місії у Швейцарії.

З 1922 по 1939 рр. мешкає у Львові, займається видавничою справою, видає часописи «Літературно-науковий вісник», «Заграва», «Вісник літератури, політики і науки». Тісно спілкується із майбутнім керівником ОУН Є. Коновальцем. У 1922 – 1923 рр. намагається утворити Партію народної роботи, націоналістичного спрямування. Але, згодом, вирішує припинити активну участь у політиці і зосередитися на науковій та видавничій діяльності.

З початком війни, 1 вересня 1939 р. Д. Донцова заарештовано польською поліцією, направлено у концентраційний табір Береза Картузька, де він перебував до капітуляції Польщі. У 1940 – 1945 рр. живе і працює у Празі. Із закінченням війни спочатку перебирається до Парижу (1945 – 1946), а потім, через Великобританію і США, у 1947 р. емігрує до Канади. Викладає українську літературу, політику, право в Монреальському університеті. Помер Дмитро Донцов 30 березня 1973 р. Похований у США.

В політичній та правовій думці стосовно націоналізму називають два напрямки: 1. Націоналізм Миколи Міхновського – «Братство тарасівців». 2. Дмитро Донцов «діючий націоналізм» – Партія Народної Роботи – ОУН. Ці два теоретики «націоналізму» доповнювали один одного в своїх вченнях. Для них характерне: 1. Нація. 2. Боротьба за владу. 3. Державна незалежність.

Найвідоміші праці Д. Донцова: «Історія розвитку української державної ідеї» (1917 р.), «Мазепа і мазепинство» (1919 р.), «Підстави нашої політики» (1921 р.), «Націоналізм» (1926 р.), «Дух нашої давнини» (1944 р.), «Хрест проти диявола» (1948 р.), «Правда прадідів Великих» (1953 р.), «Московська отрута» (1955 р.), «За яку революцію» (1957 р.), «Дві літератури нашої доби» (1958 р.), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961 р.), «Хрестом і мечем» (1967 р.), «Клич доби» (1968 р.).

Особливого розвитку політико-правові ідеї Д. Донцова набувають у праці «Націоналізм», у якій він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації. Він заложив основи в українській політико-правовій думці теорії так званого «інтегрального націоналізму». На початку ХХ ст. «інтегральний націоналізм» поширюється не тільки в Західній, а й в Східній Європі. Найбільший вплив ця теорія мала в запізнілих націях (Німеччина, Італія, Японія). Характерні риси «інтегрального націоналізму» – крайній радикалізм, войовничість, експансіонізм.

Дмитро Донцов заклав основи ультра-радикальної теорії «інтегрального націоналізму» головну увагу приділяв створенню української нації як самосвідомої, суспільної, культурної, правової і політичної одиниці, що є передумовою створення власної держави. В роботі «Націоналізм» він визначив основні вимоги націоналізму: 1. Воля до життя. 2. Воля до влади. 3. Воля до експансії. 4. Романтизм. 5. Догматизм.

Д. Донцов намагався обґрунтувати українську самостійницьку політику: 1. Внутрішню (виховання на засадах західної культури). 2. Зовнішню (повна сепарація від Росії). На початку своєї діяльності Д. Донцов стояв на позиціях соціал-демократії, активно вів пропаганду марксистських теорій, але згодом зневірився і розчарувався в них. Пізніше знайшов собі іншого кумира – Ф. Ніцше. Він був у захопленні від більшовиків, фашистів, вказуючи на те, що вважає прийнятним для української боротьби за державність: треба брати приклад з того, як вони захопили владу.

Головним у житті окремої людини Д. Донцов вважав не інтелект, а волю з її виявами самолюбства, ненависті, любові. Для створення і виховання «нової людини», яка б горіла любов'ю до своєї нації, важливим і позитивним є ірраціоналізм, експансія, насильство, фанатизм. Така «нова людина» повинна визнавати моральним лиш те, що зміцнює її силу та забезпечує зростання.

Концепція «інтегрального націоналізму» Д. Донцова включає, як він сам вказував, три вихідних елемента: 1. Росія – найголовніший

ворог України. 2. Селянство – хребет нації і держави. 3. Необхідність сильного відчуття мети і волі. Ідеал Д. Донцова – державний лад у вигляді «селянської дрібнобуржуазної республіки». Націоналістична політико-правова ідеологія Д. Донцова дала поштовх розвитку тієї суспільно-політичної та правової думки, що сповідувала принцип: мета виправдовує засоби. Однак, що важливо, радикальний націоналізм ніколи не був ані першим, ані основним носієм української національної ідеї.

Творення національної української державності було змістом життя видатного українського мислителя **В'ячеслава Липинського** (1882–1931). Народився 17 квітня 1882 р. в селі Затурці на Волині в шляхетській родині. Освіту здобував в гімназіях Житомира, Луцька, Києва. Саме у Києві захоплюється ідеями українофільства, приймає участь у просвітніх гуртках. Навчався в Ягелонському університеті Кракова (1903 – 1906) та Женевському університеті (1906), потім знову у Кракові. Вивчав історію, політику, право, агрономію.

У 1908 р. повертається в Україну, біля Умані купує собі маєток, де з'являються його перші теоретичні та політико-правові вчення, присвячені українській національній ідеї, за державну незалежність України. У тому ж 1908 р. приймає участь у «з'їздах хліборобів» в Умані, Києві, Луцьку, виступає з доповіддю «Шляхта на Україні - її участь у житті українського народу на тлі історії». У 1914 р. обирається членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, приймає участь у створенні Союзу визволення України.

Під час Першої світової війни Липинський служив у російській армії. В 1917 р. створює українізовані військові частини на Полтавщині. Але Генеральний Секретаріат військових справ Центральної Ради поставився до цього з недовірою. У червні 1917 р. виступає співзасновником Української демократично-хліборобської партії, яка згодом підтримує гетьманський переворот П. Скоропадського. Під час Гетьманату В. Липинського призначили послом України в Відні. На цій посаді він перебував до 1919 р. Потім залишається в еміграції та живе в Австрії.

У 1920 р. у Відні В. Липинський стає співзасновником та головним ідеологом Союзу гетьманців-державників, який 1922 року очолив П. Скоропадський. Союз мав свої відділи у Польщі, Чехії, Німеччині, Югославії та Туреччині, справляв значний вплив на українські емігрантські кола.

В 1926–1927 рр. створює та очолює кафедру української державності в Українському науковому інституті в Берліні. В цей час виходять основні роботи Липинського: «Україна на переломі 1657 –

1659 рр.», «Листи до братів-хліборобів 1920 – 1925 рр.», «Хліборобська Україна 1926 р.». Створює політичну організацію «орденського» типу – «Український союз хліборобів-державників» (УСХД), яка проіснувала до 1930-х рр.

14 липня 1931 р. біля Відня в санаторії від туберкульозу легенів В'ячеслав Липинський помер. Його поховали в рідному селі Затурця.

Липинського називають представником українського макевіалізму. В політиці і праві на перше місце ставить інтерес національної державності. Українська нація роз'єднана політично, ідейно, культурно. Тому потрібно створити свою державу. «Без власної української держави не може бути Української нації, а без Української нації не може бути на Українській землі громадського життя», писав Липинський. В його класичній політико-правовій роботі «Листи до братів-хліборобів» запропонована логічна схема й правова теорія державності. В. Липинський виступив як самостійник та монархіст. За своє життя він двічі змінював свої політико-правові погляди: один раз – у бік демократії, другий раз – до конституційної монархії.

Формування концепції української державності В'ячеслава Липинського відбувалося на тлі роздумів про причини поразки у визвольних змаганнях 1917 – 1920 рр. Першоджерелами української державності він вважав часи Козаччини. На його погляди значний вплив справили теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельса, з якими В. Липинський познайомився ще під час своїх студій у Швейцарії. 1. Скрізь і завжди є активна меншість, яка організує, дає провід і править – і є пасивна більшість, яку організують, якій дають провід і якою правлять. 2. Складові суспільства – класи, які поділяються відносно виконання ними однієї суспільної функції та стилю життя. Продуктивні класи – аграрний (хліборобський) та промисловий. Непродуктивні – інтелігенція, фінансисти та комерційна буржуазія. 4. Необуздане хамство (абсолютний брак любові до своєї громади, натомість любов лише до себе) багато разів розвалювало Українську Державу. Тому державотворення повинна забезпечити еліта нації. Найбільший державотворчий потенціал у аграрному класі. 5. В реальному житті народні маси намагаються персоніфікувати свої національні змагання, пов'язуючи їх з ім'ям певного політичного діяча. 6. Необхідною формою персоніфікації національної ідеї є монархія – державно-національне українське Гетьманство.

За схемою В. Липинського існують такі форми державного устрою:

1. «Демократія» – державна влада за цих умов потрапляє до рук «багатіїв-плутократів» або до рук найнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції. Державна влада стає знаряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Це підриває основи дисципліни і правопорядку.

2. «Охлократія» – форма державного устрою або тип, який В. Липинський відносить до революційної диктатури, фашизму, більшовизму. Для цієї системи характерне зосередження політичної і духовної влади в одних руках. У минулому «охлократія» складалася з кочовиків, а в новітні часи з декласованих елементів. За такого державного устрою панівною стає монолітна військово-бюрократична ланка, яка легко маніпулює юрбою.

3. «Класократія» – форма державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежуча» конституційна монархія. На чолі держави має бути монарх (гетьман), влада якого є легітимною. Для В. Липинського ця форма вважалась найприйнятнішою.

Українське гетьманство він описував, як конституційну монархію, засновану на принципах «класократії». 1. Гетьман – як суверен національної державності, голова оборони і голова кабінету міністрів. 2. Двопалатний парламент. Нижча палата (Рада земель) – представники окремих земель, обрані на підставі загального, рівного, таємного і пропорційного виборчого права. Вища палата (Трудова Рада) – представники класократичних організацій – визнаних державою професійних спілок: хліборобські, робітничі, кооперативні тощо. 3. Територіальний устрій – землі з широкими повноваженнями. 4. Основні засади політики держави: гарантія недоторканості особи, забезпечення права приватної власності на землю, проведення аграрної реформи, об'єднання всіх українських земель.

Головним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього – це всі громадяни держави. В. Липинський обстоював тезу «через державу до нації», на відміну від ідей Дмитра Донцова – «через націю до держави». 1. Формування політичної нації базується на «територіальному патріотизмі», коли від ототожнення себе з певним етносом, приходять до ототожнення себе з певною територією. 2. Говорити про існування української нації можна лише коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності. 3. Українцем є всякий, хто хоче щоб Україна перестала бути колонією. 4. Націоналізм буває двох

типів: державно-творчим і державно-руйнівним, перший тип є патріотизмом, а другий – шовінізм.

В. Липинський у своїй політико-правовій концепції стверджував, що тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує її від економічного розпаду та кривавої анархії. І будувати її треба самим українцям: «Ніхто нам не збудує держави, коли собі самі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути».

Тема 13. Політична наука та освіта в Україні у 1939-1991 рр.

1. *Розвиток соціально-політичної думки у 1920-1930-ті роки.*
2. *Суспільно-політичні процеси 1940-1950-х років та їх відображення в політичній думці періоду.*
3. *Відродження національно-правових ідей у часи «Хрущовської відлиги».*
4. *Політологічний ренесанс 1990-х років в Україні.*

Поразка національної революції змінила умови формування поглядів на політику, державу і право. Як розвивалася політико-правова думка безпосередньо в радянській Україні? Відповідь на це питання дав командувач Червоної армії Лев Троцький, який відкрито заявив, що «радянська влада протрималася на Україні до сих пір (і протрималася нелегко) в основному силою Москви, великоруських комуністів і Червоної армії».

Це було заявлено наприкінці 1920 р. і водночас намітилась тенденція до повної політизації громадського наукового життя.

Наявність даної тенденції дала змогу виділити в розвитку соціально-політичної думки два етапи: перший – з початку 20-х років до початку 30-х, другий – 30-ті роки. У межах першого періоду соціально-політична думка розвивалась в економічному і контексті практичної реалізації НЕПу (Нової економічної політики). Для нього характерний розвиток науково-комуністичної та правової думки, проведення лінії «воєвничого матеріалізму» і ідеології революційного марксизму.

У межах другого періоду розвиток соціально-політичної думки звівся до: 1. Публікації та вивчення «Короткого курсу ВКП(б)», для закладення фундаменту тоталітарному сталінському режиму. 2. Створення КПУ (основа закладена в 1918 р.) 3. Створення системи політико-правової освіти. 4. Створення радянських партійних шкіл. 5. Створення в Харкові та відкриття Комуністичного Університету ім. Артема. 6. Відкриття українського інституту марксизму-ленінізму.

7. Відкриття в Харкові інституту політичної освіти. 8. У вищих навчальних закладах почали вивчати вчення Маркса, Енгельса, Леніна. 9. Усі політико-правові теорії, думки, погляди, ідеології підпорядковувались марксистсько-ленінській політиці.

Напочатку 1931 р. за наказом Сталіна в Україну з Москви приїхало 30 вірних сталінських учених на чолі з М. Мітіним та І. П. Юдіним, які провели «більшовизацію науки». Було зроблено висновок, що «наука, яка не є в наш час соціалістичною, не є власне наукою» (Под знаменем марксизма-ленинизма. – 1930. – № 10–12. – С. 17).

Після трагічної смерті М. Хвильового (1893-1933), українського письменника, публіциста, політичного діяча було поставлено крапку в розвитку незалежної суспільно-політичної думки України. Все населення примусово вивчало «Короткий курс ВКП(б)», бо вважалося, що це не просто підручник, а останнє «откровлення» марксизму-ленінізму, і всі повинні його вивчати і жити за ним. Українська політико-правова думка звелася до коментування марксистсько-ленінсько-сталінської політичної доктрини.

У 1933 р. в Україну знову приїхав М. Мітін для «углублення большевизации украинской науки». В результаті цієї роботи українські науковці, письменники, публіцисти, теоретики масово поїхали не за своєю волею освоювати північні простори Росії. Українських теоретиків політико-правової думки поділили на такі табори: 1. Націоналісти-фашисти. 2. Меншовики-троцькісти-зинов'євці. 3. Болото. На той час вже непотрібні були творчі розробки. Головним стало цитувати Маркса, Енгельса, Леніна і, особливо, Сталіна. За два неповних роки лише в Україні розійшлося біля 5 млн. примірників «Короткого курсу ВКП(б)».

Соціально-політичні вчення в Україні з початку 1930–1931 рр. будувалась в основному на поглибленні жорстокості мір покарання. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРС за ініціативою Сталіна приймає «Закон про охорону майна соціалістичної власності». Л. Каганович заявив, що «такий закон буде жити десятки і сотні років». Цей «закон» кожного, хто намагався щось вкрасти, автоматично зараховував «ворогом народу». Злочин закінчувався розстрілом, а при пом'якшуючих обставинах – 10 років і конфіскація всього майна, амністія не передбачалася. За жменю зерна, зірваний колосок людина несла жорстоке покарання. В народі цей закон отримав назву «закон про п'ять колосків».

Тільки за п'ять місяців, а точніше за 4,5 місяця 1932 р. після прийняття цього закону було засуджено 54.645 людей, із них – 2110 до вищої міри покарання. 23 серпня 1934 р. був зроблений додаток до

Закону від 7 серпня 1932 р. Коли виявлялось не правильна вага або тканину обмірювали з порушенням – це каралося позбавленням волі до 10 років.

В народі все це законодавство отримало назву «полювання на відьму», що розпочалося в 1930 р. При чому до цього процесу активно залучалися пересічні громадяни. Так, ще у 1925 р. у журналі «Советская юстиция» було поміщено заклик: «Развивайте способность доноса и не пугайтесь за ложное донесение». Як зазначав згодом, С.Д. Ігнат'єв, який з 1935 р. займав низку керівних постів у ЦК ВКП(б), а у 1951 – 1953 рр. був Міністром держбезпеки СРСР, у картотеках НКВС – МДБ містилися відомості про більш ніж 10 мільйонів інформаторів, як платних так і з «морально-ідейних міркувань».

8 червня 1934 р. ЦВК СРСР прийняв нову постанову про покарання за «зраду Батьківщині». Для даного злочину була передбачена вища міра покарання або, за пом'якшуючих обставин, 10 років ув'язнення з конфіскацією майна. Члени родини зрадника втрачали права і їх примусово висилали у віддаленні райони Сибіру на 5 років. В цей час Й. Сталін заявляв народу, що «син за батька не відповідає». Все це законодавство було автоматично і повністю включено в Кримінальний кодекс УРСР.

Починаючи з 1930 р. було ліквідовано все, що носило якісь демократичні принципи судочинства. Стали відбуватися масові репресії без суду, слідства. 10 червня 1934 р. в Кримінально-процесуальний кодекс УРСР були внесені зміни про повний перехід до надзвичайного стану в роботах судів та судочинства.

Починаючи з 1937 р. Й. Сталін особисто від імені ЦК ВКП (б) дав наказ органам НКВС застосовувати тортури, а в 1939 р. ще раз підтвердив цю директиву.

16–19 липня 1938 р. в Інституті права АН СРСР відбулася I Народа з питань розвитку науки Радянської держави в сфері права. Головну доповідь зробив директор Інституту права АН СРСР, прокурор СРСР А. Вишинський. Ця нарада нанесла остаточний удар по вченню про державу та право. Були знищені концепція поділу влади, презумпція невинності тощо.

Головна тенденція розвитку політики та права звелась до максимальної централізації законодавства в одних руках. Тільки починаючи з 1957 р. стали повертатися до: 1. «Поновлення прав робітників». Робітник отримав право за власним бажанням звільнитися з роботи, попередивши адміністрацію за два тижні. 2. З 1958 р. всі підприємства переводилися на «семи годинний робочий день». 3. В колгоспах селяни не мали паспортів, працювали за «трудодні», треба

було як мінімум відпрацювати 60–100 трудоднів на рік. З 1958 року почали вводити мінімальну грошову оплату селянам, пізніше вони отримали право по хворобі не виходити на роботу і йти на лікарняний, отримувати пенсію сміхотворну 10–12 крб. на місяць. З 1958 р. селянам почали видавати паспорти і люди отримали можливість покинути місце проживання. 4. Кримінальне право поступово ліквідувало норми військового стану, а з 1955 р. «достроково» стали звільняти німецьких військовополонених. 28 грудня 1960 р. Верховна Рада УРСР затвердила новий Кримінальний кодекс, з відповідними нормами.

Зміни відбулися і у системі судочинства. Так, у 1953 р. після смерті «вождя» Й. Сталіна, було ліквідовано «Особое совещание», орган, який мав право без суду і слідства застосовувати вищу міру покарання та інші репресивні заходи. Почався процес реабілітації жертв сталінського терору. Тільки в Україні було створено понад 100 комісій, які мали право проводити і реабілітації, і помилювання. Було переглянуто 5,5 млн. справ. Це була доказова база про страшні масштабні репресії. Не розглядалися справи репресованих в 1920–1930 рр., учасників ОУН-УПА і всіх тих, хто так чи інакше був пов'язаний з ідеями націоналізму.

Але, не дивлячись на відчутні пом'якшення законодавства, продовжувалася традиційна для Росії та СРСР політика знищення української національної свідомості. У 1954–1959 рр. в Україні розпочалась нова «компанія боротьби з антирадянською діяльністю». В Україні органами МГБ/КДБ за цей період було заарештовано понад 3,5 тисяч націоналістів. Показові та закриті суди прокотилися по всій Україні.

Процес розвитку національно-правових ідей почав відроджуватися у часи «Хрущовської відлиги» у 60-ті роки ХХ ст. Представники її увійшли в історію як «дисиденти», або «шістдесятники». Це були письменники, журналісти, історики, психологи, юристи: С. Вірун, М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, І. Кандиба, С. Караванський, Л. Костенко, Л. Лук'яненко, В. Мороз, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін. Їхні твори зробили значний внесок у загальний розвиток української політико-правової думки. «За умов накинутої одностайності, – писав І. Лисяк-Рудницький (1919-1984) український політико-правовий діяч, професор університетів у Філадельфії та Вашингтоні (США), Едмонтоні (Канада), – неортодоксальні ідеї діяли як каталізатори сил оновлення».

За часи радянської влади було прийнято чотири Конституції. І. 1918 р. Конституція РСФСР. II. 1924 р. Конституція СРСР, який на той

час складався з чотирьох республік: РСФСР, Україна, Білорусь, Закавказька федерація. III. 1936 р. Конституція побудови соціалізму, в народі Сталінська. IV. Остання, 1977 р. Конституція побудови розвинутого соціалізму – Брежневська.

Згідно радянським правилам, відразу за новою Конституцією СРСР приймалися нові конституції союзних республік. Тож, після вступу України до СРСР, відповідно до союзних приймалися Конституції УРСР 1925 та 1938 рр., а 20 квітня 1978 р. Верховна Рада УРСР прийняла останню Конституцію УРСР, що зі змінами діяла вже і перші роки незалежної України.

В квітні 1986 р. в СРСР розпочалася перебудова (перестройка), а у березні 1990 р. був прийнятий закон «О собственности в СССР». Було вказано на три основні форми власності. 1. Власність громадян. 2. Колективна власність. 3. Державна власність. Допускалася власність зарубіжних держав.

28 червня 1991 р. була опублікована концепція нової Конституції України, яка була пронизана ідеалами правової держави. В цілому законодавчий період перебудови заклав правову основу для радикальних соціально-економічних та політико-правових змін.

У 90-ті роки ХХ ст. в Україні почався справжній політологічний ренесанс. Це призвело до прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет УРСР, яка значно підсилювала позиції республіки по відношенню до Москви та розпочала процес, що завершився отриманням незалежності. Слід зазначити, що всі Конституції СРСР формально передбачали можливість виходу республік зі складу Союзу. Зокрема, це було встановлено нормою ст. 17 Конституції СРСР 1936 р., та нормою ст. 72 Конституції СРСР, що діяла на той час та передбачала, що «за кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР». Адже радянська влада, спираючися на репресивний апарат, була впевнена, що ніколи цього не допустить. Але, як виявилось, неможливо довічно опиратися об'єктивному ходу історії.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Постанову «Про проголошення незалежності України». 30 серпня Президія Верховної Ради України видала Указ «Про заборону діяльності Комуністичної партії України», а 4 вересня у Києві над будинком Верховної Ради піднято національний синьо-жовтий прапор.

1 грудня 1991 р. проведено Всеукраїнський референдум та вибори Президента України. В ході референдуму 90,32 % його учасників висловилися за незалежний шлях розвитку України. Першим Президентом незалежної України на альтернативній основі

було обрано Л. М. Кравчука. Розпочався новий етап розвитку правової думки в Україні.

Тема 14. Політико-теоретичний контекст становлення сучасної незалежної України

1. Новітні тренди загальної теорії політики, держави і права та теорія сучасного конституціоналізму.

2. Актуальні дослідження соціально-політичної сфери.

Зміст сучасного етапу формування державотворчих концепцій України відповідав потребам трансформації української держави до правової, соціальної, демократичної, а українського суспільства – до громадянського. Нові концепції та теорії перевірялися часом у процесі реалізації судової, адміністративної, політичної реформ, у ході чергових та позачергових виборів до Верховної Ради України 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2019 рр. та виборів Президента України, особливо 2004-2005, 2010, 2014, 2019 рр.

Реалізацією новітніх соціально-політичних підходів стало прийняття Конституції України 1996 р., а також перебіг конституційного процесу, пов'язаний із змінами до Конституції, внесеними у 2004, 2010 та 2014 рр., розробкою проектів нової редакції Основного Закону різними політичними силами, представленими в українському соціумі.

Основними напрямками формування соціально-політичних поглядів щодо розвитку держави і права в незалежній Україні слід вважати становлення загальної теорії держави і права, що базується на принципово нових методологічних підходах і принципах епохи постмодернізму. На таких засадах вибудовується розуміння системи права, сформульоване в працях П. Рабіновича, О. Копиленка, Ю. Оборотова, М. Цвіка та багатьох інших правників, що представляють різні школи права, – Київську, Харківську, Одеську, Львівську. Домінуючим концептуальним ядром у цих підходах стали проблеми прав людини як пріоритет будь-якої моделі розвитку і держави, і права. Права людини розглядаються як основа правової системи в цілому, а забезпечення їх дотримання як головне завдання держави. В цьому аспекті болючою проблемою є створення ефективних механізмів забезпечення та реалізації прав людини, пошук шляхів переходу від декларацій до їх практичного втілення. Розв'язання цієї проблеми вбачається одним з основних завдань української правової науки і політичної практики.

Тісно пов'язаний з даним напрямком новітньої української політичної думки процес формування теорій, що стосуються проблем сучасного конституціоналізму та конституційного процесу. Підвалини, закладені провідними фахівцями, такими як М. Козюбра, М. Орзіх, О. Скрипнюк, В. Погорілко, Ю. Шемшученко, В. Шаповал та багатьма іншими, акцентували увагу на двох складових – права держава та громадянське суспільство. В центр виведено механізм взаємодії та взаємозв'язків інститутів держави та інститутів громадянського суспільства. Особливий наголос робиться на змістові демократичної, правової, соціальної держави як пріоритетного напрямку державотворення на сучасному етапі. Аналізуються також новітні правові та політичні технології, що забезпечують незворотність суспільного прогресу та підвищують ефективність трансформаційних процесів сучасної української держави.

Окремо слід відзначити широку дискусію, що розгорнулася в політичній і правовій площині щодо пошуку оптимальної форми правління в Українській державі. Цю дискусію було розпочато в середині 90-х років ХХ ст. під час розробки та прийняття нової Конституції України, і в той час більшість схилилася саме до президентської республіки. Але за останні роки конституційна теорія та практика поступово еволюціонували до парламентсько-президентської республіки, що було реалізовано під час конституційної реформи 2004 р. Разом з тим події у державному, правовому та політичному житті України засвідчили недосконалість такої моделі, в яку було закладено багато суперечностей та неузгодженостей між повноваженнями окремих гілок влади. Перед українською наукою конституційного права постало завдання пошуку та обґрунтування шляхів подальшого вдосконалення конституційної моделі розподілу влади. При цьому можна виділити два основні підходи. За одного з них обстоюється необхідність продовження взятого у 2004 р. курсу, логічним завершенням якого став би перехід до парламентської республіки. В рамках же іншого підходу, з огляду на певний негативний досвід існування парламентсько-президентської моделі, і передусім її нестабільність, вважається за доцільне повернення до президентської республіки. Частково це було реалізовано у 2010 р. рішенням Верховної Ради України щодо відновлення Конституції у редакції 1996 р, але у 2014 р. знову відновлено парламентсько-президентську модель.

Глибока політична криза і фактично військове протистояння у боротьбі за державність, починаючи з лютого – березня 2014 р. знову загострило питання щодо необхідності конституційних змін задля

реформ та стабілізації суспільства. Тож, у 2015 р. було заявлено про створення нової конституційної комісії.

Більшої конкретики набувають політико-правові теорії, які стосуються безпосередньо окремих галузей та напрямків реформування української держави та її управлінської та правової системи на сучасному етапі. Зокрема найбільш яскравими прикладами є запроваджені в Україні Адміністративна реформа та Судова реформа, в рамках яких відбулися значні зміни в організації систем виконавчої та судової влади. Однак однією з ключових проблем у цьому аспекті залишилась необхідність пошуку шляхів подолання такого негативного явища, як корупція та створення механізмів, які б забезпечили пріоритет прав людини та інтересів суспільства в діяльності органів публічної влади. Тож постало питання теоретичного обґрунтування і практичних змін адміністративної і судової систем, наближення їх до європейських стандартів.

Особливо слід відзначити напрямки розвитку української соціально-політичної науки, пов'язані з інтеграцією України до глобальних світових та європейських процесів. Це включає формування та розвиток поглядів на місце нашої держави в умовах глобалізації та інформатизації, реалізації програмних документів щодо розбудови інформаційного суспільства, участі України в багатосторонній торговельній системі, створеній в рамках Світової організації торгівлі, вирішення завдань щодо інтеграції України до Європейського Союзу та адаптації національного законодавства до вимог останнього та ін. З 2014 р. ці питання стали пріоритетними і в теоретичній, і в практичній площині. А набуття статусу кандидата в члени ЄС з 2022 р. надають даній проблематиці нового імпульсу.

Ціла низка проблем щодо реформування окремих галузей національного законодавства, необхідних для впровадження суспільних реформ, знаходить відображення в роботах фахівців із адміністративного, кримінального, цивільного права. Це такі автори, як В. Аверянов, О. Бандурка, Ю. Бітяк, Є. Додін, С. Ківалов, В. Тацій та багато інших провідних фахівців.

Значний внесок в створення фундаментальних засад сучасної політики України роблять фахівці Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, Інституту стратегічних досліджень, інших дослідницьких центрів, а також науковці провідних закладів вищої освіти Києва, Одеси, Львова, Харківа, Дніпра тощо.

Фундаментальні праці багатьох українських політологів, правників допомагають осмисленню проблем сучасної демократії, гарантій природних та позитивних прав людини, динаміки ціннісних

орієнтації суспільства, формування сучасної правової та політичної свідомості і культури та інших важливих теоретико-методологічних та прикладних проблем перспективного розвитку держави і права на нинішньому цивілізаційному етапі.

Нові концептуальні розробки утверджуються на ґрунті відродження національних традицій, поєднаних із запозиченням зарубіжного досвіду, впровадженням новацій. Але головним при цьому має бути відсутність як зайвої ідеалізації так і недооцінки політико-правових реалій, їх впливів і наслідків для політичного, правового і державотворчого процесів в Україні.

Подібні підходи цілком вписуються в світові тенденції розвитку вчень про політику, державу і право, відповідаючи на виклики глобального світу і водночас зберігаючи самоідентичність в умовах діалогу цивілізацій і культур.

Динамізм же сучасної соціально-політичної думки України цілком обумовлений практикою реформ, що охоплюють різні сфери життєдіяльності суспільства і визначають потреби концептуального їх забезпечення. Соціально-політичні теорії в такий спосіб набувають прикладного характеру, що значно підвищує їх соціальну цінність.

В умовах військової агресії РФ проти України, що розпочалась в 2014 р. і набула характеру повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., виникла нагальна потреба в нових наукових розробках стосовно захисту незалежності держави та продовження її демократичних трансформацій. І політологічна та юридична науки мають відігравати провідну роль у вирішенні цих суспільно значущих завдань.

V. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

1. Предмет та методологічні основи навчального курсу «Соціально-політична думка України».
2. Поняття, структура та типи політико-правових доктрин. Класифікація політико-правових поглядів та ідей українських мислителів.
3. Джерела з історії політичної думки України. Методи пізнання історії політичної думки України.
4. Періодизація розвитку соціально-політичної думки в Україні.

ТЕМА 2. ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

1. Початки вітчизняного політичного мислення. Прийняття християнства та поширення теологічної літератури на Русі.
2. Іларіон та його «Слово про закон і благодать».
3. «Повчання» Володимира Мономаха.
4. Політична ідеологія у літописній літературі.

ТЕМА 3. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ ЗА ДОБИ РЕНЕСАНСУ

1. Політико-правові погляди Станіслава Оріховського.
2. Політико-правові погляди прихильників та супротивників унії католицької та православної церков.
3. Церковні братства та їх вплив на зростання політичної свідомості українського народу.

ТЕМА 4. РОЛЬ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ І ЇЇ ПРЕДСТАВНИКІВ В ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

1. Суспільно-політичні погляди П. Могили.
2. Києво-Могилянська академія та політико-правові ідеї її чільних представників.
3. Політико-правові ідеї Феофана Прокоповича.
4. Погляди Семена (Стефана) Яворського.

Тема 5. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ПРАВОВА ДУМКА ДОБИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Внесок Богдана Хмельницького в українське державотворення.
2. Політико-правові ідеї України часів Руїни.
3. Юрій Немирич та його концепція Великого князівства Руського.
4. Пилип Орлик та його Конституція в історії політичної думки України.

Тема 6. ВІТЧИЗНЯНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА У XVIII СТОЛІТТІ

1. Політико-правова концепція Феофана Прокоповича.
2. Суспільно-політичні та правові погляди Г. С. Сковороди.
3. Участь депутатів від України в Уложенній комісії. Політико-правові погляди Я. П. Козельського (депутата).
4. Політико-правове учення С. Ю. Десницького.

Тема 7. ВІТЧИЗНЯНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

1. Політико-правові погляди декабристів. Політична програма Південного товариства декабристів.
2. Кирило-Мефодіївське братство та політико-правові погляди його представників
3. Політико-правове учення К. О. Неволіна.
4. М. Д. Іванишев та його внесок у вивчення історії слов'янських законодавств.

Тема 8. ВІТЧИЗНЯНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

1. М.П. Драгоманов як політичний мислитель та його концепція вітчизняного лібералізму.
2. Державно-правові погляди В. Б. Антоновича та його роль у дослідженні історії українського права.
3. Зародження соціалістичного напрямку в історії політичної думки в Україні.

Тема 9. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Політико-правові погляди Т. Г. Шевченка.
2. Еволюція суспільно-політичних поглядів І. Я. Франка.
3. Політико-правові погляди Панаса Мирного та І. С. Нечуя-Левицького.
4. Суспільно-політичні погляди Лесі Українки.

Тема 10. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

1. Політична концепція та конституційний проект М. Міхновського «Основний Закон «Самостійної України» Спілки Народу Українського».
2. Політична концепція Ю. О. Бачинського.
3. Концепція української історії М. Грушевського та її політичний характер.

ТЕМА 11. УКРАЇНСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

1. Політико-праве вчення Б. О. Кістяківського.
2. Політико-правові погляди Є. Ерліха.
3. Спадщина С. С. Дністрянського.

Тема 12. ВІТЧИЗНЯНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА У РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТА МІЖВОЄННИЙ ЧАС (1917-1939 рр.)

1. Політичні та конституційні проекти часів Української революції. О. О. Ейхельман.
2. Радянська політична думка та її видатні представники в Україні.
3. Політична думка української еміграції. Ідейно-теоретична спадщина Д. І. Донцова.
4. Погляди В. І. Липинського на становлення української національної держави. Класократія як ідеал державності.

**Тема 13. ПОЛІТИЧНА НАУКА ТА ОСВІТА В УКРАЇНІ У
1939-1991 рр.**

1. Відновлення університетської освіти у повоєнний час. Створення Інституту держави і права АН УРСР.
2. Політичні діячі України 60-90 рр. Ідеологія дисиденства. М. Горинь, В. Чорновол, Л. Лук'яненко.
3. Дослідження у галузі теорії політики та держави. П. Недбайло, О. Сурілов, В. Копейчиков, І. Курас, П. Рабінович.
4. Дослідження у галузі історії політики, права і держави. Б. М. Бабій, А. П. Ткач, А. Й. Рогожин, М. М. Рогожин.
5. Дослідження у галузі міжнародних відносин. В. Е. Грабар, В. М. Корецький.

**Тема 14. ПОЛІТИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ
СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

1. Формування нової парадигми гуманітарної освіти. Становлення нових центрів освіти.
2. Дослідження у галузі загальнотеоретичної підготовки.
3. Дослідження у галузі історії політики, права і держави.
4. Дослідження у галузі світової політики та міжнародних відносин.

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Етапи становлення і розвитку української соціально-політичної думки

1. Предмет історії соціально-політичної думки України як самостійної гуманітарної дисципліни. Поняття, структура та типи політико-правових доктрин. Класифікація політико-правових поглядів та ідей українських мислителів.

2. Мета, завдання і значення курсу, його місце в системі гуманітарних наук та вищої юридичної освіти.

3. Джерела з історії політичної думки України. Методи пізнання історії політичної думки України.

4. Місце курсу в системі історичних, суспільних і юридичних дисциплін.

5. Пізнавальне, світоглядне, прикладне значення курсу.

6. Основні підходи до вивчення політичних ідей.

7. Періодизація розвитку політичної думки України.

Характерні ознаки і відмінності етапів правової і політичної думки України.

Тема 2. Зародження соціально-політичної думки за доби Київської Русі

1. Витоки суспільно-політичних поглядів українського народу.

2. Ранні форми держави та зародження і розвиток політичних думок у давніх русичів-українців.

3. Прийняття християнства та поширення теологічної літератури на Русі. Вплив візантійської політичної та правової культури на розвиток політичної та правової думки на Русі.

4. Співвідношення державної влади, церкви й людини в «Ізборнику Святослава 1076 р.».

5. Проблеми походження слов'ян і взаємовідносин світської й церковної влади у поглядах Ф.Печерського і «Повісті временних літ» Нестора.

6. Ідеї єдності Русі і централізованої державної влади у творах К. Туровського

7. Початки вітчизняного політичного мислення. Іларіон та його «Слово про закон і благодать».

8. «Повчання» Володимира Мономаха як синтез основних політичних проблем часів Київської Русі.

9. Політична ідеологія у літописній літературі.

10. Політико-правові ідеї у Галицько-Волинському літописі та «Слові о полку Ігоревим».

Тема 3. Соціально-політична думка України за доби Ренесансу

1. Ідеологія ісіхазму. Характеристика ідейних течій «нестяжателів» та «йосифлян».
2. Реформаційні і гуманістичні ідеї в Україні.
3. Місце Люблінської та Брестської унії у політичному житті країни.
4. Українські гуманісти доби Ренесансу: загальна характеристика, течії, твори. Політико-правові погляди Станіслава Оріховського.
5. Політико-правові аспекти Реформації та Контрреформації на українських землях. Петро Скарга. Полемічна література. Іван Вишенський. Христофор Філалет. Кирило Транквіліон-Ставровецький. Мелетій Смотрицький. Йов Борецький. Лаврентій Зизаній та Степан Зизаній.
6. Церковні братства та їх вплив на зростання політичної свідомості українського народу. Культурно-освітня та науково-літературна діяльність українських братств.
7. Український та польський сарматизм. Ян Длугош.

Тема 4. Роль Києво-Могилянської академії і її представників в процесі українського державотворення

1. Значення Києво-могилянської академії для розвитку соціально-політичної думки.
2. Внесок Петра Могили.
3. Політико-правові ідеї Феофана Прокоповича.
4. Погляди Семена (Стефана) Яворського.

Тема 5. Соціально-політична думка доби Козацько- Гетьманської держави

1. Ідеї волі і демократії в політичному житті козацтва.
2. Роль Запорізької Січі в розвитку політичної свідомості українського народу і підйому національно-визвольного руху.
3. Суспільно-політичні засади козацько-гетьманської держави.
4. Державотворча діяльність Б.Хмельницького.

5. Політико-правова характеристика відновленої української державності Гетьманщини. Фактори, що послаблювали і руйнували українську державність.

6. Державна діяльність і політичні погляди гетьманів періоду Руїни.

7. Суспільно-політичні ідеї козацьких літописів.

Тема 6. Вітчизняна соціально-політична думка у XVIII столітті

1. Конституційна автономія України у Російській державі: реалії політичного протистояння та його відображення у суспільно-політичній думці української еміграції XVIII ст.

2. Українське просвітництво та його політичні орієнтири. Політико-правова концепція Феофана Прокоповича. Суспільно-політичні погляди Стефана Яворського.

3. «Права, за якими судиться малоросійський народ» в історії української правової думки.

4. Суспільно-політичні та правові погляди Г. С. Сковороди.

5. Участь депутатів від України в Уложенній комісії. Політико-правові погляди Я. П. Козельського (депутата).

6. Політичні погляди В. В. Капніста.

7. Дослідження у сфері філософії та теорії права. Політико-правове учення С. Ю. Десницького. Політико-правові погляди Я. П. Козельського (філософа).

Тема 7. Вітчизняна соціально-політична думка у першій половині XIX століття

1. Вплив західноєвропейської філософської системи на українську політичну думку.

2. Ідейно-політичні погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства.

3. Українська суспільно-політична думка в Західній Україні.

4. Суспільно-політичні ідеали праць «История Русів» та «История малой России».

5. Суспільно-політичні погляди М. Максимовича.

6. Історіософські та суспільно-політичні ідеї М. Костомарова.

7. Витоки світогляду Т. Шевченка, його національно-політичні погляди.

8. Діяльність М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького.

9. Революція 1848 р. і програма західноукраїнської автономії.

Тема 8. Вітчизняна соціально-політична думка у другій половині XIX століття

1. Політичні концепції В. Антоновича.
2. Суспільно-політичні ідеї М. Драгоманова.
3. Соціалістичні ідеали С. Подолинського.
4. Федералістська концепція держави та ідея єдності українського народу у поглядах О. Терлецького.
5. Суспільно-політичні думки І. Франка про державу, її походження, сутність і форми.
6. Політичні програми перших українських партій.
7. Специфіка української соціал-демократії. Сутнісні засади соціал-демократії в політичних поглядах В. Левинського.

Тема 9. Політико-правові аспекти класичної української літератури

1. Політико-правові погляди Т. Г. Шевченка.
2. Спадщина Т. Шевченка як невіддільне явище соціально-політичного життя і української політичної думки.
3. Еволюція суспільно-політичних поглядів І. Я. Франка.
4. Політико-правові погляди Панаса Мирного та І. С. Нечуя-Левицького.
5. Суспільно-політичні погляди Лесі Українки.

Тема 10. Формування національно-державницької ідеології в Україні

1. Поняття «політична ідея», «державницька ідея», «національна ідея», «ідеологія».
2. Фактори, що сприяють розвитку державницької ідеї.
3. Основні етапи розвитку ідеї української державності.
4. Ідея національного визволення українського народу від російського панування та його самовизначення.
5. Політична концепція та конституційний проект М. Міхновського «Основний Закон «Самостійної України» Спілки Народу Українського».
6. Політична концепція Ю. О. Бачинського.

7. Концепція української історії М. Грушевського та її політичний характер. Еволюція поглядів М. Грушевського від ідеї перетворення Росії у вільний союз вільних народів до осмислення проблеми національного самовизначення українського народу. Утвердження статусу України як незалежної держави.

Тема 11. Українські концепції держави та права першої половини ХХ століття

1. Аналіз причин поразки національно-визвольної революції у праці В. Винниченка «Відродження нації».
2. Періодизація П. Христюком політичних процесів 1917-1920 років.
3. Оцінка Української революції М. Шаповалом.
4. Суспільно-політичні ідеї анархізму (погляди М. Бакуніна, П. Кропоткіна, Н. Махно).
5. Дослідження у галузі теорії держави та права. Є. В. Спекторський, Є. М. Трубецької, М. І. Палієнко, І. І. Петрункевич, М. Ю. Чижев. Учення Б. О. Кістяківського. Його концепція правової держави.
6. Дослідження історії держави і права. М. О. Максимейко, М. М. Ясинський, Г. В. Демченко.
7. Розвиток суспільних наук на західноукраїнських землях. Учення Є. Ерліха. Спадщина С. С. Дністрянського.

Тема 12. Вітчизняна соціально-політична думка у революційний та міжвоєнний час (1917-1939 рр.)

1. Політико-правові та суспільні ідеї В. Винниченка.
2. Суспільно-політичні погляди В. Вернадського.
3. Політична програма П. Скоропадського.
4. Політичні погляди Є. Петрушевича, К. Левицького та програма західноукраїнської державності. Ідея соборності та Злука 1919 р.
5. Політична думка України у 20-ті роки. Політика «українізації». Формування системи політичної освіти.
6. Становлення марксистської філософської методології.
7. Народницький напрямок зарубіжної української політичної думки.
8. Політична доктрина націоналізму у концепціях Д. Донцова, Ю. Липи, М. Сціборського.

9. Марксистська політична думка на Західній Україні.

Тема 13. Політична наука та освіта в Україні у 1939-1991 рр.

1. Проблеми впливу Сходу і Заходу на формування української національної держави. Погляди Б. Крупницького, Я. Пеленського.

2. Концепція історичних і неісторичних народів. Погляди Г. Грабовича, Р. Роздольського.

3. Теоретичні проблеми української державності. Ідеї Є. Пизюра, Я. Пеленського.

4. Суспільно-політичні проблеми боротьби за незалежну Україну, шляхи їх розв'язання. М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, Л. Лук'яненко.

5. Дослідження у галузі теорії держави та політики. П. Недбайло, О. Сурілов, В. Копейчиков, П. Рабінович.

6. Дослідження у галузі історії держави і політики. Б. Бабій, А. Ткач, А. Рогожин, М. Рогожин.

Тема 14. Політико-теоретичний контекст становлення сучасної незалежної України

1. Формування нової парадигми гуманітарної освіти.
2. Становлення нових центрів освіти.
3. Дослідження у галузі загальнотеоретичної підготовки.
4. Дослідження у галузі історії політики, права і держави.
5. Дослідження у галузі світової політики та міжнародних відносин.

VII. ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЙ

- 1) Вплив візантійської політичної та правової культури на розвиток політичної та правової думки Київської Русі.
- 2) Політико-правові ідеї у Галицько-Волинському літописі та «Слові о полку Ігоревим».
- 3) Політичні аспекти полемічної літератури.
- 4) Український та польський сарматизм.
- 5) Суспільно-політичні погляди П. Могили.
- 6) Києво-Могилянська академія та політико-правові ідеї її чільних представників.
- 7) Політичні погляди Богдана Хмельницького.
- 8) Юрій Немирич та його концепція Великого князівства Руського.
- 9) Пилип Орлик та його Конституція в історії політичної думки України.
- 10) Політичні погляди В. В. Капніста.
- 11) Політична програма Південного товариства декабристів.
- 12) М. І. Костомаров як політичний мислитель.
- 13) Конституційні проекти Г. Андрузького.
- 14) Вчення М. К. Ренненкампа.
- 15) Видатний мислитель О. Ф. Кістяківський.
- 16) Політико-правові погляди Т. Г. Шевченка.
- 17) Еволюція суспільно-політичних поглядів І. Я. Франка.
- 18) Політико-правові погляди Панаса Мирного та І. С. Нечуя-Левицького.
- 19) Суспільно-політичні погляди Лесі Українки.
- 20) Політико-правові погляди М. І. Палієнка.
- 21) Видатний конституціоналіст О. О. Ейхельман.
- 22) Радянська політична думка та її видатні представники в Україні.
- 23) Ідейно-теоретична спадщина Д. І. Донцова.
- 24) В. К. Липинський як політичний мислитель.
- 25) Сучасні політичні стратегії України.
- 26) Сучасні проблеми утвердження незалежної України.
- 27) Євроінтеграційна стратегія України: історичне підґрунтя та актуальні завдання.
- 28) Україна як суб'єкт світової політики в сучасних умовах.
- 29) Національна безпека України як складова міжнародної безпеки.
- 30) Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України та його роль в розвитку політологічної науки.

VIII. ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ

1. Предмет історії соціально-політичної думки України як самостійної гуманітарної дисципліни.
2. Класифікація політико-правових поглядів та ідей українських мислителів.
3. Періодизація розвитку соціально-політичної думки України.
4. Прийняття християнства та поширення теологічної літератури на Русі.
5. Вплив візантійської політичної та правової культури на розвиток політичної та правової думки Київської Русі.
6. Іларіон та його «Слово про закон і благодать».
7. «Повчання» Володимира Мономаха як синтез основних політичних проблем часів Київської Русі.
8. Походження Руської держави в інтерпретації автора «Повісті минулих років».
9. Політико-правові ідеї у Галицько-Волинському літописі та «Слові о полку Ігоревім».
10. Політико-правові погляди Станіслава Оріховського.
11. Політико-правові аспекти Реформації та Контрреформації на українських землях.
12. Політико-правові аспекти полемічної літератури.
13. Церковні братства та їх вплив на зростання політичної свідомості українського народу.
14. Українське козацтво як політичний чинник у боротьбі за національну державність.
15. Суспільно-політичні погляди П. Могили.
16. Києво-Могилянська академія та політико-правові ідеї її чільних представників.
17. Політичні погляди Богдана Хмельницького.
18. Юрій Немирич та його концепція Великого князівства Руського.
19. Пилип Орлик та його Конституція в історії політичної думки України.
20. Політико-правова концепція Феофана Прокоповича.
21. Суспільно-політичні погляди Стефана Яворського.
22. «Права, за якими судиться малоросійський народ» в історії української політико-правової думки.
23. Суспільно-політичні та правові погляди Г. С. Сковороди.
24. Політичні погляди В. В. Капніста.
25. Політико-правові погляди Я. П. Козельського (філософа).

26. Кирило-Мефодіївське братство та політико-правові погляди його представників.
27. М. І. Костомаров як політичний мислитель.
28. Конституційні проекти Г. Андрузького.
29. М. Д. Іванишев та його внесок у вивчення історії слов'янських законодавств.
30. Юридичний факультет Львівського університету та його роль у формуванні політичної та правової думки на західноукраїнських землях.
31. М. П. Драгоманов як політичний мислитель та його концепція вітчизняного лібералізму.
32. Державно-правові погляди В. Б. Антоновича.
33. Зародження соціалістичного напрямку в історії політичної думки в Україні. С. А. Подолинський. О. С. Терлецький. М. І. Павлик.
34. Політико-правові погляди Т. Г. Шевченка.
35. Еволюція суспільно-політичних поглядів І. Я. Франка.
36. Політико-правові погляди Панаса Мирного та І. С. Нечуя Левицького.
37. Суспільно-політичні погляди Лесі Українки.
38. Політична концепція та конституційний проект М. Міхновського «Основний Закон «Самостійної України» Спілки Народу Українського».
39. Політична концепція Ю. О. Бачинського.
40. Концепція української історії М. Грушевського та її політичний характер.
41. Дослідження у сфері політики на початку ХХ століття в українських університетах.
42. Учення Є. Ерліха.
43. Спадщина С. С. Дністрянського.
44. Політичні та конституційні проекти часів Української революції. О. О. Ейхельман.
45. Радянська політична думка та її видатні представники в Україні.
46. Ідейно-теоретична спадщина Д. І. Донцова.
47. В. К. Липинський як політичний мислитель.
48. Інститут держави і права ім. В. Корецького та Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім І. Кураса НАН України та їх роль в політико-правових дослідженнях.
49. Внесок дисидентського руху в політичну думку України.
50. Тенденції розвитку сучасної української соціально-політичної думки.

ІХ. ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Які два начала світу сповідували Богоміли
  - а) жіноче та чоловіче
  - б) темне та світле
  - в) вічне та тлінне
  - г) доброго Бога та злого сатану

2. Пам'ятка, яка висвітлює історію східних слов'ян та князівської влади, утвердження християнства на Русі
  - а) Ізборник Святослава 1073 року
  - б) Ізборник 1076 року
  - в) Повість времінних літ
  - г) Руська правда

3. Збірка стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI—XII ст.
  - а) Литовський статут
  - б) «Руська Правда»
  - в) Ізборник Святослава 1073 року
  - г) Ізборник 1076 року

4. Хто видав закон про зменшення рези (відсотків під позику) за час свого правління в Київській Русі
  - а) Ігор
  - б) Володимир Мономах
  - в) Олег
  - г) Святослав

5. Які етичні проблеми представлені в «Арістотелевих вратах»
  - а) простота
  - б) засудження скупості
  - в) справедливість
  - г) Всі перераховані

6. Повчання Григорія Богослова спрямовано проти...
  - а) теології
  - б) філософії
  - в) античного язичництва
  - г) міфології

7. Симон Пекалід прагнув обґрунтування гармонійної єдності

- а) церкви і держави
- б) чуттєвого і надчуттєвого
- в) добра і зла
- г) природи і людини

8. Історичний процес Ст. Оріховський-Роксолан пов'язував з розвитком

- а) писемності
- б) держави
- в) завоювання народів
- г) науки і освіти

9. Згадка про братства зустрічається в

- а) в першій половині XIV ст
- б) в другій половині XIV ст
- в) в першій половині XV ст
- г) в другій половині XV ст

10. Ст. Зизаній виступав проти усієї верхівки ... , спрямовуючи свою творчість, передусім, проти ідеї єдиного чи кількох пастирів

- а) Київської Русі
- б) Лаври
- в) Речі Посполитої
- г) Києво-Могилянської академії

11. Який головний напрям в політологічних дослідженнях Грушевського?

- а) національне самовизначення
- б) розвиток української самобутності
- в) розвиток державності
- г) національне відродження

12. Хто з представників Києво-Могилянської академії розробив концепцію ідеального володаря

- а) Ф. Прокопович
- б) М. Смотрицький
- в) Й. Борецький
- г) П. Могила

13. Зі скількох статей складається Конституція Пилипа Орлика?

- а) Преамбула і 100 статей
- б) Преамбула і 25 статей
- в) Преамбула і 50 статей
- г) Преамбула і 16 статей

14. Основною ідеєю Кирило-Мефодіївського братства була ідея:

- а) розвитку освіти
- б) антикріпосницька
- в) державного розвитку
- г) розвитку культури та релігії

15. Кого бачив М.Грушевський дійовою особою у змаганні за незалежність?

- а) політичну еліту
- б) народ
- в) Центральну Раду
- г) всі відповіді правильні

Х. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. К.: Либідь, 1995. 816 с.
<http://litopys.org.ua/anton/ant.htm>
- 2) Брик М. Юрій Немирич на тлі історії України.
<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17271/file.pdf>
- 3) Вишенський Іван. Твори. Переклад В. Шевчука. Київ, 1986.
<http://sites.utoronto.ca/elul/Vyshenskyi/index.html>
- 4) Горбатенко В.П., Остапенко М.А., Горбатенко І.А. Історія політичної думки в Україні: Навч. посіб. К.: МАУП, 2007. 128 с.
https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/ist_polit_dumk.pdf
- 5) Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? К.: Центр навчальної літератури, 2019. 242 с.
<http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0000002>
- 6) Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1994. 122 с.
<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3517/file.pdf>
- 7) Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Вибрані твори. Дрогобич: Відродження, 2011.
https://shron3.chtyvo.org.ua/Dontsov/Vybrani_tvory_Tom_2_Kulturolo_hichna_ta_istoriosofska_eseistyka_19111939_rr.pdf
- 8) Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДПДКФ, 2006. 232 с. <http://dar-svoboda.org/wp-content/uploads/2013/04/Dmytro-Doncov.-Nacionalizm..pdf>
- 9) Драгоманов М. П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С.Міщук; Приміт. Р.С.Міщука, В.С.Шандри. К.: Либідь, 1991. 688 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
<http://litopys.org.ua/drag/drag.htm>
- 10) Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів. Новий Світ–2000, 2017.
https://www.researchgate.net/publication/327560888_Istoria_politichnoi_dumki_Ukraini_pidrucnik_za_zag_red_N_M_Homi_I_Vdovicin_I_Vilcinska_E_Pereguda_ta_in_-_Lviv_Novij_Svit-2000_2017_-_632_s
- 11) Історія української суспільно-політичної думки : Навч. посібник / Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана; Укл. В.В. Морозов. К.: КНЕУ, 2006. 180 с.
- 12) Історія українських та зарубіжних політичних вчень: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, В. Я. Томахів. Київ: Видавництво Ліра-К. 2020. 228 с.

- 13) Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. К.: Тандем, 2002. 584 с.
- 14) Кормич А. І. Історія вчень про державу і право. У двох частинах: Навч. посібник. К., Правова єдність, 2015. 416 с. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10637>
- 15) Кормич А.І. Правове обґрунтування соціальних практик України початку ХХ ст.: сучасний вимір. Актуальні проблеми політики. Зб.н.пр. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 59, с. 206 - 215.
- 16) Кормич А.І. Модернізаційний проект держави в контексті глобалізації. Актуальні проблеми політики. Зб.н.пр. Одеса: Фенікс, 2017. Випуск 60, с. 49 – 58.
- 17) Кормич А.І. Від генезису громадянського суспільства до його сучасної соціально-правової моделі. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 487 с. (авт. с.132-145).
- 18) Кормич А.І., Кормич Л. І. Концептуальні засади реформи публічної влади і управління та впровадження моделі «сервісної держави» в Україні. Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. Одеса: Гельветика, 2021. Вип. 67, с. 5 – 12
- 19) Котельницький Н. Іван Ілліч Петрункевич (1843-1928): життя та діяльність в Україні. Beau Bassin. GlobeEdit, 2019. [https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotelnyskyi Nazar/Ivan Illich Petrunkevych 1843-1928 zhyttia ta diialnist v Ukraini.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotelnyskyi%20Nazar/Ivan%20Illich%20Petrunkevych%201843-1928%20zhyttia%20ta%20diialnist%20v%20Ukraini.pdf)
- 20) Краснопольська Т. М. Співвідношення понять «паритетна демократія» та «гендерна демократія». *Гілея*. 2015. Випуск 98. С. 368 – 371.
- 21) Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Співвідношення понять «індигенна демократія» та «локальна демократія». *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 168-171.
- 22) Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>
- 23) Машталіп Х.В., Забзалюк Д.Є. Державно-правові погляди Євгена Петрушевича: монографія. Львів: 2018. http://nbuviap.gov.ua/images/nak_mon_partneriv/Derzhavno-pravovi%20pohliady%20Yevhena%20Petrushevycha.pdf

- 24) Міхновський М. Самостійна Україна. З передмовою Ю. Колларда. На чужині. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/280/file.pdf>
- 25) Нічик В.М. Суспільно-політичні погляди Ф. Прокоповича. Ф. Прокопович Філософські твори. Т.1. <http://litopys.org.ua/procop/proc105.htm>
- 26) Велет духу жорстокої доби (до 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького) : бібліографічний посібник / упоряд. Л. Карталова. Полтава, 2015. 20 с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kartalova_Liubov/Velet_dukhu_zhorstokoi_doby_do_150-richchia_vid_dnia_narodzhennia_Andreia_Sheptytskoho.pdf
- 27) Політологія./ за ред. Ковалю І. М. Харків: Фоліо, 2012. 411 с.
- 28) Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). К.: ПАРАПАН, 2002. 396 с. <http://litopys.org.ua/salto/salt.htm>
- 29) Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с. <http://izbornyk.org.ua/skovoroda/skov.htm>
- 30) Старосольський В.Й. Теорія нації. Нью-Йорк; Київ: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. 157 с. <http://litopys.org.ua/starosol/stan.htm>
- 31) Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. <http://litopys.org.ua/suspil/sus.htm>
<http://ounuis.info/library/books/971/tysiacha-rokiv-ukrainskoi-suspilnopolitychnoi-dumky-v-9ty-tomakh.html>
- 32) Українська державність у XX столітті. (Історико-політологічний аналіз)ю Київ. Політична думка, 1996. <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>
- 33) Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. В.І. Кречотня. К.: «Наукова думка», 1987. 608 с. URL: <http://litopys.org.ua/old17/old17.htm>
- 34) Феофан Прокопович. Філософські твори в трьох томах. Т. 1. К., 1979. 512 с. Т. 2. К., 1980. 552 с. Т. 3. К., 1981. Т. 3. 524 с. <http://litopys.org.ua/procop/proc.htm>

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ:

<http://www.niss.gov.ua/> – Національний інститут стратегічних досліджень.

<http://www.nbuv.gov.ua/portal/> - Національної бібліотеки України ім. В
Вернадського
http://histans.com/?about_0&setfun=short_fun – Історичний портал.
<http://litopys.org.ua/links/inlitop.htm> – Літописи
<http://www.history.org.ua/> - Портал Інституту історії України НАН

ЗМІСТ:

I. Вступ	3
II. Загальні методичні рекомендації щодо вивчення курсу	5
III. Тематичний план навчальної дисципліни	9
IV. Програма навчального курсу	10
V. Плани практичних занять	99
VI. Завдання для самостійної роботи	103
VII. Тематика доповідей та презентацій	109
VIII. Питання для перевірки знань з курсу	110
IX. Зразки тестових завдань	112
X. Список рекомендованої літератури	115

Навчальне видання

Кормич Анатолій Іванович

Краснопольська Тетяна Миколаївна

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА
ДУМКА УКРАЇНИ**

Навчально-методичний посібник